ANNALES

ACADEMICI.

CIↃIↃCCCLX—CIↃIↃCCCLXI.

LUGDUNI-BATAVORUM,

EX TYPOGRAPHEO J. C. DRABBE. | PROSTAT APUD E. J. BRILL.

1863.

Quae hoc Annalium volumine continentur, haec sunt:

ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA.

ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA.

ACADEMIA GRONINGANA.

ATHENAEUM AMSTELODAMENSE.

ATHENAEUM DAVENTRIENSE.

ACADEMIA

LUGDUNO-BATAVA.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

INDE A D. IX FEBR. A. CIƆIƆCCCLX AD D. VIII FEBR. A. CIƆIƆCCCLXI

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

IOANNES DE WAL,

SENATUS ACADEMICI GRAPHIARIUS

SIMON VISSERING.

IN FACULTATE IURIDICA.

I. DE WAL.
H. G. TYDEMAN, Prof. emeritus.
H. COCK.
S. VISSERING.
R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE.
I. E. GOUDSMIT.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

W. A. VAN HENGEL, Prof. emeritus.
I. H. SCHOLTEN.
A. KUENEN.
I. I. PRINS.
L. W. E. RAUWENHOFF, Prof. extraord., qui die 21 m. Sept. 1860 munus auspicatus est.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

I. VAN DER HOEVEN.
A. H. VAN DER BOON MESCH.
G. I. VERDAM.
F. KAISER.
G. H. DE VRIESE,
P. L. RYKE.
W. F. R. SURINGAR, Prof. extraord.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I. BAKE, Prof. emeritus.
I. M. SCHRANT, Prof. emeritus.
A. RUTGERS.
T. G. I. IUYNBOLL.
I. H. STUFFKEN.
C. G. COBET.
R. P. A. DOZY.
M. DE VRIES.
I. G. HULLEMAN.
R. FRUIN, qui die 1 m. Iunii 1860 munus auspicatus est.

IN FACULTATE MEDICA.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN.
G. C. B. SURINGAR.
F. G. KRIEGER.
A. E. SIMON THOMAS.
H. HALBERTSMA IUST. FIL.

I. I. P. HOFFMANN, titulo Prof. ord.
P. O. VAN DER CHIJS, titulo Prof. extraord.

L. C. LEVOIR, in Museo physico Adiutor.
R. S. TJADEN MODDERMAN, in Laboratorio chymico Adiutor.
N. M. KAM, Observator astronomicus.
C. A. X. G. F. SICHERER, Lector Germ. Litt.
P. DE JONG, Litt. Pers. et Turc. Lector et interpretis Legati Warn. Adiutor.
M. I. DE GOEJE, interpretis Legati Warn. Adiutor alter.
I. A. BOOGAARD, in Theatro anatomico Prosector primus.
W. KOSTER, in eodem Theatro Prosector alter.

IOANNIS DE WAL

ORATIO

DE

MUNERIS RECTORIS MAGNIFICI ORIGINE

EIUSQUE CREANDI RATIONE DIVERSIS TEMPORIBUS AC LOCIS DIVERSA,

HABITA

DIE VIII FEBRUARII CIↃIↃCCCLXI,

QUUM MAGISTRATUM ACADEMICUM SOLEMNI RITU DEPONERET.

QUICUMQUE LITERARUM CURATIONE ILLUSTRES, DOCTRINAE LAUDE CLARI, HONORUM AC MUNERUM DIGNITATE CONSPICUI, AUT DISCIPLINARUM STUDIO ADLECTI, HOC FESTO DIE HIC ADESTIS, AUDITORES HUMANISSIMI!

Depositis traditisque Universitatis Lugduno-Batavae fascibus, de ipso Rectoris Magnifici munere dicturus prodeo. Leve quis dixerit argumentum et ab huiusce diei solemnitate alienum? Magistratus Academici origines atque historiam e bis sexcentorum provincia exeuntium numero adhuc fuisse neminem qui exponeret, eo magis equidem miror, quo penitius haec se animo meo infixerit sententia, nullam prorsus efflorescere et stare nedum augeri posse bonarum literarum officinam, cuius principes imperio efficaci ac dignitate sunt destituti. Tempora mutari videmus et cum ipsis nostras de rebus humanis optime constituendis ordinandisque opiniones: alia exoriri cernimus disciplinarum templa, alia dissolvi ac convelli. Nondum vero consenuit atque exstincta iacet auctoritas eius, cuius prudentiae et consilio primum barbaro quod dicunt medii aevi tempore Universitatum moderamen commissum fuit; servaturque ubique terrarum nomen antiquitus ipsi tributum. Paucis igitur dicam *de muneris Rectoris Magnifici origine eiusque creandi ratione diversis temporibus ac locis diversa.* Vos autem, qui me plus semel de meae disciplinae praestantia verba facientem humanitate vestra prosecuti estis, nunc quoque, ubi communem causam ago, aures mihi benevole commodetis.

Duodecimo nostrae aerae saeculo duae imprimis florescere coeperunt publicae scholae, altera *Bononiae*, altera *Parisiis*. Diversa vero maxime fuit utriusque instituti ratio. In utraque universitas rite ac legitime erat condita, sed in Bononiensi omne studium Iurisprudentiae finibus circumscriptum erat, in Parisina Theologi tantum et Philosophi votis pro litterarum salute nuncupatis fiduciam praestare videbantur. In priore licitum corpus constituebant discentes, in posteriore non studiosi, verum ipsi doctores ac magistri collegium faciebant.

Ad Universitatem Bononiensem pertinuit absque ullo dubio nobilissimum FRIDERICI I privilegium, mense Novembri anni CIƆIƆLVIII scholaribus concessum. Omnibus, qui studiorum causa peregrinabantur et maxime divinarum atque sacrarum legum professoribus hoc pietatis beneficium indulsit Princeps, ut ad locos in quibus literarum exercerentur studia, tam ipsi quam ipsorum ministri venirent tute et in eis secure habitarent. „Quis „enim (ita Imperator) eorum non misereatur, qui amore scientiae exules „facti, de divitibus pauperes, semet ipsos exinaniunt, vitam suam multis „periculis exponunt et a vilissimis saepe hominibus (quod graviter ferendum „est) corporales iniurias sine causa perferunt." Praeterea eadem lege cautum fuit, ut nullus ob debitum scholaribus damni quid inferret, sed si litem eis quispiam super aliquo negotio movere vellet, optio ipsis daretur, utrum coram domino vel magistro suo an ipsius civitatis episcopo conveniri mallent.

Ex hisce Imperatoris verbus, (quod cum SAVINII viri egregii pace dictum esto) non sine veritatis specie intelligi videtur nulla saeculo XII Bononiae fuisse Universitas, nullusque eiusdem Rector. Unusquisque scholaris suo quasi addictus fuit domino, quem audire prae ceteris gestiebat: hunc suarum litium arbitrum lubens agnoscebat. Verum enim vero sequenti saeculo ad finem vergente ingravescens scholarium petulantia effecit, ut docentes et discipuli privilegio fori, quoad iurisdictionem criminalem, sponte renuntiarent, cum per magistrum vel episcopum non posset in delicta satis animadverti. Inter Lombardos et Tuscos maxima fuit discordia, de qua componenda frustra solliciti fuerunt doctores: itaque magistratus civilis, ipsa cogente necessitate et nemine refragante, omnem fere iurisdictionem facillimo occupavit negotio. Sed eadem aetate scholares suum sibi Recto-

rem creare coeperunt et huius arbitrio tutelam suam committere. Restiterunt primum doctores, deinde et magistratus urbani. „Scholares (ita illi) „qui non exercent professionem aliquam, sed sub exercentibus fiunt disci„puli, non possunt eligere consules, sicut nec discipuli pellipariorum vel „fabrorum aut similium corporum: magistri possunt, quia ipsi exercent „professionem."

Animadvertatis quaeso, Auditores, AZONIS glossatoris rationes, quibus, post IOANNEM BASSIANUM, praeceptorem suum, refellere conatur argumentum, quo audacissimum facinus defendisse videntur alii: easdem referunt et recentiores Iuris doctores. Scilicet ad antiqua provocat opificum collegia, iure Romano comprobata: in quorum numero erant fabrorum sodalitia, ex PLINII et TRAIANI epistolis vobis abunde cognita. At frustra provocavit. Summum enim Pontificem adierunt studiosi, qui eorum causam contra magistros et potestatem municipalem tueretur. Neque iis defuit HONORII III clementia. „Miramur" (hisce verbis rescribit ad Bononiensem civitatem) „quod, sicut universitas scholarium transmissa nobis conquestione „monstravit, vos libertatem eorum infringere molientes dura contra eam „statuta noviter edidistis, nec ipsos rectores vel consiliarios sustinentes ha„bere, illos quos ad hoc praefecerant, tamquam bannitos civitatem vestram „compulistis exire, suggerentibus vel legum doctoribus, qui, non com„munia commoda sed privata quaerentes, stare, ut tenebantur, sententiae „rectorum scholarium contemserunt."

Itaque Pontificis decreto stabilitae fuerunt scholarium Universitates: confirmata eorumdem, ut appellabantur, „rationabilia statuta:" agnita et in praeceptores Rectorum auctoritas. Quot vero initio eiusmodi in studio Bononiensi exstiterint universitates, non est tam dictu facile ut vulgo creditur: duae memorantur in fontibus veteris aevi historicis, Universitates *Citramontanorum* et *Ultramontanorum*. Paucis tamen lustris elapsis, quum praeter Ictorum scholas et aliae aperiri coepissent, medicorum scilicet et artium liberalium, horum studiosi suum sibi expetebant Rectorem. Post varias cum Iuris studiosis controversias, admissa fuit separata eorum universitas, *artistarum* nomine insignis.

Singulis Universitatibus suus Rector praeerat: saeculo demum decimo quinto Cismontani et Ultramontani eundem cooptarunt summum sibi ma-

gistratum atque ex èo inde tempore duo quotannis Bononiensis studii memorantur Rectores, alter *Iuristarum*, *Artistarum* alter: uterque studiosorum suffragiis lectus.

Ad Rectoris officium quid fuerit requisitum, docent nos statuta, tum antiqua, tum recentiora, saepius amplificata et correcta. Est operae pretium, in ipsa accuratius inquirere, comparatis subinde cum Bononiensi norma aliarum Universitatum legibus ad eius exemplum fere redactis.

Primum requirebatur, *ut Rector esset scholaris.* Scholarium in numero computatos fuisse professores existimat summus Germanorum ICtus: equidem huic sententiae subscribere nequeo et paulatim magistros subinde ad Rectoris munus advectos esse puto, contra antiquas statutorum regulas, ut publico satisfieret commodo.

Praeterea, *ut* non tantum *vita et moribus gravis, honestus, discretus, quietus et iustus esset*, sed et *clericus non coniugatus.* Clerici nomine virum literis operam navantem hic significari existimant multi: quorum opinio, satis, ni fallor, refellitur BALDI testimonio, ad quaestionem, numquid Rector scholarium laicus esse possit, negando respondentis. Insuper quod postularunt statuta, ut non modo scholaris sed et clericus esset Rector, aperte docet, idem utroque nomine neutiquam designari.

Porro requirebatur in Rectore, *ut nullius religionis esset*, i. e. nullo religiosorum voto adstrictus, et minimum *quinque annis* operam impendisset in studiis generalibus, viveretque de suo. Tandem ut *vigesimum quintum* aetatis *annum* attigisset, ut *idoneus* esset et *in facultatibus* sufficienter *abundaret*, ne quis ad sustinendum cum dignitate magistratum ex eo lucrum quaerere cogeretur. Si nullus esset, qui Rectoris munus peteret, Prorector eligebatur, qui vel toto anno locum tenebat, vel cedebat illi, qui se quovis tempore offerret, ut Rector crearetur. In Scholae Patavinae fastis saeculi decimi septimi plures e nostratibus memorantur, qui Prorectoris provincia functi sunt, inter *Iuristas* PETRUS LANGIUS Gouda-Hollandus, in *Artistarum* numero HENRICUS VAN DER VOORT, AHASUERUS IACOBUS VAN BLOCKLANDT et IACOBUS VISCHER, Amstelodamenses.

Creari Rectorem placuit ex decreto consilii, adhibitis scholaribus nonnullis, a tota universitate delectis. Cuique nationi, quae propriis gaudebat legibus, suo tempore concessum fuit, ut ex ipsa Rector eligeretur.

Maxima in Italiae scholis Rectoris auctoritas. Bononiae omnibus archiepiscopis atque episcopis praecedebat, exceptis modo archidiacono et episcopo Bononiensi. Saeculo demum decimo quinto exeunte accessisse videtur *Magnifici* titulus. Principatum quasi adeptus, docendi ac discendi studiosos intra officii fines continebat: universitatem omnem moderabatur: leges ferebat, ubi opus esset, suumque habebat tribunal, unde ius diceret. Iurisdictioni Rectoris suberant cuncti doctores ac discipuli, iurisiurandi vinculo adstricti. Frequentes inter magistratum urbanum et Rectorem discordiae; pleraeque Pontificum decretis placatae, quae Universitatum iuribus augendis favebant: hinc quoque nullum coram Rectore capitale crimen. Nationi tandem Germanicae concessum, ut ipsi ius diceretur a suis procuratoribus.

Alia omnino Universitatis constituendae atque administrandae ratio fuit in schola Parisiensi. Sunt qui existiment, eam ineunte saeculo XIII a PHILIPPO AUGUSTO publice esse conditam: rectius vero dixeris, hunc criminalem praepositi Parisiensis iurisdictionem in causis scholares spectantibus accuratius definivisse atque ordinasse.

In studio Parisiensi non *plures* cernuntur Universitates, sed *una* tantum, per quatuor nationes descripta. Mutata temporum conditione singulae quidem exortae sunt facultates superiores, Theologiae, Medicinae et Iurisprudentiae, quae post varia fatorum discrimina eo pervenerunt, ut suum quaeque fundaret collegium; sed in ipso Universitatis gremio quasi residentia haecce collegia *Decanum* habebant, *Rectorem* non habebant. Quarta vero facultas Literarum ac Philosophiae, in quatuor nationum, Francicae, Anglo-Germanicae, Picardicae et Normannicae collegia fuit divisa et strenue sibi vindicavit Rectoris creationem. Rarius evenit, ut incerto Rectore et dissidentibus nationibus, facultatis Theologicae decanus pro tempore Universitati praeesset. Intelligitis, Auditores, Artistas non sine perpetua caeterarum facultatum contentione sibi principatum retinuisse, nec deest exemplum decani, publice Rectori adclamantis: „non curo de praeceptis „vestris plus quam de uno obolo!" Huic tamen continuo indictum, ut facti poenitentiam publice ageret. Caeterum universitati nemo accensebatur, nisi magister esset regens, et formula solemnis qua *universitas* nuncupatur *magistrorum et scholarium*, nullatenus probat vel minimam fuisse discipulorum in Universitate gubernanda efficaciam.

Rector initio creabatur a Procuratoribus quatuor nationum, artium magistris: caeterarum facultatum socios neque ipsos eligi neque eos in suffragium ire ius erat. Postea electores nominari coepti sunt, triginta annorum maiores: in Rectore nulla aetatis habita ratio.

Iurisdictio civilis, ad Fridericiani privilegii normam Rectori mandata: criminalis olim Episcopali iudicio, mox Parliamento commissa: utraque regula haud paucas patiebatur exceptiones. Recentiori iure omnis fere cognoscendi iudicandique potestas penes Rectorem, ex consilio decanorum et procuratorum, de controversiis inter gymnasiarchas, praeceptores, paedagogos et magistros circa rem scholasticam ortis: ab eo appellabatur Universitas; ab Universitate, licet reluctante, Parliamentum.

Ex iis quae paucis exposui, Auditores, abunde, ni fallor, apparet diversa utriusque systematis ratio. Universitas Bononiensis, ex privata clarorum doctorum disciplina suborta, scholaribus undique advenis ita crevit, ut quasi in civitate civitas nasceretur, quae suis niti posset viribus: *studiosi* suos crearunt Rectores, quorum arbitratui magistri quoque parerent. Parisiensis vero, publica auctoritate fundata, ita pedetentim ac gradatim fuit constituta, ut *doctorum* tantummodo, discipulorum vero nulla, neque in semet ipsos, agnosceretur auctoritas. Diversitatis duplex indicatur causa: altera *civitatium Italicarum ingenium*, democraticam imperii formam maxime referens et ad magistratus populi suffragio creandos pronum. Altera ipsius *scholae indoles*, ad studia Iuris Bononiae, ad Theologica exercitia Parisiis accommodata. Neutra mihi probari posse videtur. Nimirum in ipsis Universitatum Italicarum primordiis cernimus civitatium moderatores praedictae collegii constituendi atque ordinandi rationi quam maxime adversari: iuvenes turbis concitatis ex urbe excedere et alibi refugium quaerere: perpetuas audimus ab utraque parte querelas, donec post secessionem pacati revertantur. Universitatem quidem Bononia, Bononiam vero Universitate carere non posse arbitrati, sua semper audacter propugnant privilegia, quibus demum confirmatis auctisque victores redeunt.

Quod ad alterum adtinet SAVINII argumentum, hoc certe prima specie similitudinem veri referre, et testimoniis ex ipsa historia petitis confirmari videtur. Adolescentes, in coenobiis et capitulis disciplinae ecclesiasticae assuefacti lubenter animum accommodasse dicuntur ad scholasticas regulas

in Universitate Parisiensi receptas. Contrarium vero quotidie observare licet, libertatis umbram illos maxime amplecti, qui, moroso tandem custode remoto, cupiditatum suarum licentiae unice indulgendum esse arbitrantur. Iuris autem studiosos ad imperandum, Theologos ad parendum esse proniores, quis serio contenderit? Quo tandem, quaeso, pacto fieri potuit, ut in omni Germania atque in patria nostra, quotquot nova condita sint humaniorum disciplinarum et libertatis seminaria, ea, ne uno quidem excepto, omnia Parisinae Universitatis formam adsciverint? Ad exemplum provoco Academiarum et *Heidelbergensis*, cuius antiquissimas leges condidisse fertur primus eiusdem Rector MARSILIUS AB INGHEN, in Gelria nostra natus, apud Parisienses eruditionis fama clarissimus; — et *Vindobonensis*, quae *almam* vocavit *matrem* unam literarum elegantiorum facultatem, qua caeterae omnes nutriuntur ac foventur: — tandem *Lipsiensis*, cuius antiquissima fata et singularia ad promovendam humanitatem instituta nunc demum ex monumentis a ZARNCKIO editis plane cognoscere nobis licet. In una *Pragensi* initio Italicum, mox Francicum obtinuit systema; item in *Basiliensi* nobilissima literarum statione, cuius festum saeculare quartum nuper ita celebratum fuit, ut ditissimi emporii cives cunctis viderentur humanitatis causam et amicam eruditorum conspirationem omnibus aliis anteponere vitae humanae commodis, diu certatum fuit de optima eius instaurandae ordinandaeque forma: vicit tamen eorum sententia, qui Gallo-Germanico systemate prudenter moderato disciplinarum emolumento optime cautum iri existimarent.

Quae cum ita sint, Auditores, aut fallor egregie, aut mecum diversam utriusque Universitatis naturam explicandam esse arbitramini ex diversa qualem significavi utriusque origine. In utraque doctorum ac studiosorum libertatem adspicimus praeclare vigentem: qua deficiente nusquam gentium publica iuventutis institutio germinare et fructum ferre poterit. Hanc autem et mediis in bellis civilibus acriter tuiti sunt Itali: Galli vero, ad perpetiendam dominationem destinati, mox eam amiserunt, crescente cum clericorum arrogantia collegiorum numero. Itaque germana apud illos interiit universitatis notio, nomenque tandem tributum est monstro, quod verendum est ne aliquando sua mole omnes verae eruditionis spiritus suffocare minetur.

Inchoata vixdum sacrorum emendatione novas in septentrionalis Germaniae oris atque in Neerlandia nostra conditas esse Academias, novimus. Primum a PHILIPPO, Magnanimi cognomine optimo iure condecorato, constitutum legimus *Universale studium Marpurgense*, ut in ecclesiis (ita scriptum exstat in formula reformationis Hombergensi) multiplicarentur, qui in verbo et doctrina eisdem praesidere ac quae recta sunt consulere possent. Tredecim quaesturae constitutae, unde Universitatis necessitatibus provideretur: singulis professorum ordinibus auditoria publica adsignata: doctores idonei scholis obeundis adlecti, inter quos memorasse iuvat GERHARDUM GILDENHAURIUM Noviomago-Gelrum, virum egregie cordatum, brevi post eheu pestilentia correptum. Rector denique Universitati praefectus IOHANNES FERRARIUS, scriptis de iure civili eo tempore clarus. Hic per biennium munere suo functus est: sequentes annuum gesserunt magistratum: aucto vero docentium numero tempus regiminis Academici ex perniciosa Professorum aemulatione semestri fuit spatio circumscriptum.

Exemplum PHILIPPI Hassiaci secuti sunt alii Principes. Instauravit Regiomonti praeclaram Musarum sedem ALBERTUS Marchio Brandenburgicus, primus Borussorum dux. Nihil neglectum ut ad cathedram conscendendam permoverentur viri de literis optime merti. Consilii auctores PHILIPPUS MELANCHTON et IOACHIMUS CAMERARIUS. His gravissima visa est quaestio de idoneo Rectore vocando. Primum de CHRISTOPHORO IONA cogitatum, ICto Wittenbergensi, mox de ABRAHAMO CULVENSI, in Hollandia erudito. Marchio ipsum CAMERARIUM, MELANCHTON STAPHYLUM aliis praetulisse dicitur. Tandem electus est GEORGIUS SABINUS, MELANCHTONIS gener. Cognita est vobis praeclari Reformatoris epistola de aperiundo ludo liberalium artium literario. Omnia ad antiquiorum Universitatum Germanicarum exemplum composita. De una vero Rectoris provincia legitime describenda insignes ortas esse legimus controversias. SABINUS, soceri auctoritate atque excellentia superbiens suaque increscente fama confidens, *perpetuum* sibi Rectoris munus acriter efflagitabat. O praeclaram viri modestiam! „Intelligere ait ALBERTUM non esse vanum, quod PLATO scribit, magnam rempublicam neque excitari neque confirmari posse, nisi ab aliquo semideo gubernetur, et magnopere optare, omni tempore Academiam florere aliquo celebri viro:

id nulla alia quam hac ratione fieri posse. Numquam enim defuturum esse, qui Academiam et fama et scriptis illustret. si tali viro, qualem ipsae leges requirunt, dignitas Rectoris semper conferatur." Indignabundi collegae actum esse de honore sibi debito clamitant: omnibus ad recturam pariter viam munitam esse oportere: cunctorum per Europam studiorum generalium exempla probare non uni viro salutem Academiae prorsus committi posse: muneris vicissitudinem professoribus stimulum fore, ut rei literariae promovendae acerrime intendant animum. Vicit tamen SABINI sententia et Universitatis fasces ipsi in perpetuum fuerunt permissi.

Sed monent me, Auditores, temporis angustiae, ne hisce scholarum apud exteros initiis describendis diutius immorer, atque oculos convertere me iubent in praeclaras Musarum sedes, a proavis nostris in libertatem se vindicantibus prudenti ac liberali consilio conditas, quasque verae libertatis officinas esse voluerunt maiores. Vestra vero ne abuti videar patientia, in nostrae Leidensis Universitatis primordiis perlustrandis subsistam.

In prima legis Academiae formula sancitum fuit, Rectorem creari ab iis qui sunt eruntve de universitate: prima tamen vice nonnullos ab iisdem nominandos esse, ut Arausiacus Princeps Rectorem adsessoresque designare rite possit: tandem Rectorem absentia morbove impeditum sibi ipsum constituere vicarium.

Haec vero formula displicuit magnopere iis Theologiae et Artium professoribus, qui ex peregrinis regionibus ipso natali Academiae anno ad cathedras ornandas vocati erant. Hi, arctius Universitatis vinculum cum Ecclesia appetentes, in Professorum ordinem nullum cooptandum esse arbitrabantur, nisi qui prius doctrinae consensum cum ecclesiis manus propriae subscriptione testatus esset, et eis accenseri earumque disciplinae se subiici pateretur: ex decem professoribus, adiuncto gymnasiarcha, constituendum esse Senatum Academiae, cui uti et toti Academiae praeesset Rector, communibus suffragiis delectus, accedente presbyterii iudicio.

Princeps GUILIELMUS, perpensis variis opinionibus, huic Universitati nostrae, ut nemo Vestrum ignorat, novam proximo mense Iunio dedit legem: cuius prioribus articulis declaratum, totius Academiae quoddam veluti corpus unum constare Rectore, doctoribus, professoribus stipendiatis munereque

suo fungentibus: praeterea doctoribus et magistris qui in hac ipsa Academia titulum honoris acceperint et in ea domicilium fixerint: horum omnium societatem Senatum Academicum efficere: designationem inaugurationemque primi Rectoris sui arbitrii fore: ad calendas Februarias cuiusque anni tres, qui linguam Teutonicam calleant, maioris partis Senatus Academici suffragiis designandos ac nominandos esse, ex quibus ipse aut se absente Curia Hollandica de sententia Consulum civitatis Leidensis unum aliquem Rectorem renuntiaret: ita tamen ut in ea nominatione is quoque esset, qui tunc temporis Rectorem ageret, ut, si ita expedire videretur, Rectura ei prorogari posset: tandem Rectori integrum fore, absentiae morbive causa, vicarium sibi de consilio adsessorum subrogare.

Omnia haec plane atque dilucide descripta esse credideris: ampla tamen dubitandi, interdum et contentionum ac dissensionis materia. In quibus breviter adumbrandis hanc sequamur viam, ut primum de iis qui Rectorem creaverint, deinde de eo qui Rector creari potuerit, videamus.

Primum Academiae Rectorem GUILIELMUS Princeps designavit PETREIUM TIARAM Frisium: creavit et sequentes. Ipso absente, ex statutorum praescripto, Rectoris creandi potestas Curiae Hollandicae demandata. Eiusdem vero saeculi anno octogesimo sexto deliberatum ad quem esset deferenda electio, utrum ad Comitem MAURITIUM an ad ROBERTUM DUDLEIUM Gubernatorem. Magistratum Urbanum in consilium adhibuit Senatus, BONAVENTURA VULCANIO interprete. ADRIANUS SARAVIA Rector cum HOUTENO Hagam profectus, ut coram Curatoribus molestam ageret quaestionem. BUSIUS Curator primum censuit adeundum esse MAURITIUM Comitem; post mutata sententia visus est ipsi praeferendus LEYCESTRIUS. Quod et factum est. Erratum tamen fuisse, in ipsis Senatus actis legimus. Literae, quibus SARAVIAE recturam prorogavit Gubernator, in scriniis Academicis extant.

Parum dissimilis quaestio anno CIƆIƆCLI, post mortem GUILIELMI II, orta est. Duo Professores Hagam missi ad Ordines cum literis, quibus petebatur decretum, ad quos in posterum de creando novo Rectore solemniter esset referendum. Decreverunt Patres Conscripti se electionem sibi reservare. Anno eiusdem saeculi septuagesimo tertio easdem partes recepit GUILIELMUS III. VITRIARIUS autem noster tricesimus ultimusque fuit Rector a Britanniae rege creatus.

Principi eximio, de cuius laudibus nulla aetas conticescet, Universitatis placuerat constitutio, quam mixtam iure merito dixeris et vere liberalem. Paucissimae scriptae leges: plurima Senatus Academici prudentiae commissa. Curatorum Collegium constitutum, quorum auctoritate vel in maximo rerum discrimine Universitatis iura custodirentur eiusque commoda adversus quoscumque, non singulos tantum professores studiososve, verum et adversus ipsum Summum Imperantem promoveri possent ac vindicari. Cogitatum quidem fuit aliquando de Cancellario Academiae praeponendo: legati Senatus nomine ad BARNEVELDIUM missi, cuius summa tunc temporis valebat potestas: hic prudentissime amplius pronuntiavit.

Libertatis Academicae vindex praecipuus Rector Magnificus. Statutis cautum fuit, ut Senatus suffragio in Rectoris munus duumviri designari possent, qui Teutonicam callerent linguam, his vero semper adderetur ille, qui tum temporis Rectorem ageret.

Qui Teutonicam, dixi, *callerent linguam!* Animadvertatis, quaeso, verborum vim, quae maiorum in condenda hac nostra Universitate ingenium egregie declarant. Non domesticam voluerunt scholam, nostratium usui accommodatam, sed Academiam Europaeam, ad quam ornandam vocarentur summi viri, ubi erudiri possent generosi iuvenes, ex quibuscumque orbis terrarum partibus in Batavorum oras advenae. Simul autem existimarunt, Universitatis Rectorem, uti morem regionis, ita et civium sermonem cognovisse oportere: eos demum ad magistratum gerendum idoneos fore, qui aut populares essent aut probabilem cum Neerlandico idiomate contraxissent familiaritatem. Mox vero intellexerunt nostrates, hac lege non exteros, sed commune bonum iniuriam pati. Calendis Februariis anni Academiae quinti natalis designatis extra ordinem adiectus D. DONELLUS, quamquam (ita scriptum est in actis) non peritus Belgicae linguae. Quod sequenti anno iterata vice decretum est. Nominati a nobis (sic scribit LIPSIUS Rector) GROTIUS et BONTIUS, idonei viri ad Rectoratum: adiectus iis decreto super numerum D. HUGO DONELLUS, dignitatis eius doctrinaeque caussa. Eadem fere leguntur in literis ad Principem Illustrissimum datis. Intelligitis, Auditores, quanti magnum hunc ICtum fecerint collegae. D. XXIV m. Octobris eiusdem anni, quo foedus Traiectinum iunctum fuerat, misso exili sermonis genere, actis aptissimo, laetabundi codici inscribunt:

„Quod felix et faustum sit. DONELLUS sub vesperum advenisse nuntiatus est. Ei gratulandi caussa, ex decreto communi, convivium praebitum in domo Rectoris." Diem celebrant, quo prima DONELLI lectio fuit. Sequenti anno duo promoti in Iure: promotor utriusque DONELLUS. Mortuo AEMILIO HOOGEVENIO Curatore, legati Delphos missi, qui PAULUM BUSIUM in defuncti locum impetrarent successorem: missus cum GROTIO DONELLUS. Talem virum, spreta lege, Recturae gerendae idoneum se habere, verbis factisque declaravit Senatus.

Integro tamen saeculo praeterlapso eadem lex peregrinum a regimine arcuit. Adseverarunt plures Senatus socii, DRELINCURTIUM ignarum esse linguae Teutonicae et propterea nominari non posse: ipse tamen se satis Neerlandicum callere sermonem professus est. Suffragiis initis eum nominari posse decrevit Senatus. Nominatus tamen non fuit. Re ad sortem revocata, voti compos factus non est doctissimus BOERHAVII praeceptor.

Animadvertendum est liberum doctorum arbitrium in designandis triumviris nullis praeterea circumscriptum fuisse finibus. Nihil de certo facultatum ordine observando: nihil de singulis Professoribus sua quoque vice nominandis. Anno demum XXXI saeculi sequentis omnia haec a Proceribus Hollandiae mutata atque is fere ordo descriptus fuit, qui recentiori aetate obtinuit perpetuo. Cautum, ne Rector ultra annum magistratu fungeretur neve is nominaretur, qui superiori anno Rectoratu functus esset, sed ad quadriennium praeteriretur, quemadmodum nec primo quadriennii eiusdem anno quisquam qui eiusdem esset facultatis cum defuncto. Porro ut e tribus facultatibus unus singulis annis proponeretur, et hac ratione, quantum fieri posset ex facultate in facultatem, nulla excepta, transiret succederetque.

Acerbe hanc mutationem perstrinxerunt nonnulli ex Professorum Collegio et questi sunt eundem, qui ante nominari debuisset, postea designari prorsus non potuisse: omnem iam senatui libertatem esse ereptam, et eo rem pervenisse, ut, si quando in maximo Academia versaretur discrimine, ii, qui rebus gerundis perquam se probassent idoneos, ipso iure ab imperii gubernaculo capessendo essent remoti: omnem denique hanc mutationem eorum tribuendam esse consiliis, qui civitati tunc temporis praeessent et summam Rectoris auctoritatem frangere omnibus modis conarentur.

Iustamne hi moverint querelam, iudicent alii. Equidem, si quod video, historiam illud nos docere arbitror, multos optimosque atque ingenii alacritate praestantes honoris maxime stimulo ad quodvis difficile atque anceps munus suscipiendum lubentissime compelli: ea vero officia, qua leges, machinae instar, ad certam definitamque vicis normam imponunt, plerisque minus grata esse et accepta. Sic multa quae honori fuerant, oneri facta sunt.

Sed diversa diversis temporibus apta sunt, et quae olim placuerunt, hodiernae Academiarum conditioni accommodari non posse sine publico damno, consentiunt omnes.

Neque id sibi expetunt nostri commilitones, ut, Bononiensi more, quotannis Academiae Rectorem ipsi praeficiant. Iureiurando legibus Academicis fidem, Rectori obsequium non promittunt, ut olim fecerunt eorum atavi: obtemperant tamen parentque et non iurati. Sua sibi habent privata sodalitia, quibus praeficiunt quem volunt; non aegre nos ferimus; laudamus potius illorum ingenium, in ipso iuventutis fervore publico iuri tuendo compositum.

Gravissimum et hodie Rectoris munus est; arduum inprimis et aleae plenum, nisi curam levent collegarum benivolentia et civium humanitas. Utraque in rebus dubiis meam sustentatam esse tenuitatem, gratus agnosco: utraque foveatur fulciaturque vir eximius, qui mihi successurus est. Studiosi olim, me Rectore, Tibi, Cl. KUENEN, studioso sodalitii sui regundi curam commiserunt: placuit tua adolescentis mitis sapientia commilitonibus. Decennio vix praeterlapso Te universae Academiae moderatorem salutant. Omnibus gratiosi, singulis cari Rectoris prudenti consilio tuta, alma vigeat Mater Leidensis!

Ad alteram transeo officii partem, cum gratissimam, tum brevissime absolvendam. Tristia enim pauca referenda habeo, laeta plurima; et singulari prorsus Dei O. M. benignitate multa mihi licet hodierno die repetere, quae ante hos decem annos laeti reputavimus nobiscum.

Curatorum, virorum amplissimorum, collegium integrum remansit. VAN DER HEIMIO, viro excellentissimo, festum gratulamur diem, quo septuagesimum nuperrime aetatis annum implere ipsi contigit. Provinciae Regis

Augustissimi nomine administrandae et rebus Academicis curandis diu praeesse pergat vir amplissimus, sibique persuasum habeat, nos omnes pro ipsius salute sincere facere vota.

Diem supremum obiit consultissimus DOZY, qui Curatoribus per multos annos fuit ab actis. Virum lugemus humanitate et benevolentia conspicuum. Eius locum nunc occupare videmus virum consultissimum IANUM LUZAC, Academiae nostrae quondam alumnum. Tibi, vir consultissime, munus in Te collatum ex pectore gratulor. Tuum nomen Academiae Rector in album studiosorum retuli. Praeterlapso quinquennio Te promotor summis in Iuris arte honoribus ornavi. Nunc, lustro iterum condito, Te Curatorum collegio a secretis primus publice saluto. Pergat per Te florere in hac nostra civitate celebratissimum LUZACIORUM nomen!

Ex Professorum ordine neminem hoc anno morte amisimus. Auctus vero et amplificatus est accessione virorum clarissimorum FRUIN et RAUWENHOFF. Utrique munus elegantissima ac perpolita oratione auspicato ex animo fausta quaeque sumus adprecati: preces iterare me iubet huius diei solemnitas. Ostendistis iam dudum, collegae optimi, quid a Vobis merito possit exspectare alma Mater, quae utrumque nutrivit: utroque historica disciplina gloriabitur interprete sagacissino pariter ac fidelissimo. Pergatis, quaeso, uti incepistis: iam Vos amant collegae, diligunt discipuli; per longam annorum seriem veterem Universitatis nostrae famam stabiliatis.

Tibi vero quid dicam, honoratissime DE VRIES! qui collegam in rebus patriis excolendis atque exponendis nactus es, Te dignissimum? Gratulaborne Tibi onus levatum? Cui si ferendo imparem Te praestitisses, facilius citiusque Tibi auxilium fuisset paratum! Te persentiscere novimus, quid a Te, originum linguae patriae egregio scrutatore, exspectent omnes, qui illa apte et ornate uti cupiant: communi bono privatum emolumentum postponere nullus dubitasti. Quid vero Neerlandicus sermo valeat ad eloquentiam, exemplo monstrasti in Belgarum festis, statuta MAERLANTIO posita: quibus ita interfuisti, ut Te absente solemnitati diei plurimum detractum fuisset. Praemio honorifico, vir amicissime, Rex LEOPOLDUS et facundiam tuam ornavit et in ipsum MAERLANTIUM merita. Quod laetamur impense: nullumque inter mortales beatiorem existimamus senem tuo patre, qui de filiis gloriatur suae virtutis aemulis.

In enumerandis iis, quae nostro Ordini laeta acciderunt, meam praedicare liceat fortunam, qui primum Rectoris muneri valedicens TYDEMANNO et HENGELIO, iam ante rude donatis, corporis vigorem gratulatus sum, idque in votis habui, ut saepius, hoc solemni die recurrente, nova esset iisdem gratulandi occasio. Ecce decies adfuit et eadem iterum mihi praestatur! Venerandos ac divinis beneficiis cumulatos senes quam diutissime prospera valetudine usuros esse, ex animo voveo: vovent autem mecum omnes, qui summam eorundem in patriam ac literas merita pia mente recolunt.

Pauca iam de Academiae instrumento atque instructo addantur. Bibliotheca, cura PLUYGERSII nostri, insigni crevit librorum copia, tum manuscriptorum, tum typis impressorum. Utinam brevi illis demantur, his adnumerentur Catalogi volumina! Multi accesserunt libri ex ASSENI, desideratissimi collegae, supellectili literaria. Hi debentur partim Curatorum benivolae menti erga illos, qui Iurisprudentiae operam navant, partim vero dono viduae, quae, uti in luctu mariti vivit, ita eius liberalitatem imitatur.

Haud dissimile pietatis et officii in doctrinarum cultores testimonium nuperrime praebuit vir plurimum venerandus OOSTERDYK, V. D. M. emeritus; cuius demortui apertis tabulis apparuit amplam pecuniae summam adiuvandis futurorum Theologorum studiis legatam esse. Memoriam iure celebramus viri, cuius beneficentiae novum nostrae Universitatis debetur incrementum.

Museo Historiae Naturalis diutius praeesse noluit vir Cl. IANUS VAN DER HOEVEN. Hoc collegae consilium dolemus, quod honestae missionis petendae sibi gravissimas causas fuisse ipse iudicavit vir clarissimus, quem eruditos per universam Europam praestantissimis adnumerare disciplinae cultoribus constat. Quod et Regem Sueciae ac Norvegiae facere docent insignia Commendatoris ad HOEVENIUM nuper missa. Macte, collega aestumatissime, aucto stellae polaris splendore: Tu vero, lucidum Academiae sidus, intaminatis diu fulge honoribus!

Laboratoria recens condita usui, cui destinata sunt, tradita esse et facere satis, laetamur. Professoribus qui Chymiam et Physicam docent, ex Curatorum decreto, auxilium feliciter praebent viri doctissimi LEVOIR et TIADEN MODDERMAN, Universitatis nostrae quondam alumni, scientiae laude conspicui.

Sunt et alii collegae nostri, qui, beatis hisce minime invidentes, et ipsi idoneo ad docendum loco vehementer indigeant, cum insigni discentium emolumento. Horum, non nostram agimus causam, ubi optamus fore ut digna communibus nostris studiis auditoria parentur.

De Nosocomio tacere praestat, quam iisdem de rebus easdem semper querimonias iterare: successor in munere ut splendido hac de re uti possit encomio spero magis quam confido.

Hortus, et parte demta, pulcherrimus dici meretur novisque semper ornatur plantis, quae assiduum non exigunt tantum sed et arguunt praefecti curam atque culturam. Ad extremos eius fines iam splendet Observatorium Astronomicum, civium et fisci aere collato exstructum. Non omnia ita esse instaurata ac perfecta, ut nihil optandum supersit, quis negabit, affirmante KAISERO nostro? Est tamen aliquid, disciplinae tabernaculum condere, viro praeclaro dignum, cuius indefessas curas terrae et aequora testantur. Ut Te, vir clarissime, gloriamur Astronomiae doctore, ita confidimus omnes, Te quascumque mox superaturum esse difficultates, iamque gaudemus aptas Tibi erectas esse turres, unde, ut ait Poeta,

caelique vias et sidera monstres,
Defectus solis varios lunaeque labores.

Tandem ad Vos mea se convertit Oratio, iuvenes lectissimi, huius Academiae cives! Unum vobis ereptum lugemus studiorum socium. Infausto fato exstinctus est GEORGIUS ANDREAS KOEHLER, Theologiae studiosus: in paterna domo animam efflavit, viginti vix annos natus.

Alii bene multi studiis peractis nobis valedixerunt, iamque patriae atque ecclesiae civibusque prodesse conantur. Natalem Academiae diem celebrastis, iuvenes ingenui, pompa ita ornata et ducta, ut nihil prorsus ad elegantiam ac splendorem desiderari visum sit: testati sunt innumeri cives, hospites, mirati non solum spectaculi opulentiam, sed et venustatem decora ordinatione conspicuam. Pulcri amore vos imbutos esse probastis: quod magni facimus. Maioris vero habemus studiorum alacritatem et sacrum mentis ardorem ad gloriam, quo optimus quisque ducitur. Quid multa? In disciplinis graviter excolendis vos refrixisse et humo affixisse divinae particulam aurae suspicati erant pauci, de avita Universitatum nostrarum fama solliciti: in crimen vocati ita vosmet ipsi defendistis, ut

id vobis dictum esse gaudeamus. Namque sic intellectum est ab omnibus, Deum vobis inesse, quo agitante calescitis!

Praeterea civium nostrorum in certamine literario laudem strenue tuitus est ABRAHAMUS KUYPER, Theologiae studiosus, ab ordine Theologorum in Universitate Groningana aureo condecoratus praemio. Neque hodie desunt qui eam fortiter vindicare conati sint. Facultatum iudicia de responsis ad quaestiones propositas audite.

(*Praeleguntur iudicia ab Actuario.*)

Iamque accedite, ornatissimi iuvenes. Paucos accedere (quid dissimularem silentio?) equidem doleo et feliciorem praedico Academiam, quae non multos habet cives albo inscriptos, plurimos vero horum optime paratos ad studia et victores in certamine literario, quam numerosissimum alumnorum gregem, quorum pauci palaestrae operam dare et ad eruditionis laudem contendere possint ac velint. Tantane hodie plerosque tenet inertia, ut ne ad illud quidem adspirent praemium, quod Regis Augustissimi munificentia paratum est? Admirari cunctos decet eximiam Principis virtutem, quem his ipsis diebus, ubi miseris civibus aquarum nivalium saevitia obrutis auxilium ferendum fuit, minaces spumantesque et adstricto gelu horridas undas aspernari atque ex imo arcae suae fundo haurire audivimus, legimus, vidimus, — nec tamen minus placidis favere literarum exercitiis! Accedite, inquam, generosi adolescentes, accipite quam meruistis palmam. Tibi nummum tradere pergratum mihi est, dilectissime KRAMER. Vobis, ornatissimi VAN SWINDEREN, SNELLEN et BOLHUIS VAN ZEEBURGH, lubens honorificum impertior diligentiae testimonium. Singulis gratulor ex animo acceptos honores: mox facite ut ad maiora enitamini! Vos autem, cives Universitatis nostrae lectissimi! vadimonium ne deseratis, obsecro. Novi mox Traiecti aperientur ludi. Ad certamen vos accingite. Antiquam tuemini iuventutis Batavae in literis excolendis gloriam!

DIXI.

ACTA ET GESTA IN SENATU

ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE.

A. 1860.

Die 15 m. Martii. Recitantur litterae Curatorum, quibus Senatum certiorem faciunt, Regi Augustissimo placuisse, decreto diei 20 m. Februarii h. a. n°. 43 creare Professorem ordinarium in Facultate Theologica virum clarissimum GUILIELMUM MOLL, Theologiae Doctorem et Professorem in Athenaeo Illustri Amstelaedamensi, et Professorem ordinarium in Facultate Philosophiae Theoreticae et Litterarum Humaniorum virum doctissimum ROBERTUM FRUIN, Philosophiae Theoreticae Magistrum, Litterarum Humaniorum Doctorem, in Gymnasio Leidensi Prorectorem.

Die 1 m. Iunii. Recitantur litterae Curatorum Senatum certiorem facientium, virum doctissimum R. FRUIN munus Professoris ordinarii in se delatum accepisse, virum autem clarissimum G. MOLL vocationi non obtemperavisse.

Eodem die vir doct. R. FRUIN munus auspicatus est, habita oratione: *over de onpartijdigheid van den Geschiedschrijver.*

Die 21 m. Septembris. Recitantur litterae Curatorum, quibus Senatui significant ex Regis Augustissimi decreto diei 16 Iunii n°. 61 virum clarissimum I. VAN DER HOEVEN ultro petentem honorificentissime exemtum esse de munere praefecti primi Museo Historiae Naturalis.

Recitantur litterae Curatorum, quibus cum Senatu communicant, Regi Augustissimo decreto 22 Iunii h. a. nº. 39, placuisse virum doct. et plurimum vener. LUDOVICUM GUILIELMUM ERNESTUM RAUWENHOFF, Theol. Doctorem et Lugduni-Batavorum V. D. M., creare Professorem extraordinarium in ordine Theologorum et concionatorem academicum, ea lege ut Professoris ordinarii instar Facultatis Theologicae et ipsius Senatus socius habeatur.

Eodem die vir doct. L. G. E. RAUWENHOFF munus auspicatus est, habita oratione: *over het leidend beginsel bij de verklaring van de geschiedenis der Christelijke kerk.*

Die 7 m. Decembris. Leguntur litterae Curatorum, quibus Senatui significant, Actuarium collegii Curatorum ex decreto Regio diei 20 m. Septembris h. a. nº. 61 creatum esse virum consult. IANUM LUZAC, Praefectum statisticae in Provincia Hollandiae meridionalis.

A. 1861.

Die 12 m. Ianuarii. Candidati quatuor, e quibus Rector Magnificus in proximum annum academicum e Regio decreto constituatur, designantur viri clarissimi:

A. KUENEN.
P. L. RYKE.
C. G. COBET.
H. I. HALBERTSMA.

Candidati, e quibus Actuarius constituatur, designantur viri clarissimi:

H. I. HALBERTSMA.
I. I. PRINS.
P. L. RYKE.
C. G. COBET.

Die 8 m. Februarii. Recitatur decretum Regium datum Sylvae Ducis d. 29 m. Ianuarii h. a. n°. 48, quo in annum 1861—62 creatur Rector Magnificus vir clarissimus A. KUENEN.

Assessores Rectori Magnifico constituuntur viri clarissimi:

C. PRUYS VAN DER HOEVEN.
P. L. RYKE.
M. DE VRIES.
S. VISSERING.

Rector Magnificus cum Senatu reliquisque Professoribus in auditorium maius descendit et adscensa cathedra orationem habet *de muneris Rectoris Magnifici origine eiusque creandi ratione diversis temporibus ac locis diversa.* Deinde enarratis fatis Academiae et promulgatis Ordinum de certamine litterario hoc anno indicto iudiciis, ornatissimis I. A. KRAMER, R. DE MAREES VAN SWINDEREN, M. SNELLEN et I. BOLHUIS VAN ZEEBURGH praemia et testimonia adiudicata porrigit.

Mox solemnibus verbis deposito magistratu e cathedra descendit.

Novum Rectorem Magnificum Professores deduxerunt et officiosissime salutarunt.

IUDICIA ORDINUM
PROMULGATA
A
RECTORE ET SENATU
ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE
DIE VIII FEBRUARII ANNI CIƆIƆCCCLXI.

ORDO IURECONSULTORUM.

Ad quaestionem de usu et auctoritate Iuris Feudalis Longobardici in patria nostra nullam commentationem accepit.

Ad quaestionem: „*Quid inter bellum maritimum et terrestre interest Iure „Gentium Europaeo*,” Ictorum Ordo duo accepit responsa, quorum neutrum ita placuit, ut aureo praemio decorandum esse videretur.

Auctori prioris commentationis, inscriptae verbis MONTESQUIVII: „Les „diverses nations doivent se faire dans la paix le plus de bien” cet., duo inprimis vitio sunt vertenda. Primum, quod non satis claras ac distinctas de Iure Gentium universe habere videtur notiones, tum, quod quaestionis propositae vim haud rite percepit. Cum enim quaereretur de discrimine inter bellum maritimum et terrestre Iure Gentium Europaeo adeoque de norma ac regulis, sive foederibus sive consuetudine consecratis, ad quas unum alterumve exigi solet, has fere prorsus omisit et potissimum versatus est in exponendis singulis factis hic illic ex variis auctoribus descriptis, ex quibus confici quidem possit, quid in variis regionibus, qui summo imperio praeessent aliquando de singulis quae occurrerent rebus statuerint,

sed nequaquam, quid Iure Gentium obtineat. Praeterea pluribus locis, ubi auctor suam ipsius sententiam de rebus dubiis explicuit, neque sibi ipse satis constitit, neque ea attulit argumenta quae satis firmo nituntur fundamento.

Accedit, quod quoad orationis formam multa desiderantur et sermo non tantum nulla elegantia aut venustate sese commendat sed vix Latinus est habendus.

At vero cum auctor in colligendis multis, quae si non omnia ad rem pertineant aliquatenus tamen cum re coniuncta videri possint, industriam suam ac diligentiam probaverit, ipsius commentationis honorificam mentionem esse faciendam, si nomen suum profiteri vellet, Ordo censuit.

Altera Commentatio notata verbis CICERONIS "Bellum ita suscipiatur ut aliud nil nisi pax quaesita esse videatur" melioris sane notae est habenda, si quidem ipsius auctor cum melius intellexit quid de Iure Gentium universe sit statuendum, tum quaestionis vim recte percepit. Sermo quoque si non multo elegantior at certe purior. Verum licet quaestio accuratius quam ab alterius commentationis auctore sit tractata, tamen in singulis explicandis et diiudicandis plura sunt quae iure desiderantur, adeo ut opus potius rite inchoatum quam omnibus numeris absolutum dici mereatur. Quamquam igitur auro ornanda non esse videbatur, nihilominus ob varias quibus haec commentatio sese commendat dotes, praemio argenteo eam haud indignam esse, si hoc laudis testimonio contentus esse vellet auctor, iudicavit Ordo.

Commentationum auctores se professi sunt et instituta disquisitione sese esse probaverunt: huius posterioris

IANUS AIKES KRAMER Jr.,

Iuris Candidatus in Academia Lugduno-Batava.

alterius

RENEKE DE MAREES VAN SWINDEREN,

Iuris Candidatus in Academia Groningana.

ORDO THEOLOGORUM

nullum ad quaestionem propositam accepit responsum.

ORDO DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

Ad quaestionem e Physica desumtam unam accepit commentationem, his verbis celeberrimi BIOTI insignitam:

„Nous suivons les anneaux d'une chaîne infinie; nous pouvons bien, „en ne la quittant pas, passer d'un anneau à un autre; mais le „point où la chaîne est suspendue n'est pas à la portée de nos fai- „bles mains."

Quamquam commentationis scriptor prodit Physices cognitionem haud vulgarem, criticam tamen quaestionis partem non tam plane atque accurate tractasse videtur, ut Ordo eum aureo praemio condecorare possit. Sed singularem eius diligentiam laudandam esse arbitratus, commentationem publico testimonio ornandam censuit. — Auctorem se probavit

MAURITS SNELLEN,

Philosophiae Naturalis Studiosus in Academia Lugduno-Batava.

Ordo ad alteram quaestionem a se propositam nullum responsum accepit.

ORDO PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM

proposuit quaestiones duas, ad quarum priorem:

„Ex Atticis Oratoribus et Poetis comicis, quibus Plautus Terentiusque „addantur, Atheniensium ingenium et mores, quales in vita privata „conspiciuntur, accurate et eleganter describantur,"

responsum nullum accepit; duo ad alteram, qua quidem quaestione rogatum erat, ut institueretur

„Disquisitio critica de significatione et origine terminationum, in quas „exeunt nomina urbium et pagorum in patria nostra."

De quibus commentationibus, ex certaminis lege patrio sermone scriptis, Ordo hoc iudicium tulit.

Prioris responsi auctor, quod insignitum est sententia BYNKERSHOEKII: *„Tanta et prisco aevo fuit et nostro est nominum insolentia et varietas, tam „fortuita et ignota saepe origo, ut, quod de nominibus agitur, modeste sit „agendum,"* telam suam ita exorsus est, ut tandem, quod ipse ingenue fatetur, ad detexendam certos terminos non inveniret. Neque enim terminationes tantum interpretari conatus est, id quod solum Ordo postulaverat, sed hoc etiam sibi proposuit, ut ad singulas terminationes omnia urbium et pagorum nomina, illuc quae referenda essent, recenseret et explicaret integra. Quo quidem factum esse, ut tanta rerum mole veluti obrutus nonnisi de terminationibus a litera A incipientibus deque uno nomine *Loo* absolvere potuerit, nemo mirabitur. At quomodo absolvit? Quum enim praeter significationem terminationum etiam origo investiganda esset, satis illi fuit, missa origine, solam explorare significationem. A perfectione igitur eius disquisitio tantum distare visa est, ut vel ideo probari nullo pacto posset. Neque tamen, si quid ex indice terminationum concludendum est, qui commentationi subiunctus nomina continet, de quibus quaerere scriptor sibi proposuerat, etiamsi exsequi propositum ei licuisset, rem ad finem perduxisset probabilem ac laudabilem. Adeo desideratur illic in nominum compositorum partibus bene distinguendis critica ratio. Quae quum ita sint, iudicavit Ordo, laudandam quidem esse scriptoris industriam, praesertim in recensendis auctoribus suis et fontibus conspicuam; sed ipsam commentationem non videri dignam, cui praemium honoris tribueretur.

Magis placuit Ordini alterum responsum, notatum IAC. GRIMMII verbis: *„Jedes Wort hat seine Geschichte."* Eius certe scriptor et quid quaereretur intellexit, et intra iustos limites sese continuit. Qui quum in procemio ea exposuisset, quae maxime ad rem, quam acturus esset, facere viderentur, CXX terminationes in examen vocavit, hoc est, non omnes quidem omnino, sed longe plurimas et principes. Neque solum constituere studuit,

singulae quid significarent, verum etiam unde ducerent originem. Qua in re dignum laude se praestitit. Primum enim plerasque terminationes recte interpretatus est et interpretationes suas idoneis argumentis confirmavit. Deinde in iis, quae erant dubia aut difficiliora, inanibus coniecturis, quibus hac praesertim in re eruditi nimis indulgere solent, prudenter abstinuit. Tandem non modo affinium linguarum satis se peritum probavit, sed, quod caput rei est, rectam methodum etymologicam se tenere ostendit. — Contra in eadem scriptione quae valde vituperanda viderentur, haud defuere. Neque enim scriptor fontes, ex quibus hauriendum erat, omnes adhibuit, et in singulis rebus ac nominibus perscrutandis multa, quae explanatius uberiusque erant definienda aut ab aliorum sententiis vindicanda, tetigit potius quam pertractavit. Inprimis vero desiderata est in hac disquisitione sermonis puritas et elegantia, totaque displicuit scribendi ratio, quippe talis, quali vel in iuvene scriptore vix ignoscas. Quin etiam si ceteris de causis omnibus potuisset Ordo commentationem praemio dignissimam iudicare, hac una commotus negare illi tantum honorem debuisset. Vel sic tamen censuit Ordo, scriptorem adeo probasse industriam multarumque rerum peritiam, ut argumenti gravitatem et temporis ad scribendum concessi brevitatem reputanti iniquius esse videretur, si eum nulla laude ornatum e certamine dimitteret. Itaque decrevit, si nomen ille profiteri vellet, ut *honorificae mentionis* laude palam condecoraretur. Rogatus ergo scriptorem se professus est Ordinique probavit

IANUS BOLHUIS VAN ZEEBURGH,

Litt. Hum. in Academia Lugduno-Batava Studiosus.

ORDO MEDICORUM

nullam commentationem accepit.

DE ONPARTIJDIGHEID VAN DEN GESCHIEDSCHRIJVER.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT
AAN DE HOOGESCHOOL VAN LEIDEN

DEN 1sten JUNIJ 1860

UITGESPROKEN

DOOR

Dr. R. FRUIN.

EDELGROOTACHTBARE HEEREN CURATOREN VAN DEZE HOOGESCHOOL.

WELEDELGESTRENGE HEER SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN.

HOOGGELEERDE HEER RECTOR MAGNIFICUS, HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN.

EDELACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DEZE STAD, OF DE HANDHAVING DES REGTS IS TOEVERTROUWD.

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN DOCTOREN DER VERSCHILLENDE FACULTEITEN.

WELEERWAARDE HEEREN LEERAREN VAN DE GODSDIENST.

WELEDELE HEEREN STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL.

EN VOORTS GIJ ALLEN, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT, ZEER GEWENSCHTE HOORDERS.

Er zijn weinig plaatsen, die bij den beoefenaar onzer geschiedenis zoo dierbare herinneringen wekken, als het spreekgestoelte, waarop ik thans voor het eerst heb plaats genomen. De Hoogeschool van Leiden is, van hare stichting af, op het naauwst verbonden geweest aan de Republiek der Vereenigde Nederlanden, in wier bloeitijd ons volk zijne voorspoedigste en roemrijkste dagen beleefd heeft. De groote WILLEM VAN ORANJE, de grondlegger van den vrijen Nederlandschen Staat, is ook de stichter van onze Hoogeschool. De Prinsen van zijn doorluchtig geslacht, die de vrijheid van Nederland en van Europa tegen de overmagt van Spanje en van Frankrijk hebben gehandhaafd, hebben hier hunne opleiding genoten. De Kerk, die met den Staat vereenigd op de lotgevallen van het Vaderland zoo krachtigen invloed geoefend heeft, vormde bij voorkeur hier hare geestelijken. Hoe vele onzer staatslieden en geleerden, die den naam van Hollander tot

een eernaam in Europa gemaakt hebben, zijn als leeraars of als leerlingen aan den roem van onze School verbonden. In de schatting van den vreemdeling was onze School onafscheidelijk van de grootheid van Holland: niet minder vermaard dan de rijkdom van Amsterdam, was de geleerdheid van Leiden. In die heugelijke dagen, toen de vreemden herwaarts kwamen om den koophandel op de Hollandsche kantoren en den wapenhandel in de Hollandsche legers te leeren, stroomden naar Leiden uit alle oorden van Europa wie er prijs op stelden, aan de beroemdste van alle Universiteiten hun opvoeding te voltooijen. En niet slechts in den voorspoed der Republiek heeft onze Hoogeschool gedeeld: de partijschap, die met hare heillooze gevolgen de staatsgeschiedenis van twee eeuwen vervult, is hier geboren uit de leerstellige geschillen onzer theologen. Terzelfder tijd hadden de bloei der Republiek en de roem onzer Hoogeschool hun toppunt bereikt, en ook weêr terzelfder tijd begonnen zij beide af te nemen. En toen eindelijk zelfs de onafhankelijkheid van Nederland verloren ging, verloor ook onze School hare zelfstandigheid, en zij herwon die eerst, toen ook de Staat weêr in zijn vrijheid hersteld was.

Is het niet vreemd, dat een inrigting van onderwijs, zoo naauw verbonden aan den Staat, zoo weinig gedaan heeft voor de beoefening der geschiedenis van den Staat? Gaat de lange rij onzer geschiedschrijvers na, gij zult er mannen in aantreffen van allerlei stand en beroep, maar bijna geen die aan onze School met het Hoogleeraarsambt bekleed was. Van de geleerde oudheidkenners, die over de geschiedenis onzer Middeneeuwen het licht der wetenschap deden opgaan, zijn enkele, maar ook slechts enkele, met het onderwijs der geschiedenis aan onze Hoogeschool belast geweest. MERULA, BOXHORN, MATTHAEUS zijn mannen op wie Leiden roem mag dragen. Maar van hen, die de opkomst en den bloeitijd der Republiek beschreven hebben, vinden wij er nagenoeg geen onder de geleerden, wier beeldtenissen onze Senaatskamer versieren. Van velen begrijpen wij waarom zij ontbreken. Sommige waren te aanzienlijk voor het nederige leeraarsambt: geen HOOFT, geen DE GROOT wilde het regeringskussen voor den leerstoel verlaten. Anderen daarentegen waren niet wetenschappelijk genoeg gevormd: BOR, VAN METEREN, LE PETIT, BAUDARTIUS, WASSENAER

verdienden waarlijk geen plaats naast de uitstekende philologen en juristen, op wie in hun tijd de Hoogeschool van Leiden trotsch was. Doch tusschen die beide uitersten, tusschen de al te voornamen en de al te geringen, zouden er ongetwijfeld wel geschikte leeraars der geschiedenis te vinden zijn geweest, indien de Hooge Regering er slechts gezocht had. Onder de plaatsbeschrijvers, die onze letterkunde in menigte heeft aan te wijzen, zijn er eenige, die aanleg genoeg verraden. Waarom is nooit een van deze tot het Hoogleeraarsambt beroepen? Het kwam bij de Regering zelfs niet op, een afzonderlijken leerstoel voor de geschiedenis des Vaderlands te stichten. Doorgaans was het onderwijs in dit vak als bijzaak aan den leeraar der welsprekendheid opgedragen, en de sierlijke Latijnsche geschriften, die sommige hunner, MEURSIUS, BAUDIUS, ons hebben nagelaten, bezitten dan ook meer oratorische dan historische waarde.

Waaraan zullen wij die nalatigheid der regering toeschrijven? Aan onverschilligheid? Geenszins. Voortdurend hebben de Staten hunne belangstelling in de geschiedenis des Lands op velerlei wijs aan den dag gelegd. Zij hebben BOR, LE PETIT, en vele anderen door een geschenk in geld tot het afwerken hunner geschiedboeken in staat gesteld. Zij hebben DE GROOT en SCRIVERIUS voor de opdragt hunner werken mildelijk begiftigd. Zij hebben HEINSIUS en VOSSIUS en anderen als Landshistorie-schrijvers aangesteld en bezoldigd. Zij verdienen dus zeker niet dat wij hunne nalatigheid ten opzigte van het historisch onderwijs aan minachting van de geschiedenis toeschrijven. Het waren redenen van geheel anderen aard, die hen weêrhielden de beoefening der geschiedenis van het Vaderland aan hunne Hoogeschool aan te moedigen.

De stichters en eerste verzorgers van onze School hadden aan het onderwijs een zuiver practische strekking gegeven. Zij hadden geen tempel van de wetenschap, geen Museum willen stichten, maar eenvoudig een deugdelijke kweekschool voor dienaars van de Kerk en dienaars van den Staat; en daarom hadden zij het onderwijs tot die vakken bepaald, waarin de Kerk en de Staat vorderden dat hunne dienaars ervaren waren. Ook de zuinigheid belette hen eene al te kostbare uitbreiding aan het onderwijs te geven. Langen tijd zocht men nog eene zekere verhouding tusschen het getal van leermeesters en dat van leerlingen te bewaren. Eerst toen het

aantal studenten door toeloop uit het buitenland aanzienlijk vermeerderd was, vergunde men zich de weelde van eenig niet volstrekt noodig onderwijs. Maar natuurlijk schonk men toen de voorkeur aan die vakken, die ook voor vreemdelingen belangrijk en aantrekkelijk waren, aan philologie, aan welsprekendheid, aan algemeen staatsregt, en niet aan de geschiedenis van Nederland, waarin slechts de landgenooten groot belang gesteld zouden hebben, en die zeker geen nieuwe schare van vreemde studenten hierheen zou hebben gelokt.

Doch niet slechts als overbodig werd onze geschiedenis bij andere wetenschappen achtergesteld. In de oogen onzer regenten moest hare vrije beoefening, zoo al niet schadelijk, toch van gevaarlijke strekking schijnen. De geschiedenis was onafscheidelijk van het staatsregt, en daarvan had zich de Staten-regering een eigen stelsel gevormd, in hare Deductie van 1587 geschetst, en door DE GROOT in zijn „Oudheid van de Bataafsche Republiek" breeder uitgewerkt, hetwelk zij niet gedoogen kon dat aan hare Hoogeschool onderzocht en misschien weerlegd zou worden. Want hare hoogheid vorderde dat de souvereiniteit der Staten, als reeds onder het grafelijk bewind geldende, erkend werd: daarvan hing in zekeren zin de wettigheid van het afzweren van PHILIPS, en, bij gevolg, van het bestaan der Republiek af. Om deze reden was de vrije studie van onze Middeneeuwsche geschiedenis aan 's Lands Hoogeschool, van hare stichting af, niet wel toe te staan, veel min te begunstigen. En toen in 1618 de partijschap meester werd van de regering, toen de man, die meer dan iemand anders de Republiek had helpen vestigen, door zijne tegenpartij ter dood werd gebragt, was het ook voor goed onmogelijk geworden de geschiedenis van het Gemeenebest aan onze Hoogeschool te onderwijzen. Immers het onderwijs had niet dan partijdig kunnen wezen; het had òf de nieuwe regering moeten beleedigen, òf de aanhangers der overwonnen partij moeten ergeren. Het kon de heillooze partijschap slechts aanvuren. Zoo werd dus de geschiedenis des Vaderlands zoowel als het staatsregt der Republiek van de Hoogeschool verbannen, of althans gedwongen zich bescheiden op den achtergrond te houden. Van de historie van andere volken, van het publiek regt van vreemde Staten werd, soms op uitnemende

wijs, gehandeld. Maar hetgeen ons Hollanders het naast betrof, werd niet of hoogst onvolledig en oppervlakkig onderwezen. Hoe het nog in de vorige eeuw aan onze Hoogescholen met de geschiedenis en het staatsregt des Vaderlands gesteld was, kunnen wij afleiden uit de klagt van den geleerden WIELING, een Duitscher van geboorte, maar die als Hoogleeraar in het publiek regt aan de Utrechtsche Hoogeschool van nabij met den staat van ons Hooger Onderwijs bekend was geworden: „Och of de Nederlanders, die zich te Rome als burgers te huis gevoelen, eindelijk eens ophielden als vreemdelingen in hun eigen land te verkeeren!"

Doch juist die klagt, zoo openlijk geuit, bewees dat het verzuim in het oog begon te loopen, en dat het niet lang meer bestaan zou. Een beter tijdvak brak aan. Aan onze Hoogeschool werd de uitstekende PESTEL geroepen om het publiek regt van Nederland te onderwijzen, en hij deed het met de vrijmoedigheid, die den man van wetenschap betaamt. Naast hem werd eerlang KLUIT bepaaldelijk met het onderwijs in de oudheden en de geschiedenis van Nederland belast. Onder de leiding van beide uitmuntende geleerden namen de zoolang verwaarloosde vakken weldra een eerste plaats aan de Leidsche Hoogeschool in: de voortreffelijke dissertatien, onder hun opzigt verdedigd, bewijzen nog heden ten dage hoe goede vruchten het onderwijs aanvankelijk voortbragt. En toch, juist het voorbeeld van KLUIT en PESTEL zou leeren met hoeveel regt de vroegere regeringen het onderwijs in staatsregt en geschiedenis aan de Hoogeschool hadden onderdrukt. De partijschap, een tijd lang schijnbaar uitgedoofd, ontvlamde in hunne dagen met nieuwe hevigheid, en drong door tot in de gehoorzaal. Het was hun niet mogelijk zich onzijdig te houden; zij verdedigden met mond en pen de beginsels der regerende partij, en haalden zich zoo doende de gramschap der opkomende patriotsche democraten op den hals. Toen dezen ten laatste met behulp der Franschen zegevierden, en de regering vermeesterden, werden beide Hoogleeraren van hun ambt ontzet. Geen wonder: zij hadden geijverd in den geest der regerende, thans overwonnen partij; het sprak van zelf dat de overwinnaars op hun beurt hun stelsel verkondigd en uit de geschiedenis bewezen wilden hebben. Zijn eens de wetenschap en het onderwijs dienstbaar gemaakt aan de regering, dan deelen zij in den tegenspoed van deze zoo wel als in haar voorspoed. Met

iedere verandering van staatsvorm moet dan tevens de strekking van het onderwijs veranderen. Zonder twijfel, hetzelfde dat thans, in 1795, geschiedde, zou bij iedere vroegere omwenteling, in 1651, in 1672, gebeurd zijn, indien toen reeds het staatsregt en de geschiedenis des Vaderlands een zoo overwegenden invloed hadden gehad als in de dagen van KLUIT en PESTEL.

Eerst met den ouden republikeinschen staatsvorm verdween voor goed de oude partijschap. Een nieuw Bataafsch Gemeenebest werd op andere grondbeginsels gevestigd, dan die door onze voormalige staatspartijen waren verdedigd. Weldra kwam de Fransche overheersching de noodlottige tweedragt, die haar had veroorzaakt, uitdooven. En toen na weinige jaren van rampspoed en berouw het vreemde juk weêr was afgeschud, stond een jeugdig geslacht op, dat aan de vroegere burgertwisten zelf geen deel had genomen, maar de jammerlijke gevolgen er van ondervonden had, en daarom niets vuriger begeerde, dan de partijschap door weêrzijdsch vergeten en vergeven voor goed uit te wisschen. Buitendien, wat ieder der oude partijen met regt had verlangd, werd in den nieuwen staatsvorm zooveel mogelijk verwezenlijkt: alle konden berusten in het constitutioneele koningschap, waaronder de Nederlandsche Staat herleefde. De nieuwe partijen, die zich allengs begonnen te vormen, wachtten zich wel voort te streven in het spoor der, thans door allen gewraakte, partijen van voorheen.

Zoo was de tijd der Republiek een gesloten tijdvak geworden, waarover men vrij zijn oordeel kon uitspreken, zonder magtige partijen aanstoot te geven. De geschiedenis der Middeneeuwen verloor tevens hare toepasselijkheid op het tegenwoordige, en behoefde niet langer verwrongen en misvormd te worden, totdat zij voegde in een aangenomen stelsel. De regering van Koning WILLEM I had dus geen reden om de geschiedenis des Vaderlands een plaats te ontzeggen onder de vakken van Hooger Onderwijs. Integendeel, het was in haar belang de beoefening dier geschiedenis te begunstigen; want geen andere lessen waren er uit te trekken, dan die haar dienstig waren: geen redenering kon zoo krachtig tot eendragt, tot aansluiting aan de regering aansporen, als de geschiedenis der Republiek, die door tweedragt te grond was gegaan; geen uitzigt in de toekomst kon

het zelfgevoel der natie zoo levendig opwekken, als de terugblik in het roemrijk verleden. De regering zag het in. En in het Kon. Besluit van 2 Aug. 1815, waarbij het Hooger Onderwijs werd geregeld, werd het onderwijzen van de geschiedenis des Vaderlands, zoowel als van de taal en letterkunde voorgeschreven.

En het was de verandering van den staatsvorm niet alleen, die de studie onzer geschiedenis aan de Hoogeschool bevorderde, ook de veranderde denkwijs van het beschaafd publiek was haar gunstig. Er begon zich een juister begrip van den aard en het doel der Universiteit te vormen. Men begon in te zien, dat een Hoogeschool meer moet wezen dan een kweekschool van practische mannen. Men begon de wetenschappen te eeren om haar zelve, niet uitsluitend om haar onmiddelijk nut, en men wenschte ze allen aan de Hoogeschool vertegenwoordigd te zien. Hoe zou men dan de geschiedenis des Vaderlands hebben kunnen uitsluiten: immers geen wetenschap, waarbij de natie hooger belang heeft dan bij de kennis van het verledene, waaruit het tegenwoordige gesproten is, en waarin de kiem van het toekomende ligt besloten. Doch om aan hare bestemming volkomen te beantwoorden, moet zij, even als iedere wetenschap, vrij beoefend worden, vrij van allen invloed der regering, vrij van allen dwang der heerschende meeningen. Zij moet slechts geleid en gedreven worden door de waarheidsliefde van hare beoefenaars. De Hoogeschool, hoewel onderhouden door den Staat, en, wat het uitwendige betreft, door hem bestuurd, moet niet ten doel hebben de staatsbegrippen der regering aan het opkomend geslacht in te prenten; evenmin als zij de leerstellingen van eenig kerkgenootschap behoort te prediken.

Gelukkig wij, dat wij het mogen getuigen: onder de regering van Koning WILLEM en van zijne opvolgers, is die vrijheid steeds, althans in Noord-Nederland, geëerbiedigd. Geen Hoogleeraar heeft zijn onderwijs naar de heerschende Staats- of Kerkbegrippen behoeven in te rigten. Vrij heeft hij mogen leeren wat hij oordeelde waar te zijn. En wij mogen er gelukkig bijvoegen, dat ook geen Hoogleeraar misbruik heeft gemaakt van die hem zoo rijkelijk verleende vrijheid, dat niemand den eerbied voor zeden en wetten, noch die gematigdheid uit het oog heeft verloren, zonder welke geen vrijheid duurzaam zijn kan. Zeker, bij veel wat ons beschaamt

en bedroeft, als wij het tegenwoordige vergelijken met het verledene, mogen wij ons verheugen en ons beroemen, dat volk en regering thans beter dan voorheen de ware vrijheid van denken en spreken eerbiedigen, en dat daarom de partijschap, die in een vrijen Staat nooit geheel ontbreken kan, slechts zelden tot tweedragt overslaat, en weinig gevaar loopt in openlijken strijd te ontaarden.

Niet alleen door het Hooger Onderwijs, ook nog door andere middelen heeft de regering van Koning WILLEM getracht de studie onzer geschiedenis aan te wakkeren. Om van geringer aanmoediging niet te gewagen: zij stelde, in 1826, het vervaardigen van een algemeene geschiedenis van Nederland, als het ware, aan de orde van den dag, en riep alle letterkundigen op om deel te nemen aan den wedstrijd, waarvan de post van Landshistorieschrijver de eerprijs wezen zou. Door de onrustige tijden, die weldra aanbraken, is aan dit plan geen verder gevolg gegeven. Maar een ander voornemen, terzelfder tijd opgevat, om de nog verholen bronnen onzer geschiedenis op te sporen, en voor het publiek toegankelijk te maken, is later gelukkig ten uitvoer gebragt: het Rijks Archief is voorbeeldig ingerigt, en onder het opzigt van mannen gesteld, die ijveren om den schat van bescheiden aanhoudend te vermeerderen, en die het gebruik van den reeds verzamelden rijkdom door hunne voorkomende dienstvaardigheid gemakkelijk maken.

Thans is de regering op den ingeslagen weg op nieuw een groote schrede voorwaarts gegaan. Zij heeft, voorloopig aan één onzer Hoogescholen, het onderwijs in de geschiedenis des Vaderlands afgescheiden van dat in de taal en letterkunde. Door een misschien toevallige omstandigheid waren de Hoogleeraren, die tot nog toe beide vakken te zamen onderwezen, meer taalgeleerden dan geschiedkundigen; en hoe uitnemend de historische lessen van sommige hunner ook zijn mogten, het ontbrak aan mannen, die door hun ambt verpligt waren voor de geschiedenis des Vaderlands te leven. Het mag daarom een gelukkige gedachte heeten, althans aan ééne Hoogeschool het al te omvangrijke vak te splitsen, en ieder deel afzonderlijk aan een Hoogleeraar op te dragen. Wij achten ons gelukkig dat het onze Hoogeschool is die dus bevoorregt wordt. En ik in het bijzonder gevoel

mij gelukkig, die geroepen word den nieuwen leerstoel der geschiedenis des Vaderlands het eerst te bezetten. Moge de goede verwachting, waarin hem de regering heeft opgerigt, door de uitkomst niet worden beschaamd.

Gij hebt regt van mij te verwachten, M. H., dat ik u heden, bij het plegtig aanvaarden van mijn ambt, zal spreken over de pligten aan dat ambt verbonden en over de wijs waarop ik ze hoop te vervullen. Gij verlangt van mij te vernemen hoe ik de eischen der historische wetenschap opvat, en in hoever ik vertrouw daaraan te kunnen voldoen. Gij wenscht dat ik u in staat stelle te oordeelen wat gij van mijn onderwijs verwachten moogt. Doch wilde ik aan uw regtmatig verlangen ten volle beantwoorden, ik zou meer van uwe aandacht moeten vergen dan ik mij durf veroorloven. Immers ik zou u de vorderingen moeten aanwijzen, die de historische wetenschap in den laatsten tijd gemaakt heeft; ik zou u moeten spreken van de methode van onderzoek, zooals de kritiek haar gescherpt en verfijnd heeft, van de voordragt, gelijk haar de veredelde kunstzin thans vordert. En veel wezenlijker nog dan de wijs van onderzoek en van beschrijving, is de stof zelve veranderd, die de geschiedkundige te behandelen heeft. Veel wat in de handboeken van de vorige eeuw op den voorgrond werd gesteld, wordt door de hedendaagsche geschiedschrijvers teruggeschoven, om plaats te maken voor wat vroeger, zoo al niet geheel weggelaten, toch in de schaduw gehouden werd. Zeker, uwer aandacht overwaardig zou het wezen, den eigenaardigen geest onzer eeuw op deze wijs te erkennen uit hetgeen zij in de geschiedenis van het verledene bovenal merkwaardig keurt, en met bijzondere ingenomenheid naspoort en aan het licht brengt. Hoe juist zou het wezenlijke verschil van onzen tijd en dien onzer vaderen uitkomen, indien wij beider behandeling der geschiedenis vergeleken. Een wijsgeerig dichter heeft het gezegd: wat wij den geest der eeuw plegen te noemen is meestal de geest van den denker, die de eeuw beschouwt. De wijs, waarop ieder geslacht de geschiedenis van het voorgeslacht behandelt, kenmerkt zijn eigen streven, zijn eigen gelooven. Doch hoe belangrijk dit onderwerp wezen mag, het zou ons buiten de grenzen van de geschiedenis des Vaderlands voeren, en ik wensch heden tot u te spreken over hetgeen in het bijzonder den beoefenaar onzer eigene geschiedenis te stade komt.

Ik wil u spreken over de onpartijdigheid van den geschiedschrijver. Heeft de vrees voor een partijdige strekking van het onderwijs zoo langen tijd aan de geschiedenis des Vaderlands de plaats onthouden die haar toekomt, en die haar thans aan onze Hoogeschool wordt toegekend, dan zal het wel niet ongepast zijn, bij de inwijding van den nieuwen leerstoel te herinneren, waarin de onpartijdigheid wezenlijk bestaat.

Te allen tijde heeft ons volk een afkeer gehad van de partijdige voorstelling der geschiedenis. Dringender misschien dan eenig ander publiek eischt het onze van den geschiedschrijver in de eerste plaats, dat hij onpartijdig zij. Een geschiedkundig boek, met hoe groote geleerdheid, met hoeveel talent geschreven, als het eens bevonden is partijdig te zijn, is veroordeeld. En menig middelmatig werk daarentegen wordt boven zijn verdienste geprezen, omdat het in alle partijen het goede en het kwade zonder aanzien van personen doet opmerken. Leest de beoordeelingen, over onze meest bekende geschiedschrijvers uitgesproken. Gij zult zien, dat op hun meerdere of mindere onpartijdigheid veel meer gelet wordt, dan op den omvang en de diepte van hun onderzoek of op de historische kunst hunner beschrijving. Als er sprake is van WAGENAAR of BILDERDIJK, het is over hunne partijdigheid dat gij vooral hoort klagen. Over hunne andere gebreken hoort gij evenmin uitweiden als over hunne eigenaardige verdiensten, die er tegenover staan.

Vanwaar die levendige weerzin tegen partijdigheid? Ik geloof, juist wegens de algemeenheid der partijschap onder ons. Tijdens de Republiek was hier te lande de partijschap algemeener en bestendiger dan in de ons omringende Monarchiën. Een Hollandsch regent zeide eens aan een vreemden gezant: „gelijk een molen zonder wind, zoo zou zonder partijschap onze staatsmachine stilstaan." Maar die partijdigheid terug te vinden in een geschiedboek, dat voor de geheele natie bestemd is, ergerde het eerlijke volkskarakter. En naar mate de kwaal algemeener was, was ons publiek achterdochtiger in het onderstellen, en scherper in het bespeuren van hare verschijnselen. Ook thans nog, hoewel de Republiek met hare partijen voor goed vervlogen is, is de afkeer van de partijdigheid onverflaauwd gebleven.

Doch het is er ver van af, dat die ingenomenheid met onpartijdige geschiedschrijvers gepaard zou gaan aan een juist begrip van hetgeen deze eigenschap wezenlijk is. Als wij de kunstregters hooren, die over de eischen der historiographie opzettelijk handelen, zouden wij bijna gelooven, dat de geschiedschrijver, om onpartijdig te wezen, het maar behoeft te willen. „De geschiedschrijver (zoo spreken zij) moet de geheele waarheid, en niets dan de waarheid willen zeggen, en geen moeite ontzien om die waarheid te ontdekken." Zeker, die eisch is redelijk, zelfs zoo redelijk dat wij het overbodig zouden achten hem nog uitdrukkelijk te stellen, indien niet het voorbeeld van BILDERDIJK en anderen ons leerde, dat er zijn die zelfs aan dit eerste vereischte niet voldoen. Want zoo BILDERDIJK al begeerd heeft de juiste en volle waarheid te zeggen, — en aan zijn goeden wil te twijfelen zou ons niet betamen — blijkbaar was hij zoo ingenomen met de voorstelling die hij zich na oppervlakkige kennisneming van het verledene gevormd had, dat hij zich van dieper onderzoek ontslagen rekende. Hij had doorgaans genoeg aan de bouwstof, die hem de verachte WAGENAAR aanbragt, en daaruit schiepen zich zijn dichterlijke verbeelding en zijn hartstogt een tafereel, aan welks juistheid hij zelf niet twijfelde, en dat hij als ontwijfelbaar aan anderen opdrong.

Met BILDERDIJK vergeleken schijnt WAGENAAR onpartijdig. Zijn verhaal berust op een uitgebreid en naauwkeurig onderzoek der bronnen. Zijn bedaard karakter en zijn prosaisch talent bewaarden hem voor die vernuftige misslagen, waarin alleen een dichterlijk genie als BILDERDIJK vervallen kan. Maar het is bekend onder welken invloed hij geschreven heeft. Met den besten wil om onpartijdig te zijn, moest hij zich wel voegen naar het stelsel der regenten wier dienaar hij was. Nog meent men aan den verschillenden toon, waarin sommige deelen van zijn groot werk geschreven zijn, den meerderen of minderen invloed te bespeuren, dien de elkander opvolgende regeringen van Amsterdam op haar historieschrijver hebben uitgeoefend. Reden genoeg om zijne onpartijdigheid in twijfel te trekken. En met blijkbare toepassing op hem vorderen dan ook onze kunstregters van den geschiedschrijver, dat hij niet slechts den wil, maar ook de vrijheid hebbe om de waarheid uit te spreken.

Niemand die zijn zegel niet hechten zal aan die beide vorderingen.

Maar zijn deze de eenige vereischten waaraan een geschiedschrijver voldoen moet om onpartijdig te wezen? De regering van Koning WILLEM scheen het te denken, toen zij den wedstrijd opende, waarvan ik reeds gewaagde, en alle letterkundigen uitnoodigde — ik gebruik hare eigene woorden — „om een plan te leveren naar hetwelk de Algemeene Nederlandsche Geschiedenis zou behooren bewerkt te worden, op zoodanige wijze dat zij alleen op de meest echte bescheiden gegrond en door deze geheel te regtvaardigen was." Zulk een prijsvraag, met hoe loffelijke bedoeling uitgeschreven, verraadt weinig historischen zin bij den steller. Hoe zou ooit een geschiedenis, die meer is dan een bloote opsomming van feiten, in alles door de meest echte bescheiden geregtvaardigd kunnen worden? Wij bejammeren het daarom niet, dat het plan der regering niet verwezenlijkt is. Wij kunnen ons gemakkelijk voorstellen hoe zulk een officiële geschiedenis er zou hebben uitgezien. Zelfs na het uitgebreidste en naauwkeurigste onderzoek zou de schrijver toch een onvolledig en schraal werk geleverd hebben; hij zou slechts hebben nagezegd wat hem zijne bescheiden berigtten, en hij zou zich niet verstout hebben iets op te merken, waarvoor hij niet eenig echt bescheid kon aanhalen. En zou door die voorzorg zijne onpartijdigheid gewaarborgd zijn? Volstrekt niet. In het kiezen der feiten, die men beschrijft, en in de wijs waarop men ze beschrijft, toont men zijne partijdigheid veel meer dan in het opzettelijk verdichten of in het nazeggen van verdichtsels. Een geschiedverhaal, dat voor iedere zinsnede het gezag der meest echte bescheiden kan inroepen, kan toch een partijdigen geest ademen. Maar in den tijd, toen de regering haar vraag uitschreef, dacht men onpartijdig te wezen als men maar geen aanstoot gaf. Wij herinneren ons de kleingeestige bezorgdheid, waarmede een uitnemend vertegenwoordiger der toenmalige denkwijs tegen het uitgeven der Archieven van het huis van Oranje is opgekomen. Het geslacht, waartoe hij behoorde, schroomde voor de bloote, aanstootelijke waarheid, en wilde haar slechts, betamelijk gekleed en bewimpeld, aan de natie vertoond hebben.

Hoe onjuist en gebrekkig de voorstelling was, die zich toen nog zelfs onze beroemdste letterkundigen van een onpartijdige geschiedschrijving vormden, bewijzen ons de prijsverhandelingen door sommige hunner op

de vraag der regering ingezonden. Het ideaal van een geschiedenis vinden wij er aldus geschetst: „Een geschiedenis, welke voldoet aan hetgeen men van haar verwachten mag, stelt de gebeurde zaken voor, juist zoo als zij gebeurd zijn, en wordt teregt bij een helderen spiegel vergeleken, waarin niet slechts de omtrek, maar ook de kleur der voorwerpen wordt gezien." Voorzeker zulk een spiegelbeeld zou, wat de gelijkenis betreft, aan onze hoogste eischen voldoen. Wat is er onpartijdiger te bedenken dan het koude spiegelglas? Maar mogen wij zulk een ideaal aan den geschiedschrijver ter navolging voorhouden? Van waar zal hij den spiegel bekomen, waarop zich het verledene in zijn juiste gedaante terugkaatst? Het is onredelijk het onmogelijke te wenschen. Het verledene kan zich zelf niet afspiegelen, kan zich niet, als de voorwerpen door middel der photographie, zelf afbeelden. Een geschiedenis onderstelt een geschiedschrijver, die het gebeurde niet voorstelt zoo als het gebeurd is, maar zoo als het zich aan zijne verbeelding voordoet. Zij kan in getrouwheid het spiegelbeeld niet evenaren, zij kan geen andere verdiensten bezitten dan die van een welgelijkend portret. Een portret geeft ook den persoon, dien het voorstelt, niet terug gelijk hij is, maar wel zoo als de kunstenaar hem zich verbeeldt. En twee goed getroffen portretten van denzelfden persoon door verschillende meesters geschilderd, zullen eveneens van elkander afwijken als twee geschiedverhalen van hetzelfde tijdvak door verschillende schrijvers gesteld. Want de oorspronkelijkheid van den kunstenaar kenteekent zijn werk. Zijn verbeelding vat het karakteristieke van hetgeen hij gaat afbeelden op eene eigenaardige wijs op, die noodzakelijk van eens anders opvatting verschilt.

Wanneer wij dus de geschiedschrijving als een kunst erkennen, kan het ons niet ontgaan dat zij, als elke kunst, hare grenzen heeft, en dat wij van den kunstenaar niet vergen mogen wat die grenzen te buiten gaat. Van den geschiedschrijver te vorderen dat hij de geschiedenis anders schrijve dan hij ze zich voorstelt, is even ongerijmd als van den schilder te vragen dat hij een voorwerp afbeelde anders dan hij het ziet.

Wat volgt hieruit? Dat onpartijdigheid te vorderen van iemand die partijdig is, onredelijk zou wezen. Het is, te verlangen dat hij anders

zal schrijven dan hij denkt. Laat een partijdig man, zoo hij zich geroepen acht om een geschiedenis te schrijven, partijdig schrijven. Hij trachte de overtuiging, die hem bezielt, zoo levendig, zoo sprekend mogelijk uit te drukken. Zoo zal hij althans een stuk leveren, dat kunstwaarde bezit, dat een reden van bestaan heeft. Zoekt hij daarentegen die overtuiging te bedekken en te bemantelen, om andersdenkenden geen aanstoot te geven en aan allen te voldoen, hij zal een misgeboorte voortbrengen, dat niet leven kan, omdat het beginsel van het leven moedwillig vernietigd is. En hij zal zelfs niet eens den schijn van onpartijdigheid kunnen bewaren, want onze overtuiging kunnen wij gelukkig niet verloochenen. Wij mogen haar verbergen, zoo veel wij willen, op het onverwachts straalt zij door, en geeft dan des te meer ergenis, naar mate zij schroomvalliger bedekt was. Reeds de eerlijkheid vordert dat men zijn oordeel te kennen en niet te raden geeft, dat men zich toont zoo als men is, en niet zoo als men denkt het minst te mishagen. Wat is het dat BILDERDIJK zoo ergert in WAGENAAR? Juist die bedekte partijdigheid. In plaats van ruiterlijk uit te komen voor zijn gevoelen, hartstogtelijk te roemen of te laken, zoo als BILDERDIJK gewoon is, pleegt WAGENAAR zijn eigen oordeel bescheiden te verzwijgen, maar den lezer als van zelf tot het vormen van een oordeel te leiden, dat met het zijne overeenkomt. Zoo houdt hij zich schijnbaar onzijdig, maar oefent inderdaad op de meening zijner lezers een even beslissenden invloed uit, als indien hij zijn eigen gedachte met kracht van taal had aangedrongen. Zeker, wij zullen den ruwen, heftigen toon van BILDERDIJK niet prijzen, maar aan zijn ronduit spreken geven wij de voorkeur boven het behendig insinuëren, dat vele oogenschijnlijk minder partijdige schrijvers zich veroorlooven.

De onvergefelijke fout van BILDERDIJK ligt, naar mijn oordeel, niet in zijn partijdige opvatting, maar in zijn gebrekkig onderzoek. Hij heeft zich de noodige moeite niet getroost om naauwkeurig te leeren kennen hetgeen hij beschrijven wilde. Hij heeft dezelfde fout begaan als de schilder, die zijn portret op het doek brengt voor hij den af te beelden persoon juist heeft opgenomen. Hoe fraai geschilderd, hoe geniaal opgevat, zijn stuk zal geen portret, maar een bloot fantaisiestuk wezen.

Doch het is er ver van af — ik herhaal het — dat een grondig onder-

zoek alle waarheidlievende geschiedvorschers tot dezelfde uitkomst, tot dezelfde voorstelling van het gebeurde brengen zou. Integendeel, ik durf beweren dat, indien ieder schrijver trouw en openhartig den indruk weergeeft, dien het naauwkeurigst onderzoek van het gebeurde bij hem heeft achtergelaten, niet twee zulke beschrijvingen overeen zullen komen. En niet een die de objectieve waarheid zuiver terug zal geven, want in alle mengen zich onder de waargenomen feiten de denkbeelden en de vooroordeelen van den waarnemer. Maar naar mate deze scherper ziet, en zuiverder het waargenomene van zijn eigen meeningen gescheiden weet te houden, naar die mate zal zijne voorstelling, zonder ooit de waarheid volkomen te bereiken, haar toch naderbij komen, naar die mate zal zijne voorstelling — onpartijdiger zijn.

Zoo wordt er dus, om onpartijdig te wezen, meer vereischt dan het vrij zijn van eenige in het oog loopende gebreken: het is niet genoeg dat men de waarheid wil en mag zeggen. De onpartijdigheid is een deugd, die niet ieder betrachten kan, zoo hij het maar ernstig begeert; zij vereischt bij haren beoefenaar een bepaalden aanleg, een bepaalde zienswijs. En zij is toch het wezen zelf der geschiedschrijving; wie haar niet in hooge mate bezit kan als geschiedschrijver niet uitmunten. Want zonder onpartijdigheid is geen zuivere voorstelling van het gebeurde denkbaar. En wat is geschiedenis zonder juiste voorstelling? Een partijdig man moge met de uitstekendste gaven van opmerken en voorstellen, met onvermoeiden ijver en vurige waarheidsliefde bedeeld zijn, hij is uit zijn aard ongeschikt voor het schrijven eener geschiedenis. Een man als BILDERDIJK kan door vlijtig onderzoek, door aanhoudende zelfbeheersching, zich wel vrijwaren voor die afdwalingen waartoe zich BILDERDIJK door zijn hartstogt zoo vaak liet wegslepen, maar een waar geschiedschrijver zal hij niet worden. Niet straffeloos doen wij ons talent geweld aan. En voor het schrijven der geschiedenis wordt een gansch ander talent vereischt, dan dat wij in BILDERDIJK bewonderen. De geschiedschrijver moet soortgelijke talenten bezitten als de dramatische dichter. Vergunt mij dat ik u mijne gedachte breeder ontvouw.

De vergelijking van de geschiedenis met een gedicht is niet nieuw. Een

groot dichter heeft gezegd: geen verhevener epos dan de wereldgeschiedenis, waarvan God zelf de poëet en de held tevens is. Zeker, die de geschiedenis beschouwt als de verwezenlijking van een Gods plan, als de uitdrukking der Goddelijke voorzienigheid, ziet een heldendicht voor zich ontrollen, waarin slechts één handelt, God, en waarin alle handeling der menschen wel schijnbaar met vrijheid geschiedt, doch inderdaad bepaald wordt door de voorbeschikking Gods. Maar de geschiedkundige laat die beschouwing, hoe verheven, aan den dichter over, want wat Gods plan met de wereld mag zijn is een zaak des geloofs, en de geschiedschrijver wil op wetenschappelijk gebied blijven. Hij ziet in de geschiedenis menschen handelen onder omstandigheden die gedeeltelijk van hun wil afhankelijk zijn, en die weêrkeerig op hun willen en hun werken invloed oefenen. Hij zoekt van hunne daden de drijfveeren en de bedoelingen te leeren kennen, hij poogt de redenen te begrijpen waarom zij zoo en niet anders zijn geschied. Hij tracht onder het schijnbaar toevallige het wezenlijk noodzakelijke te ontdekken. Hij tracht van de enkele daden, die hij ziet bedrijven, op te klimmen tot de eenheid van het karakter waaruit zij voortvloeijen, om dan uit dat algemeene karakter weêr iedere afzonderlijke daad te verklaren.

Is het geen dramatische kunst die daartoe vereischt wordt? Heeft de tooneeldichter niet hetzelfde doel na te jagen, dat wij den geschiedschrijver stelden? Ook hij moet de personen, die hij ten tooneele voert, zoo doen handelen en spreken, dat iedere daad, ieder woord, als zoo vele trekken ons een karakter teekenen, dat eenheid en waarheid en leven bezit. Ook hij heeft het schijnbaar toevallige te ordenen tot een noodzakelijk geheel. Alleen daarin verschilt zijne taak van die des geschiedschrijvers, dat hij zijne stof uit zich zelf, uit zijne vrije verbeelding ontleent, terwijl deze de zijne eerst met moeite en vlijt bijeen moet zoeken. Maar om die stof te verwerken wordt bij beiden hetzelfde kunstvermogen gevorderd. De beste dramatische dichter zou tevens de beste geschiedschrijver zijn, indien maar niet de fantaisie van den dichter meestal afkeerig was van het moeitevol onderzoek, dat een geschiedschrijver, die niet slechts treffend, maar ook getrouw het gebeurde wil voorstellen, zich getroosten moet.

Stellen wij ons, met lust tot zulk historisch onderzoek bezield, een man

als SHAKESPEARE voor. Welk een onovertroffen geschiedwerk zou hij ons kunnen leveren! Welke toestand, dien hij niet begrijpen, welk karakter, dat hij niet doorgronden zou? Onder allerlei omstandigheden weet hij zich te verplaatsen, allerlei menschen doet hij overeenkomstig hun aard handelen en spreken: Den man van het practische leven, den man van wijsgeerig twijfelen, den man van hartstogt, den man van berekening, allen stelt hij ze ons voor, zoo als zij zich in de werkelijkheid voordoen. De meest uiteenloopende meeningen en begrippen laat hij door de verschillende personen, die hij ons vertoont, met gelijke overtuiging verdedigen: hij heeft begrepen wat voor elk geloof, voor iedere levensbeschouwing te zeggen is.

Hoe gemakkelijk zou zich zulk een dichter kunnen verplaatsen in de toestanden, die de historische overlevering dikwerf slechts gebrekkig te kennen geeft. Hoe zeker zou zijn talent de karakters uit de handelingen, den geest des tijds uit de enkele feiten opmaken. Zoo iemand, dan zou hij bezitten wat men historischen blik pleegt te noemen. Ziet slechts zijne historische stukken, vergelijkt ze met Holinshed's kroniek, waaraan zij ontleend zijn. Hoewel niet gebonden aan de historische overlevering, heeft zich de dichter toch slechts enkele afwijkingen veroorloofd, omdat hij geen ruimer vrijheid noodig had. Want het doode verhaal van den kroniekschrijver begint te leven, zoodra hij er zijn oog op slaat; voor zijne levendmakende verbeelding worden de personen, wier daden de kroniek vermeldt, menschen met karakter en hartstogten, waarvan hunne daden de natuurlijke uitvloeisels zijn. En het leven, dat zijne verbeeldingskracht schept, weet zijn kunstvermogen onverflaauwd ons voor te stellen.

Een Engelsch kunstregter heeft SHAKESPEARE, in een woord dat onze taal niet juist kan vertolken, den man met duizend geesten genoemd. Inderdaad ieder persoon, door SHAKESPEARE ten tooneele gevoerd, spreekt en handelt met een kracht en een overtuiging, als of hem de dichter zijn eigen geest had ingeblazen. Juist daarom heb ik u zijn onvergelijkelijk talent thans in herinnering gebragt. Want beter dan eenige redenering wijst zijn voorbeeld aan, waarin naar mijn oordeel de onpartijdigheid van den geschiedschrijver bestaat. Gij ziet, zij is geen gevolg van waarheidsliefde alleen en van een naauwkeurig onderzoek. Zonder beide is zij ondenkbaar.

Maar uit beide vereenigd vloeit zij nog niet noodzakelijk voort. Zij is de eigenschap van een bijzonder talent, en kan wel, zoo als iedere aanleg, ontwikkeld, maar niet geheel aangeleerd worden. Kunt gij u een tooneeldichter als SHAKESPEARE partijdig denken? Is het mogelijk dat iemand, die alle overtuigingen, alle karakters zoo levendig weet uit te drukken, een bekrompen karakter, een uitsluitende overtuiging zou gehad hebben? Kunt gij u daarentegen een echten partijman voorstellen als uitmuntend tooneeldichter? Ziet wat BILDERDIJK voor het tooneel gedicht heeft. Neemt zijn FLORIS V, en vergelijkt, zoo gij durft, dat stuk, dat u toonen moet — ik haal des dichters eigen woorden aan — "hoe de beste der vorsten overgeleverd is in de handen van bloeddorstige baronnen, die niets dan wanorde en regeringloosheid bedoelen", met de historische drama's van SHAKESPEARE. In geen sprekender voorbeeld kunt gij zien wat partijdigheid van voorstelling is en wat onpartijdigheid.

Ik heb onwillekeurig twee eigenschappen te zamen genomen en ineen gesmolten, die dan ook bijna altijd te zamen voorkomen. Ik heb het begrijpen van de meest uiteenloopende karakters en meeningen voorgesteld als gepaard aan het erkennen van het betrekkelijk goede en ware in beide. Ik geloof niet dat men ligt het eén, afgescheiden van het ander, zal aantreffen. Het moge overdreven zijn wat een beroemde vrouw gezegd heeft: "alles te begrijpen zou zijn alles te vergeven;" zeker is het, dat bekrompen inzigt en onverdraagzaamheid meest zamengaan. Tweeërlei menschen zien wij in het leven tegenover elkander: menschen van eene uitsluitende overtuiging, die slechts één waar geloof, één pligtmatige handelwijs kennen, en wie anders denkt en anders handelt wel kunnen verdragen, maar niet begrijpen noch waarderen. Al veranderen zij ook van stelsel en gedrag, zij blijven even uitsluitend, en veroordeelen heden de meening, die zij gisteren aanhingen, even stellig als gisteren de denkwijs die zij heden voor de alleen ware houden. Tegen hen over zien wij menschen van een meer omzigtig karakter, van een ruimer blik, die in alle meeningen iets waarschijnlijks, in alle drijfveeren iets natuurlijks bespeuren, die niet zoo ligt van partij zullen veranderen, maar bij de tegenpartij toch veel aantrekkelijks opmerken. Uit de rij der eersten komen de echte dogmatici voort, en op het gebied der kunst de vurigste lyrische dichters.

Uit de rij der laatsten daarentegen de dramatische dichters en de beste historici.

Of ontkent gij misschien dat zulke onpartijdige geschiedschrijvers de beste zijn? Ik weet wat gij mij zult tegenwerpen. Er is toch maar ééne waarheid (hoor ik u zeggen), ééne deugd, en hoe zou nu hij een goed geschiedschrijver wezen, die overal, ook daar waar de deugd en de waarheid bestreden worden, onderstelt dat zij toch in eere worden gehouden? Hoe zou een man van geen uitsluitende, dat is van geen stellige overtuiging, het best de geschiedenis schrijven, die toch teregt een wereldgerigt genoemd is? Er is iets waars in die tegenwerping, ik erken het. Er *is* maar ééne waarheid, doch zij is een ideaal en niet van deze wereld. Hier worden waarheid en leugen, deugd en ondeugd niet onvermengd aangetroffen. Geen menschelijke voorstelling die volkomen waar is, geene ook die niets waars in zich bevat. Geen menschelijke instelling of zij heeft, bij zoo veel goeds gij wilt, toch ook hare kwade zijde. En omgekeerd, de slechtste zaak heeft toch altijd iets dat haar verschoont en in zeker opzigt aanbeveelt. Ja, dikwerf hangt het goed of kwaad van de omstandigheden af, waaronder het voorkomt. Wat nu slecht is, was misschien voorheen, onder andere toestanden, eer goed dan af te keuren. Het bevoorregten van den eenen stand der maatschappij boven den anderen wraken wij, en teregt. Maar zonder voorregten zou er in de Middeneeuwsche maatschappij geen vooruitgang, geen toenadering tot algemeene menschenregten en volksvrijheden mogelijk zijn geweest. Ja zelfs de slavernij, de treurigste toepassing van het beginsel van bevoorregting, had in de vroege oudheid, in den tijd der aartsvaders, een reden van bestaan, die wij bij het beoordeelen van die tijden niet uit het oog mogen verliezen, al ijst ons gemoed van den gruwel der hedendaagsche slavernij. Wat zou er van de geschiedenis worden, indien wij alle feiten, alle daden, alle instellingen uit ons eigen oogpunt en in het licht van onzen tijd beschouwden, en naar den maatstaf onzer hedendaagsche zedelijkheid beoordeelden? Bij het beoordeelen van de daden der menschen moeten wij in de eerste plaats letten op de drijfveeren, die haar te weeg hebben gebragt; en dikwerf zullen wij bevinden dat dezelfde daad in verschillende tijden uit geheel tegenstrijdige beweegredenen gepleegd is, dat zij nu eens hem die ze bedreef tot

eer verstrekt, dan weder als schande moet worden aangerekend. Geloofsvervolging! Wat is onredelijker, wat is onzedelijker dan zij. Een regering, die in onze dagen een gemoedelijk man, om wat hij van het bovenzinnelijke gelooft, ten bloede toe vervolgt, wordt door de geheele beschaafde wereld in den ban gedaan. Maar wat zou er van de geschiedenis der zestiende eeuw worden, indien wij met den maatstaf van onze eigen verdraagzaamheid den geloofsijver der kettermeesters en martelaars wilden meten? Wilt gij het zien, wat er bij zulk een miskenning van de eigenaardigheid der vervlogen eeuwen, van de geschiedenis worden zal, neemt dan slechts de geschiedboeken in de hand, die in het tijdvak der verlichting door philosophen van de Fransche school geschreven zijn. Leest hoe daar over de kruistogten gehandeld wordt. Geen onzinniger wanbedrijf kunt gij u denken dan die godsdienstoorlogen, zoo als gij ze daar vindt beschreven. Een volk dat tegen Europa niets misdreven had, wordt aangevallen, geplunderd, vermoord, omdat het over God en het goddelijke anders denkt dan de Christenen. Zeker, de voorstelling van het feit is in de hoofdzaak juist. Maar er wordt geen acht geslagen op de drijfveeren; de daad wordt beoordeeld zoo als zij verdienen zou beoordeeld te worden, ware zij gepleegd in de dagen van onverschilligheid, waarin de schrijvers leefden, die haar dus ten toon stellen. In onzen tijd, bij de groote vorderingen die de kritiek en de historie hebben gemaakt, zijn zulke verregaande miskenningen van hetgeen vroegere eeuwen eigenaardigs hebben voortgebragt, niet meer mogelijk. Maar toch, hoe vaak zien wij nog den geschiedschrijver van zijn slecht gekozen standpunt het gebeurde onjuist kenschetsen en onbillijk veroordeelen.

Er is maar één waar geloof, te midden der tallooze meeningen, maar ook dit zuivere geloof is een ideaal, dat op aarde niet gevonden wordt. En wee den geschiedschrijver, die in den waan dat zijn kerkgeloof dit ideaal verwezenlijkt, al de overige godsbegrippen als afgoderij, als satanisme verdoemt. De oude kerkvaders mogten in de goden der heidenen vermomde duivels vermoeden, en alle volken, met uitzondering der Joden, als afgodendienaars verwerpelijk achten — wij kunnen hun bekrompenheid begrijpen en om den tijd, waarin zij leefden, verschoonen. Maar een geschiedschrijver, die ons in dien geest de eeuw der Kerkhervorming beschreef,

die, hetzij in de nieuwe, hetzij in de oude Kerk, niets dan leugen en boosheid ontwaarde, hij zou geen gehoor vinden bij ons, die geleerd hebben in alle godsdiensten iets goddelijks, de uiting van een religieus gevoel, te eerbiedigen.

Eveneens, er is maar ééne inrigting van den staat die aan een volk volkomen past. Maar waar zullen wij alweder dit ideaal aantreffen? In de Monarchie? In de Republiek? Wee den geschiedschrijver, die aan zijn geliefkoosden staatsvorm de volmaaktheid van het ideaal toekent, en het oog sluit voor het eigenaardig goede van de overige. Wat is onredelijker dan het razen der Fransche revolutie-mannen tegen de Monarchie, als ware zij schuldig aan al het misbruik, dat zich onder haar bewind allengs had opgehoopt. Maar weinig billijker is het uitvaren tegen de Republiek, dat zich de contra-revolutionairen in een later tijdperk hebben veroorloofd. Neen, de geschiedschrijver, die alle toestanden naar waarheid beschrijven wil, moet zich in alle kunnen verplaatsen, van alle het eigenaardig goede en kwade kunnen waarderen. De les van SPINOZA moet hem steeds voor den geest staan: niet bewonderen, niet beschimpen, maar begrijpen.

Doch zal zulk een beschouwing der geschiedenis het opkomend geslacht niet tot twijfelzucht en onverschilligheid stemmen? Wordt de ijver voor hetgeen groot en edel is niet uitgedoofd door de gedurig herhaalde opmerking, dat er zoowel binnen als buiten de muren van Troje misdreven wordt? Worden de grenzen van goed en kwaad niet allengs uitgewischt, en komt men niet onwillekeurig tot de beruchte stelling der casuïsten: dat het tegenovergestelde van het waarschijnlijke toch ook waarschijnlijk is?

Ik wil niet ontkennen, dat de onzijdigheid, die ik in den geschiedschijver vorder, overdreven kan worden, en dan in onverschilligheid ontaarden. Maar in zich zelf spreek ik haar met nadruk vrij van het kwaad, dat eerst door hare overdrijving, door het te buiten gaan van haar juiste maat, geboren wordt. Het verraadt zeker geen onverschilligheid jegens waarheid en deugd, wanneer men haar opspoort te midden van het onverstand en de boosheid, waaronder zij verholen liggen. Wij achten het kwaad niet verschoonbaar, omdat het onder het goede gemengd is, maar wij verwer-

pen het mengsel niet geheel, omdat het toch nog iets goeds bevat. Of zou het onverschilligheid jegens het goud bewijzen, als iemand onder zand en gruis naar goudstof zoekt, en het zand niet verwerpelijk acht, zoolang het nog met edel metaal vermengd is? Neen, het tegenovergestelde van het ware en goede is niet waar en goed, maar de ervaring leert ons, dat nergens goed en kwaad onvermengd tegen elkander overstaan. De ware vereerder der ideale deugd eert het goede waar hij het aantreft, ook te midden van het kwaad, en haat het booze, al vindt hij het op het naauwst met het goede verbonden.

Doch waartoe langer in het afgetrokkene gesproken? Ik wil u den gegeschiedschrijver noemen, in wien ik de onpartijdigheid, die ik heb aangeprezen, in hoogere mate dan bij iemand anders opmerk en vereer: LEOPOLD RANKE. Het is bekend welk kerkgenootschap, welke staatspartij hij toegedaan is. Als burger heeft hij zijn voorkeur nooit ontveinsd. Hij is de vriend van een krachtige Monarchie; hij is een streng Protestant, en hij gevoelt meer sympathie voor de drijfveeren, die het geslacht der 16de en der 17de eeuw bewogen, dan voor die waarnaar wij handelen. Maar leest zijne talrijke werken, en gij zult erkennen, dat zijn welgevestigde overtuiging hem nooit belet zich met liefde te verplaatsen in andere maatschappelijke toestanden, onder andere kerkbegrippen. Hoe diep doordrongen toont zich de Protestant van de grootheid der Katholieke Kerk. Hoe billijk waardeert de Duitscher het eigenaardig goede van het Fransche en Engelsche volkskarakter. Met dezelfde ingenomenheid, waarmeê hij ons het grootsche koningschap van LODEWIJK XIV schildert, beschrijft hij, de koningsgezinde, ons de opkomst der volksvertegenwoordiging van Engeland. Het universeele van SHAKESPEARE bezit hij in hoogere mate dan eenig ander geschiedschrijver. Zijn historische blik is zoo verziende, dat zij ons herinnert aan de intuitie van groote dichters. HAXTHAUSEN, die het volkskarakter en het gemeenteleven der Slavonische stammen het eerst met kennis van zaken beschreven heeft, betuigt zijne bewondering voor de treffende juistheid, waarmeê RANKE daarover reeds vroeger met behulp van onzuivere bronnen in zijne „Servische Revolutie" gehandeld had.

En is de indruk, dien RANKE's geschriften bij ons achterlaten, een onzedelijke, een verslappende? Ik geloof niet, dat iemand, die ze kent, dit

beweren zal. Zij spreken tot het gemoed zoowel als tot het verstand. Zij boezemen eerbied in voor het goede en groote, onder welken vorm het zich vertoont. Maar tevens stemmen zij ons tot een nederig bewustzijn van de onvolmaaktheid van al het menschelijke, tot de erkenning van het gebrekkige in ons eigen gelooven en handelen, en tot een billijke waardering van hetgeen onze tegenpartij voor waarheid houdt en als pligt betracht.

Mij dunkt, dit is het hoogste wat men voor het leven van de geschiedenis wenschen kan, dat zij aan hare beoefenaars zulk een gematigd en verdraagzaam oordeelen, zulk een billijk erkennen van al wat goed is, eigen maakt.

En zou onze Nederlandsche geschiedenis niet verdienen met gelijke onpartijdigheid behandeld te worden? Zullen wij ons voor haar tevreden houden met die oude onpartijdigheid, die niet uit een juiste waardering van ieders verdiensten als van zelf ontstaat, maar die haar grond heeft in een gevoel van verschooning en medelijden jegens onze verblinde en verdoolde tegenpartij. Die niet alles ronduit zeggen wil, om andersdenkenden niet te kwetsen. Die liefderijk vermijdt van sommige ergerlijke gebeurtenissen te gewagen. Die zich bij voorkeur met lang verleden tijden bezig houdt, aan wier beschrijving zich niemand zal ergeren, omdat zij niemand bijzonder ter harte gaan. Neen, de geschiedenis van ons land is te schoon, te leerrijk om niet in haar geheel aan ons volk verhaald te worden. Zij neemt voor onze tijdgenooten in belangrijkheid toe, naar mate zij onzen tijd digter nadert. De geschiedenis der vorige eeuw en van de eeuw die wij beleven verdient onze aandacht zeker niet minder dan die van het grafelijk bewind. Geen overdreven bezorgdheid om iemands ligtgeraaktheid te kwetsen mag ons van de behandeling dier gewigtige tijdvakken terughouden. De ware onpartijdigheid zoekt aan alle partijen regt te doen, niet aan alle te behagen. Onze bedoeling zij het de geheele waarheid aan het licht te brengen, in het gegronde vertrouwen, dat geen Nederlandsche staatspartij reden heeft om de waarheid der geschiedenis te duchten.

Edel-Groot-Achtbare Heeren, Curatoren dezer Hoogeschool, gij hebt gehoord welke hooge eischen ik meen dat aan den geschiedschrijver en aan

den leeraar der geschiedenis met regt gesteld mogen worden: een volledig onderzoek van het gebeurde, een zorgvuldige schifting van het ware en onware der overlevering, een onkreukbare onpartijdigheid, een voordragt die liefde wekt voor het Vaderland en liefde voor hetgeen groot en edel is. Niet zonder schroom heb ik al die vereischten opgenoemd. Ik was mij bewust dat ik u zoodoende een maatstaf in handen gaf, waarmeê ik niet gemeten zal worden zonder te kort te schieten. Gelooft niet, dat ik mij inbeeld het ideaal, dat ik geschetst heb, ooit nabij te komen. Maar het leven is een voortdurend streven, en ons streven zal niet minder ijverig wezen, als wij ons doel hoog hebben gesteld.

Ik betuig u mijn eerbiedigen dank voor het vereerende vertrouwen, dat gij getoond hebt in mij te stellen door mij bij Z. M. den Koning aan te bevelen voor het gewigtige ambt, dat ik heden aanvaard. Ik erken het gaarne, geen werkkring kon mij gewenschter zijn dan die mij thans geopend wordt. De geschiedenis des Vaderlands is altijd mijn geliefkoosde studie geweest, maar slechts een gedeelte van mijn tijd en van mijne krachten mogt ik daaraan tot nog toe besteden. Voortaan zal mijn pligt van mij eischen wat mijn hart begeert, en onverdeeld zal ik mij met het vak van mijn keuze mogen en moeten bezig houden. En, wat mij die taak dubbel aangenaam maakt, ik zal ze vervullen aan de Hoogeschool van Leiden, waar ik mijn opleiding genoten heb, waar ik de gelukkigste dagen van mijn jeugd heb doorgebragt, waar ik mij in vroeger en later tijd mijne dierbaarste vrienden heb verworven. Hier mijn leven te wijden aan de beoefening der wetenschap is een streelend vooruitzigt. Slechts ééne gedachte tempert mijn vreugde: zal ik mijn ambt waardig kunnen vervullen? Zal ik uwe regtmatige verwachting niet al te zeer te leur stellen? Zal ik anderen, en bovenal zal ik mijzelven kunnen voldoen? Ik gevoel het, voor een gedeelte althans kan ik mij tegen die grievende teleurstelling waarborgen. Goede wil en inspanning van krachten komen veel te boven; en ik acht het niet de minst heilzame zijde van het Hoogleeraarsambt dat de vrije en openlijke beoordeeling, waaraan het ons bloot stelt, tot gestadigen arbeid en telkens vernieuwde inspanning aanspoort. Mijn ernstig streven zal voortdurend zijn aan uwe verwachting, zooveel in mij is, te beantwoorden. Ik weet dat ik u het best mijn dank zal betoonen voor de

eer, die gij mij bewezen hebt, door naauwgezet en ijverig mijne ambtspligten te betrachten.

Hoog-Geleerde Heeren Professoren. Met onverdeeld genoegen begroet ik u als mijne Ambtgenooten. Met vertrouwen beveel ik mij in uwe vriendschap aan. Indien het niet onbescheiden was, zou ik zeggen dat zelfs die aanbeveling overbodig mag heeten. Met de meesten uwer ben ik sinds lang van nabij bekend; en nooit ben ik met iemand uwer in aanraking gekomen, van wien ik niet de meest verpligtende goedheid ondervonden heb. Ik ken geen kring, waarin ik liever zou willen opgenomen worden dan in den uwen. Kwam ik van verre en waart gij mij nog vreemd, ik zou opzien tegen de uitstekende en wijdvermaarde geleerdheid van velen uwer. Maar bij ervaring weet ik, hoe weinig gij u tegenover mij op die buitengewone gaven laat voorstaan. Weest gij weêrkeerig overtuigd, dat uwe vriendschap mij nooit zal doen vergeten, welken eerbied ik u verschuldigd ben.

Indien ik ieder uwer in het bijzonder wilde aanspreken, aan wien ik mij inzonderheid verpligt en verknocht gevoel, met wien zou ik aanvangen, met wien zou ik eindigen? Met blijdschap herken ik onder u nog sommige mijner oude leermeesters, met blijdschap vooral u, hoog geachte BAKE, in wiens toegenegenheid ik mij van mijn studietijd af heb mogen verheugen, en aan wiens voorspraak ik mij *beroemen* mag veel verschuldigd te zijn. Want wij uwe leerlingen hebben er steeds onzen roem in gesteld, uwe goedkeuring op onzen arbeid te verwerven, omdat wij weten dat bij u het hoogst staat aangeschreven, wat inderdaad de beste vrucht der studie is, niet de mate van geleerdheid, die wij opdoen, maar de beschaving van onzen geest, de ontwikkeling van onzen aanleg, de oefening van ons oordeel. Uwe goedkeuring is ons daarom vooral van zoo hooge waarde, omdat zij ons bewijst dat wij op den goeden weg voortgaan, dien gij ons hebt opgeleid. Blijf nog lang voor ons allen gespaard, geniet de eervolle rust nog lang, die uwe langdurige werkzaamheid u zoo aangenaam heeft voorbereid, vind voortdurend stof om u te verheugen in den gelukkigen arbeid uwer jeugdige vrienden.

Hoe gaarne had ik ook een woord van erkentenis gerigt tot mijn hooggeschatten vriend GEEL, wiens naam mij onwillekeurig op de lippen komt,

nu ik dien van BAKE heb uitgesproken. Aan beiden heb ik gelijke verpligting, aan beiden draag ik dezelfde achting toe. Het is mij een streelende gedachte dat, hoewel afwezend, de vriendelijke man toch hartelijk deelneemt, in het geluk dat mij heden te beurt valt.

Ach, of ook onze VAN ASSEN dit geluk had mogen beleven! Hoe innig zou hij er zich in verheugd hebben. Hoe gaarne had ik er hem getuige van gezien. Een hartelijker, een meer deelnemend vriend dan hij bestond er niet. Het is natuurlijk dat wij, die ons op zijn vriendschap mogten beroemen, te midden van ons geluk zijner gedachtig zijn.

Gij zijt meer dan een deelnemend getuige van mijn geluk, waarde DE VRIES, gij zijt zelf gelukkig in de vervulling uwer lang gekoesterde wenschen. Hoe vele jaren hebt gij u beijverd om de afscheiding der geschiedenis van de taalkunde, die gij in het belang van beide wetenschappen wenschelijk achttet, te weeg te brengen! Ten laatste is aan uw wensch voldaan, en ik sta gereed het onderwijs in de geschiedenis van u over te nemen. Nooit hebt gij, bij het onbaatzuchtig ijveren voor de goede zaak, naar personen gevraagd: en, al moogt gij u vroeger een ander dan mij als medehelper hebben voorgesteld, ik ben overtuigd, dat ik u als ambtgenoot aangenaam ben, en dat wij eendragtig zullen zamen werken. Want taal en geschiedenis, al zullen zij voortaan door verschillende leeraars onderwezen worden, zijn uit haren aard naauw verbonden, en wij zullen elkander gedurig moeten bijstaan. Van uwe vriendelijke ondersteuning houd ik mij verzekerd. Ik gevoel daaraan ook dringende behoefte. Ik wil niets zeggen wat uwe zedigheid zou kunnen kwetsen. Maar een ieder weet, dat gij ook het historisch onderwijs zoo hebt gegeven, dat het moeijelijk is u op te volgen. Ik reken op uw goeden raad, en, waar het noodig mogt zijn, op uwe teregtwijzing.

Hartelijken dank, mijne trouwe vrienden, mijne waarde broeders, dat gij zijt opgekomen, om van mijn intreê in mijn nieuwen werkkring getuigen te zijn. Uwe tegenwoordigheid verhoogt mij het geluk van dezen dag. Wel mis ik er onder u, die ik niet noemen zal, maar die mij onvergetelijk zijn. Onwillekeurig denken wij aan hen, die ons ontvielen, als ons iets heugelijks overkomt. Doch hoe smartelijker hun gemis ons aandoet, des te gelukkiger gevoelen wij ons in de aanwezigheid van zoo velen, die ons

gespaard bleven. De dagen van ouds herrijzen voor mijne verbeelding als ik u aanzie, met wie ik zoo vele van de beste jaren mijns levens heb doorgebragt. Maar die herinneringen passen niet aan deze plaats. Wel mag ik u, OPZOOMER, aan den tijd herinneren, dien wij te zamen als kweekelingen aan deze, onze geliefde Leidsche Hoogeschool hebben doorgebragt; want aan uwen omgang, aan uw opwekkend voorbeeld heb ik het voornamelijk te danken, dat ik mij als student een hooger doel heb voorgesteld dan het bloot verkrijgen van den Academischen graad. Uwe vriendschap reken ik onder het gelukkigste, dat mij in mijn leven ten deel is gevallen. Ik weet, dat gij weêrkeerig de mijne op prijs stelt. Zoo mij iets te wenschen overblijft, het zal in de eerste plaats de dagelijksche omgang met u zijn. Wees overtuigd dat ik niet de eenige ben, die den wensch koester van u nog eens in onzen Leidschen vriendenkring terug te zien keeren.

Ten laatste wend ik mij tot u, Wel-Edele Heeren Studenten aan deze Hoogeschool. U ten gevalle is de nieuwe leerstoel gesticht, dien wij heden inwijden. Of het doel, dat de regering met zijne oprigting beoogde, bereikt zal worden, hangt grootendeels van u af. Ik kan niet meer dan u de gelegenheid openen om kennis op te doen. Het zal aan u staan van die gelegenheid gebruik te maken. Hebt gij na de velerlei studie, die u is voorgeschreven, nog lust en tijd over voor de beoefening onzer schoone geschiedenis, gij zult mij steeds bereid vinden, u daarbij, zooveel ik vermag, behulpzaam te wezen. Ik hoop dat mijne verpligte lessen slechts een gering gedeelte zullen uitmaken van het onderrigt, dat gij van mij vragen zult. Ik wensch dat velen uwer tot mij zullen komen om leiding en voorlichting bij eigen studie. Want eigen studie alleen geeft ware kennis. Wat gij van anderen overneemt, dringt niet door tot in den geest. Mijn toeleg zal het daarom zijn, niet zoozeer uw geheugen met een zekere hoeveelheid feiten te vervullen, als wel u den weg te wijzen en de methode te leeren, waarnaar gij uw eigen studie hebt in te rigten. De geschiedenis des Vaderlands is een onuitputtelijke wetenschap, waarvoor een geheel leven niet te lang is. Ik kan mij niet voorstellen in één jaar u die wetenschap in haar geheelen omvang te ontvouwen. Maar mogt het mij gebeuren, dat ik ten minste enkelen uwer opwekte

om de hier aangevangen studie het geheele leven door voort te zetten, ik zou meenen, dat mijn arbeid genoegzame vrucht had gedragen. Ik vraag u dringend om uwe toegenegenheid, zonder welke mijn onderwijs niet regt vruchtbaar zijn kan. Ik verzeker u weêrkeerig van mijne vriendelijke dienstvaardigheid. Moge dezelfde vriendschappelijke verhouding, die er tusschen mijn voorganger en u bestaat, ook tusschen ons ontstaan. Meer voor u te wezen dan hij voor u is, zal ik zelfs niet beproeven. Gij zult zeker voldaan zijn als ik hem in hulpvaardigheid evenaar. Daarnaar zal ik trachten.

IK HEB GEZEGD.

CHRISTENDOM EN MENSCHHEID.

BEANTWOORDING DER VRAAG:

WELK MOET HET LEIDEND BEGINSEL ZIJN BIJ DE VERKLARING VAN DE GESCHIEDENIS DER CHRISTELIJKE KERK?

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET AMBT VAN BUITENGEWOON HOOGLEERAAR IN DE GODGELEERDHEID AAN DE HOOGESCHOOL TE LEIDEN

DEN 21sten SEPTEMBER 1860

UITGESPROKEN

DOOR

Dr. L. W. E. RAUWENHOFF.

Ik geloof in den Heiligen Geest.

EDELGROOTACHTBARE HEEREN CURATOREN DER LEIDSCHE HOOGESCHOOL.

HOOGGELEERDE HEER RECTOR MAGNIFICUS, HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN.

EDELACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DEZE STAD OF DE HANDHAVING DES REGTS IS TOEVERTROUWD.

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN DOCTOREN DER VERSCHILLENDE FACULTEITEN.

WELEERWAARDE HEEREN LEERAREN VAN DE GODSDIENST.

WELEDELE HEEREN STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL.

EN VOORTS GIJ ALLEN, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT, ZEER GEWENSCHTE HOORDERS.

In de dagen, toen TIBERIUS keizer was te Rome en PONTIUS PILATUS procurator in Judaea, stond uit Nazareth, een onaanzienlijk stedeken van Galilea, een nieuw profeet in Israël op. Tevreden met den bescheiden rang van volksleeraar en vriend, zocht hij de gunst der grooten niet. De armen van geest, de treurenden, de zachtmoedigen, de reinen van harte prees hij zalig, en uit dezulken vormde hij zich een aanhang, die hem volgde op zijne omwandeling door het land. Hij was voor allen goed. Hooge zedelijke ernst was de grondtoon zijner prediking en het kenmerk van zijn eigen leven; maar tegelijk wist hij met de kracht der reinste liefde de harten aan zich te verbinden. Zelf beschreef hij het doel, hetwelk hij zich had voorgesteld, om, in aansluiting aan den arbeid van vroegere godsmannen in Israël, het koningrijk Gods onder zijn volk te stichten. Ondubbelzinnig heeft hij het uitgesproken, hoe, naar zijne verwachting, eenmaal alle volken tot dat Godsrijk zouden worden toegebragt, maar zijne eigene werkzaamheid bepaalde hij binnen de grenzen van het Joodsche land. Zoo

had hij een drietal jaren gearbeid toen de steeds klimmende tegenstand der volksoversten hem het leven heeft gekost. De vrije godsdienst, die hij predikte, streed te zeer met de vergoding van vormen der priesterheerschappij; hij had zich te weinig ontzien de ondeugden der grooten bij den waren naam te noemen; het volksgeloof, dat in hem den lang verwachten Messias meende gevonden te hebben, was te bedenkelijk voor de rust van den staat; — daarom hebben ze hem vervolgd en gedood.

Maar het smadelijk einde van den meester ontmoedigde zijne volgelingen niet. Uit de eerste verslagenheid over de teleurstelling hunner aardschgezinde verwachtingen opgewekt door het geloof in de opstanding van den gekruiste, vangen zij in Jeruzalem zelf, met edele geestdrift en onbuigbaren moed, de prediking van zijn Evangelie aan. Wie zijn zij voor zulk eene taak? En toch, spoedig reeds heeft zich om hen eene talrijke gemeente vergaderd, die met hen den Nazarener als den Messias erkent en verwacht hem eerlang in zijne heerlijkheid te aanschouwen. Te vergeefs, dat de overheid andermaal tot maatregelen van geweld haar toevlugt neemt; — de gemeente wordt verstrooid, maar juist daardoor heinde en verre uitgebreid. Op één man is thans aller oogen gerigt, een gloeijend ijveraar voor de eer van MOZES en de vaderen. SAULUS zal in Damascus, waar meer dan ergens elders die secte zich gevestigd schijnt te hebben, de ketterij gaan bestrijden. Eer hij de stad bereikt, is hij zelf een gevangene van CHRISTUS geworden. Het is alsof nog maar op hem werd gewacht, om het Evangelie een werkkring te doen vinden, waarin het eerst zijn volle kracht zou kunnen openbaren. PAULUS laat Palestina aan de oudere apostelen over en wordt zendeling in de heidenwereld. Cyprus, geheel Klein-Azië, Macedonië, Achaje heeft hij doorreisd; overal worden door hem gemeenten gesticht en als hij, aan den avond van zijn moeitevol leven, te Rome als gevangene nederzit, is hij ook reeds in de wereldstad zelve door een aantal broeders in het geloof omringd. De Joodsche maatschappij, door inwendig bederf verteerd, bezwijkt voor de Romeinsche overmagt. Maar kan Israël de jeugdige kerk niet meer vervolgen, het Heidendom neemt die taak over. Het christelijk geloof, al om zijn Joodschen oorsprong een voorwerp van bespotting, valt nog bovendien onder de wet tegen verboden godsdienst en heeft beiden, staatsbelang en volksgeest, tegen zich. Maar

hoe ook verdrukt, de kerk wint nog elken dag aan omvang en magt. Zelve inwendig verdeeld weet zij te midden van haar lijden zich tot een welzamengevoegd ligchaam te vormen. Zij dwingt de wijsbegeerte van den dag zich met hare leer bezig te houden en haar een plaats in de stelsels van wereldbeschouwing in te ruimen. Drie eeuwen worstelt zij alzoo om haar bestaan; toen is haar zegepraal voltooid. KONSTANTYN weet voor den wegkwijnenden staat geen beteren steun, dan dat hij het christendom op den ouden troon der CESAR's plaatst.

Maar nieuwe volken dagen op en dragen in zich de kiemen van eene nieuwe ontwikkeling, die voor de menschheid nadert. Wat zal het christendom voor hen kunnen zijn? Eene dier vele instellingen van den ouden tijd, die zij in hun jeugdigen overmoed zullen vertreden? Weldra geeft de geschiedenis u antwoord op die vraag. Niets was tegen die edele maar ruwe zonen van het oosten bestand, maar weder voor hen was de magt van het christendom te groot. Zij buigen daarvoor het hoofd, zij nemen in zich den geest van den Rabbi uit Nazareth op en de oude loot, op den jeugdigen stam geplant, wordt zelve tot een nieuw leven en nieuwen bloeitijd verjongd. Het Germaansche christendom bouwt zijne gothische tempels, sterkt den staat om een tegenwigt te vormen voor de grenzenlooze aanmatiging van het priesterlijk gezag en bereidt in eigen binnenste eene hervorming voor, waarmeê de nieuwe tijd een aanvang nemen zal.

De schoone dag van die hervorming breekt eindelijk aan. Het christelijk beginsel wordt weder in al zijn zuiverheid erkend en het christelijk leven daardoor bezield. Wel moet ook nu het Protestantisme in zwaren strijd zijne vrijheid handhaven; wel moet het zelf door lange oefening en niet zonder menige dwaling die vrijheid regt leeren waardeeren en gebruiken; maar toch gaat het altijd op den weg van ontwikkeling voort en mag het met steeds beter regt beweren het zuiver, christendom te zijn. Zoo zijn er 18 eeuwen vervlogen, sinds JEZUS opstond uit Nazareth en, terwijl alles uit dien tijd is verouderd of vergaan, ziet! wat er is geworden van zijn werk. Is niet welhaast een derde deel van allen, die de aarde bewonen, tot zijne godsdienst bekeerd? — Is niet de christennaam overal de leuze der beschaving geworden? — Js het niet zijn geest, die de zeden heeft gezuiverd, de wetten geheiligd, in de onderlinge betrekking der volken

het regt over het geweld heeft doen zegevieren? — Die nog ons huiselijk, ons maatschappelijk, ons burgerlijk leven doordringt, zoo innig, zoo diep, dat, al zou de naam van CHRISTUS nooit meer worden uitgesproken op aarde, hij nog zou blijven leven in de menschheid door zijn geest bezield?

Is het wonder, M. H.! dat een verschijnsel gelijk dit de aandacht van alle beoefenaars der geschiedenis in bijzondere mate trekt en hun daarbij vooral de schijnbare onevenredigheid in het oog valt tusschen den geringen aanvang en de groote uitkomsten, waartoe die heeft geleid? Sommigen hebben dan ook gemeend, dat hier de wet, waaruit overal elders alle ontwikkeling moet worden verklaard, die van het natuurlijk verband tusschen oorzaak en gevolg, te kort schiet en aan bijzondere, hoogere tusschenkomst moet worden gedacht. Naar de wijze, waarop zij zich de betrekking tusschen God en wereld denken, stellen zij zich voor, dat de onzigtbare hand van den Almagtige telkens in den loop der gebeurtenissen ingreep, waar de nood der kerk het eischte. Als gij den vader der kerkgeschiedenis hoort, is het u, als ware de strijd der drie eerste eeuwen, die hij beschrijft, een groot drama door God en den duivel op aarde gespeeld. God strijdt in Zijne heiligen, de duivel staat Hem tegen in vervolging en ketterij; God straft de vijanden der kerk met ellende of jammerlijken dood en viert in de ontknooping van het treurspel, de bekeering van KONSTANTYN, Zijn zegepraal. Anderen hebben zich die tegenstelling tusschen goddelijk en menschelijk minder scherp gedacht en meer in den mensch zelven de werkzaamheid der goddelijke kracht erkend. Maar werd alzoo in den gewonen gang der dingen de zoo even genoemde wet van oorzaak en gevolg voldoende geacht, er bleven dan nog altijd groote, buitengewone gebeurtenissen over, die, ook in hun oog, alleen door de onderstelling van zulk eene ingrijpende, hoogere magt konden worden verklaard. Hunne beschouwing stemt dus in beginsel met die van EUSEBIUS overeen; het verschil betreft alleen het gebruik van dat beginsel gemaakt; en moge nu dat verschil grooter of kleiner zijn, zij behooren toch allen tot de groote menigte van hen, die in de behandeling der geschiedenis het supranaturalisme zijn toegedaan.

Reeds als men ziet tot welk een willekeur deze beschouwing aanleiding

geeft, zou men aarzelen hare geldigheid op het gebied der geschiedenis te erkennen. Het ligt toch voor de hand, dat elk geschiedschrijver de goddelijke tusschenkomst in zal roepen tot verklaring van die gebeurtenissen, die het meest bevorderlijk zijn geweest aan hetgeen hij voor zich de waarheid acht. Hoe wilt gij, dat BARONIUS en de schrijver der Centuriën het optreden van een man als GREGORIUS VII aan dezelfde oorzaak zullen toeschrijven, of zelfs, op gemeenschappelijken Protestantschen bodem, dat er, in de erkenning eener hoogere werking, zamenstemming wezen zal tusschen den regtzinnigen FLACIUS en GOTTFRIED ARNOLD, den grooten ketterviend? Uitwendige kenteekenen van bijzonder goddelijken oorsprong zoekt men in de feiten te vergeefs; de eenige maatstaf ligt derhalve in de eigenaardige meening van den schrijver en daarmede heeft de willekeur gansch ongehinderd spel.

Maar ook bovendien, al ware het mogelijk hierin een vasten regel te vinden, dan nog zou men aan het supranaturalisme alle stemregt bij de behandeling der geschiedenis moeten ontzeggen. Immers, wanneer de geschiedvorscher zich ten doel stelt de gebeurtenissen in haar onderlingen zamenhang en zoo in hare noodwendigheid te begrijpen, en het hem daarbij gebeurt, uit gebrek aan de noodige bescheiden of door de bekrompenheid van zijn geest, met een non liquet te moeten eindigen, dan komt de supranaturalist en voegt voor de onbekende oorzaak de goddelijke tusschenkomst als verklaring in. Is nu daarmede iets verklaard? Dan eerst zou hij het mogen beweren, als hij u die goddelijke kracht in haar wezen wist te beschrijven en u zoo den inwendigen zamenhang tusschen haar en hetgeen hij haar voortbrengsel noemt kon doen zien. Maar hij ook weet alleen van het algemeene begrip der almagt Gods te spreken en gij zijt een stap nader tot uw doel gekomen. En toch dat onvermogen om te geven wat het belooft is niet wat ons het meest in dit stelsel hindert. Er is meer dan dat. Het miskent, zonder eenig regt, het beginsel waarop alle ware geschiedkundige behandeling rust. Moet deze, gelijk ons reeds bleek, in hare voorstelling een afdruk geven van het levend verband, waarin de gebeurtenissen in de werkelijkheid tot elkaar hebben gestaan, dan is er, waar dat verband verbroken is, ook inderdaad geene geschiedenis meer. Zoo offert dan het supranaturalisme de geschiedenis op aan zijne onderstelling

eener ingrijpende hoogere magt. Met welk regt? — Wij hoorden het reeds. De geschiedschrijver was niet bij magte het verschijnsel te verklaren; daaruit wordt afgeleid, dat het verschijnsel volstrekt niet verklaard kan worden. Omdat gij de voortplanting van het leven in den mensch niet begrijpt, zal er bij de geboorte van ieder kind een nieuwe scheppingsdaad van God moeten worden aangenomen. O salto mortale!

Of het supranaturalisme op wijsgeerig terrein beter zijn regt van bestaan kan handhaven, ligt buiten de grenzen van ons onderzoek. Het is ons genoeg te weten, dat men daarvan voor de geschiedenis geen heil te wachten heeft. Met deze overtuiging zijn wij evenwel nog weinig gebaat. Ééne methode is afgewezen, er blijven nog anderen, meer dan ééne, over, die ieder voor zich aanspraak op de erkenning harer waarde maken. Welke is de ware? — Welk moet het leidend beginsel zijn bij de verklaring van de geschiedenis der christelijke kerk? — Op die vraag wil ik trachten antwoord te geven en dit tegen mogelijke bedenking regtvaardigen. Daarmede leg ik tevens rekenschap af van de wijze, waarop ik de mij toevertrouwde taak hoop te volbrengen. Laat mij, om het belang van het onderwerp, niet te vergeefs welwillende aandacht van u mogen verwachten!

Het belang van het onderwerp, — zeide ik zoo even. Mogelijk wordt dit door sommigen onder u betwijfeld. Zij geven gaarne toe, dat, gelijk in alle wetenschap, zoo ook in de geschiedenis, geene vraag van meer belang is dan die naar het beginsel, waarop de beoefening rusten zal. Maar is het eenmaal bij iemand uitgemaakt, gelijk het zoo even van mij bleek, dat hij het de taak van den geschiedschrijver acht de gebeurtenissen in haar inwendigen zamenhang en hare noodwendigheid te leeren begrijpen, waarom dan nog in het bijzonder onderzocht, welk het leidend beginsel moet zijn bij de behandeling van de geschiedenis der christelijke kerk? Welk belang heeft eene vraag, waarop het antwoord reeds vooruit gegeven is? Zeker, het is mijne bedoeling niet voor de kerkgeschiedenis vrijstelling te begeeren van een dier eischen, waaraan ieder wetenschap-

pelijk geschiedvorscher zich gebonden acht. Maar toch, al kent men het doel, de vraag blijft dan nog altijd: hoe dat het best te bereiken? — En er is waarlijk reden om die vraag in het bijzonder te stellen voor dat gedeelte der wetenschap, waaraan het mij vergund zal zijn mij toe te wijden. Welk deel van de groote geschiedenis der menschheid men ook beoefent, wanneer men slechts genoegzame kennis van de feiten kan verkrijgen en de gaaf bezit om het algemeene in het bijzondere te onderscheiden, zal men altijd in den gang der gebeurtenissen eene voortdurende ontwikkeling kunnen opmerken en weder in die ontwikkeling de openbaring eener gedachte, die haar geheel beheerscht. Zoo leert men uit de geschiedenis van een volk het eigenaardig volkskarakter kennen, welks bijzondere aanleg den sleutel geeft tot verklaring der ontwikkeling in hun volksbestaan. Maar meestal komt ook eerst in hare geschiedkundige openbaring die gedachte aan het licht, zoo als eerst uit het leven van elken mensch diens aanleg kan worden gekend. Anders evenwel bij de geschiedenis van elke godsdienst, wier belijders hun ideaal verwezenlijkt of althans afgeteekend meenen te zien in den persoon of de voorschriften van haren stichter. Dan is die gedachte reeds in den aanvang uitgesproken. Zoo toont ook de geschiedenis der christelijke kerk, hoe hare leden niet als in het onzekere hebben gezocht, welke hunne roeping was in de wereld, maar zich steeds ten doel hebben gesteld, in hun gemeenschappelijk leven de gedachte te verwezenlijken, door JEZUS tot grondslag van zijn werk gemaakt. Dat is het, wat KARL HASE bedoelt, waar hij de kerk beschrijft als een gedurig streven om de in de menschheid voortlevende CHRISTUS te zijn. Maar een zelfbewust streven is het geweest. De christenheid heeft niet alleen gedurig den drang van het tegenwoordig oogenblik gevoeld, zij hield ook steeds het oog op dat verleden, waarin hare roeping haar was voorgeteekend. De zamenhang der gebeurtenissen is hier derhalve veel meer ingewikkeld dan ergens elders. Het is niet genoeg haar onderling verband te kennen, men moet nog bovendien onderzoeken in welke betrekking zij staan tot den aanvang dier ontwikkeling, waarin zij ieder voor zich eene plaats bekleeden.

Volgt dan ook daaruit, dat bij de verklaring der kerkgeschiedenis een afzonderlijk leidend beginsel moet worden aangenomen? — Het moge

straks nader blijken. Voor het oogenblik zij het genoeg te weten, dat er waarlijk reden bestaat om de vraag, die ik bespreken wil, in het bijzonder voor dit gedeelte der geschiedenis te stellen.

Met hoeveel regt dit door mij wordt beweerd, blijkt reeds aanstonds, wanneer men nagaat welk antwoord op deze vraag wordt gegeven door geheel eene school van geleerden uit onzen tijd, die, met verwijdering van alle supranaturalisme uit hunne beschouwing, tot regel hebben aangenomen, nergens dan in de geschiedenis zelve hare eigene verklaring te zoeken. Zij behooren tot onze Hoogduitsche naburen en zoo moge het mij door u niet te streng worden toegerekend, wanneer ik, van hen sprekende, niet altijd die zuiverheid van taal en eenvoud van uitdrukking weet te bewaren, die wij minder voor uitheemsche geleerdheid behoorden prijs te geven. Geheel de ontwikkeling der kerk, wordt, naar hunne meening, door de idee der kerk beheerscht. Die idee heeft in zich het vermogen om zich in onderscheiden openbaringsvormen of hare verschijning, gelijk het heet, uit te zetten, zoodat de feiten, waarvan de geschiedenis verhaalt, de verschillende betrekkingen vertegenwoordigen, waarin de idee tot hare verschijning kan staan. Maar in de wijze, waarop de idee zich aldus door hare verschijning heen beweegt, volgt zij eene door haar eigen inhoud bepaalde wet, die men uit den gang der gebeurtenissen kan leeren kennen. Zoo is, naar de voorstelling van den grooten meester der school, FERDINAND CHRISTIAN VON BAUR, in den tijd vóór de hervorming hare wet, dat zij steeds dieper in de werkelijkheid inga en zich met deze vereenzelvige; na de hervorming, dat zij zich altijd weder uit de werkelijkheid terugtrekke en in zich zelve verdiepe om zoo in hare verschijning steeds reiner uitdrukking van de waarheid te geven. Het zal u, M. H.! evenmin moeite kosten te ontdekken aan welk wijsgeerig stelsel deze bepalingen zijn ontleend, als u voor te stellen van welke feiten en rigtingen zij de verklaring moeten geven. Laat het nu onbeslist blijven, in hoe verre, naar de meening van die geleerden, de idee der kerk, de eenheid namelijk van God en mensch, geacht moet worden in den persoon van JEZUS van Nazareth volkomen verwezenlijkt te zijn; zij erkennen toch gaarne, dat zij door hem werd uitgesproken en de christenheid steeds heeft geloofd, haar in hem

vervuld te zien. Het is dan duidelijk, dat, naar deze beschouwing, het zwaartepunt van de ontwikkeling in de kerk uitsluitend in haar aanvang moet worden gezocht, en de geschiedschrijver zich tot regel zal moeten stellen om, nadat hij, met behulp der kritiek, zooveel mogelijk heeft uitgemaakt hoedanig het oorspronkelijk christendom is geweest, de verklaring der geschiedenis te zoeken in het verband, waarin elk gedeelte van haar inhoud staat tot de idee der kerk, zoo als die door JEZUS uitgesproken is. Zoo, indien ergens op aarde een stroom ware, die van de bron waaruit hij ontsprong niet alleen zijn water ontving, maar ook de bepaling van de rigting waarin hij voort moest vloeijen; die geen enkel van de bergen nedervallend beekjen, geen ander vocht van hemel of aarde in zich opnam; die zich voor geen hindernis op zijn weg behoefde te buigen, door geen engte werd voortgejaagd, in geen vlakte getemperd in zijn vaart; maar die, ongedeerd door alles om hem heen, rustig voort kon vlieten en zich zegenrijk altijd verder uitbreidde over het omliggend land; — zoo ergens zulk een stroom te vinden ware, ik zou hem u noemen als beeld van hetgeen de kerk op aarde, naar deze opvatting, zou zijn.

Inderdaad men moet zelf geen kleine voorliefde voor afgetrokken begrippen koesteren om, met een goed geweten, in dit stelsel van de zich voortbewegende idee de verklaring van de levende werkelijkheid te zoeken; en ligt gevoelt men zich daarbij geneigd aan HASE gelijk te geven, als hij daartegen het woord van MIRABEAU doet gelden: „on ne marche qu'avec des hommes" [1]).

Maar voorliefde of tegenzin worden voor de regtbank der wetenschap niet als getuigen erkend. De vraag is alleen of de geschiedenis zelve gedoogt dit beginsel bij hare verklaring te volgen.

Ik gebruikte zoo even het beeld van een stroom. Ik wensch nog eenmaal daarop terug te komen. Van de breede kruin van den St. Gotthard vloeijen vier stroomen naar de vlakte omlaag. Een daarvan naar het oosten. Het is de Rijn. Als nog onbewust van de grootsche bestemming, die hem wacht, huppelt hij langs de rotswanden heen, neemt uit duizend aderen en kloven nieuw voedsel in zich op en snelt met altijd breeder zwier

[1]) Die Tübinger Schule. Sendschreiben an Herrn Dr. VON BAUR. 1855 S. 78.

de omarming van het Constanzermeer te gemoet. Maar voor hem geen rust eer hij den oceaan heeft bereikt. Een laatste groet aan den geboortegrond voor Bazel's oude veste en Duitschland opent hem zijn vruchtbaar oeverland. Nu snelt hij voort, hier rustig in zijn wijde bedding, ginds her en derwaarts geslingerd in 't somber rotskanaal, langs overoude steden en lagchende wijnbergen heen, maar altijd voort, tot hij het land bereikt, dat hij uit het gruis der bergen zelf heeft opgebouwd en eindelijk zich uitstort in de zoute golven, die hem wachten in haar schoot. Een onafgebroken geheel van zijn oorsprong tot aan Katwijk's strand en waar gij u aan zijne boorden plaatst, altijd is het dezelfde Rijn. Ja zeker dezelfde stroom; maar ziet toch ook, hoe menige beek of rivier hij op zijn weg opnam in zijn schoot: Reuss, Neckar, Main, Nahe, Lahn, Moezel brengen als om strijd hem hare schatten toe. Of volgt uw oog de kronkelingen van zijn vaart, merkt het op, hoe zijn pad hem wordt voorgeteekend door de streken, die hij doorstroomt: hier eng, ginds wijd, een rotsblok in zijn bed, een diepte waarin hij nederstort; hij jaagt naar de zee, maar moet zich schikken naar den weg, die hem eenmaal daarheen werd gebaand.

Ziet men hetzelfde niet in de geschiedenis der christelijke kerk? — Onloochenbaar, dat men in hare gansche ontwikkeling overal het beginsel van haren stichter wedervindt, en dat niet alleen als herinnering van een meer of minder verwijderd verleden, waarin die ontwikkeling een aanvang nam, maar onmiskenbaar is dat beginsel de ziel die voortdurend al de deelen van het ligchaam der kerk tot een levend geheel verbindt. Zoo iemand die ontwikkeling in de kerk alleen zou willen verklaren uit de zamenwerking of den strijd der in elk tijdvak optredende personen of uit den invloed dien de gedurig afwisselende tijdsomstandigheden op het kerkelijk leven hebben gehad, er zouden altijd een aantal verschijnselen onverklaarbaar voor hem blijven. Hoe toch zou hij met die eenzijdige beschouwing ooit kunnen begrijpen, dat in alle tijden kerk en staat en evenzoo kerkelijk en maatschappelijk leven, zelfs bij de naauwste vereeniging, ieder voor zich een afzonderlijk karakter en bestaan hebben behouden? — Dat het christendom, met welke andere godsdiensten het ook in aanraking is gekomen, nooit met ééne van die in een heeft kunnen vloeijen, maar zijne belijders altijd de behoefte hebben gevoeld zich helder bewust te worden

van hetgeen hunne leer onderscheidde van elk ander geloof? — Dat, in die betrekking van de kerk tot alles om haar heen, hare eigenaardigheid altijd werd bepaald door het in haar levende beginsel van JEZUS, dat onafgebroken van het eene geslacht op het ander was overgegaan? — Nog meer. Niet alleen naar buiten, ook in haar eigen binnenste had de kerk een strijd te voeren. Er werden telkens rigtingen in het christelijk denken en leven openbaar, waardoor, naar het oordeel der woordvoerende meerderheid, het zuiver christelijk karakter der kerk in gevaar werd gebragt en die derhalve als ketterij afgesneden moesten worden. Voor zulk eene schifting van regtzinnigheid en dwaling was een maatstaf noodig. Wat werd daarvoor gebruikt? De rigting van den tijd waarin men leefde? Zeker, aan den geest des tijds kan niemand zich geheel onttrekken. Ook in de telkens gewijzigde voorstelling, die men zich in de verschillende eeuwen vormde van het christelijk beginsel en van den weg waarop dit moet worden toegepast, vindt men daarvan het bewijs. Maar grove miskenning zou het zijn van hetgeen de hoofden der kerk bij hunne veroordeeling der ketterij heeft bestuurd, als men in hen slechts werktuigen van den tijdgeest wilde zien. Zij waren zich bewust, dat zij een beginsel te handhaven, een erfgoed te bewaren hadden; en onmiskenbaar hoort men aan hunne woorden en ziet men in hunne daden, dat zij als dwaling hebben afgewezen, wat, naar hunne overtuiging, met het evangelie streed. Neen! — zegt vrij, dat bij de lange vaart het kompas op het schip der kerk menigmaal van streek is geweest en de stuurlieden soms wijzer hadden gedaan, als zij niet te vergeefs hadden beproefd op te zeilen tegen wind en stroom; maar beweert niet, dat het vaartuig heeft rondgedobberd als een speelbal van storm en vloed, want zij die aan het roer hebben gestaan maakten er eene gewetenszaak van het oog op de kompasnaald te houden en zoo hun weg te vinden op den wijden oceaan.

Hierin is derhalve die beschouwing in haar regt, dat zij den belangrijken invloed erkent, dien het beginsel der kerk op hare ontwikkeling heeft gehad. Hare dwaling is, dat zij de keerzijde van die waarheid miskent. Dat beginsel moge in de geschiedenis veel, het kan onmogelijk alles zijn. Wilt gij er u van overtuigen, merkt dan slechts op welk naauw verband er be-

staat tusschen de verschijnselen in die geschiedenis en het bijzonder karakter der volken tot wie het evangelie doordringt, de eigenaardigheid der personen die op dit tooneel een hoofdrol spelen, de inrigting der burgerlijke zamenleving waartoe de christenen behooren, de gebeurtenissen op staatkundig gebied, den aard en de ontwikkeling van wetenschap en kunst.

Ziet, naauwlijks hebben de eerste geloovigen hunne prediking aangevangen of daar gaapt de diepe kloof tusschen joodsch en heidensch christendom en de strijd van bijna twee eeuwen wordt vereischt om de verdeelde partijen te zamen te brengen in de ééne, algemeene kerk. Waaruit zult gij die verdeeldheid verklaren zoo niet uit het verschil van geestesrigting tusschen hen die eerst onder de wet en hen die zonder wet hadden geleefd? Of meent gij, denkende aan PAULUS, dat ook deze verklaring niet voor allen voldoet, vindt gij dan in het onderscheid van natuurlijken aanleg den diepsten grond van dit verschijnsel niet?

Uit het oosten voortgekomen had het christendom weldra in het westen een nieuw vaderland gevonden en ontving het uit Rome de bepaling van zijn eigenaardig karakter en van zijne betrekking tegenover de wereld. Maar langzamerhand ontwaakt een nieuwe geest in een gedeelte zijner belijders. Nog lang kan de invloed uit het westen zijn overmagt handhaven, maar eindelijk scheurt de nieuwe wijn de oude zakken van een en het germaansche christendom viert in de hervorming zijn heilvolle zegepraal. Zoudt gij die omwenteling in het rijk des geestes ooit verstaan, zoo gij niet wist door wie zij was tot stand gebragt?

Of wilt gij een voorbeeld aan uwe eigene ervaring ontleend, gij behoeft u slechts rekenschap te geven van hetgeen gij zelven als christenen zijt. Zonder twijfel, wij gevoelen ons met de gansche christenheid uit alle tijden en geslachten verbonden door het groote beginsel dat leeft in het gansche ligchaam, waartoe ook wij behooren. Maar tegelijk, hoe blijft ons tegenwoordig christendom ons een raadsel, wanneer wij, in onze poging om het te verklaren, voorbijzien, dat wij kinderen zijn van eene eeuw, in wier aanvang niet één steen van het gebouw der staatkunde op den andere is gebleven; wier eerste helft, merkwaardig verschijnsel! — eenmaal de gouden eeuw zoowel der wijsbegeerte als der nijverheid zal mogen heeten; wier dageraad door de heroën der nieuwere letterkunde werd be-

groet. Dit alles, met nog zoo eindeloos veel meer, heeft ons gemaakt wat wij zijn. Het realisme dezer eeuw heeft ook de rigting van den christelijken geest bepaald en zoo gij het niet verstaat, begrijpt gij ook de kerk van deze dagen niet.

Genoeg, naar ik vermoed, om u te overtuigen, waarin de eenzijdigheid van die eerst genoemde beschouwing bestaat. Zij heeft een deel der waarheid, maar als zij vergeet, hoe de kerk zich ontwikkeld heeft onder den invloed van al datgene, waarmeê zij in den loop der eeuwen in aanraking is gekomen, is toch zeker haar deel het grootste niet.

Hoe dan zal men zich de zaak moeten voorstellen? Tracht men de eenzijdigheid van beide beschouwingen op deze wijze weg te nemen, dat men hetgeen aan de eene ontbreekt telkens aanvult uit de andere, men zou zich dan de kerk moeten denken als onderworpen aan den invloed van twee magten, het beginsel in haar, de magt van de wereld buiten haar, en zich hare ontwikkeling moeten verklaren als het gevolg van de afwisselende verhouding, waarin die twee bestendig tot elkander hebben gestaan. Maar wie ziet niet in, dat uit zulk een stand van zaken wel eindelooze botsing en strijd maar nooit ware ontwikkeling had kunnen geboren worden? En wat alles afdoet, waar vindt men in de geschiedenis die twee magten zoo afgescheiden van elkander, elk voor zich bestaande en werkende, als volgens deze voorstelling het geval zou moeten zijn?

Tot eene betere beschouwing worden wij geleid door de zeker hoogst eenvoudige opmerking, dat in de werkelijkheid noch dat overgeleverd beginsel, noch die invloed dien de kerk van elders ondervond, als zulke afgetrokken begrippen voorkomen, gelijk het uit hetgeen ik tot dusver sprak kon schijnen. Waar ontmoet gij in de wereld een beginsel der kerk of eene magt van staat- of letterkunde? Zij zijn wel waarlijk aanwezig, maar alleen in den mensch die ze in zich draagt. Laat het voor de wetenschappelijke behandeling soms dienstig zijn in de plaats van ieder voorwerp een begrip te stellen, bij beoordeeling der werkelijkheid vergete men toch nooit, dat men in haar geene naakte begrippen vindt, maar levende personen, menschen van vleesch en bloed, leden van een huisgezin en eene zamenleving, met een hart voor alle lief en leed, met zonde en

strijd, menschen van hetzelfde maaksel, van gelijke beweging als wij. Zoo ook in de geschiedenis der kerk aanschouwt men dat beginsel, waarvan ik sprak, natuurlijk nergens als een wezen op zich zelf, maar alleen in het zamenleven der menschen, die het in zich hebben gedragen; en desgelijks die invloed, die van elders dan uit haar eigen beginsel tot de ontwikkeling der kerk heeft meêgewerkt, ging weder van menschen tot haar uit. Nu kan men mogelijk enkele omstandigheden noemen, waarin alzoo menschen tegenover menschen hebben gestaan, ieder voor zich als vertegenwoordigers van ééne dier beide magten, maar meestal is het zoo niet. Bijna overal valt die onderscheiding in de werkelijkheid weg en is het de eene zelfde mensch, die gelijktijdig drager is van het in de kerk voortlevend en werkend beginsel en deelgenoot in die maatschappelijke, staatkundige en andere toestanden, wier invloed op de ontwikkeling der kerk wij zoo even hebben erkend.

Ieder mensch is op zich zelven een geheel. Maar ieder heeft ook in zich den aanleg tot veelzijdige ontwikkeling en naar die verschillende zijden van onzen aanleg zijn wij met elkander in onderscheidene betrekkingen verbonden. Het leven in zulk eene betrekking tot anderen oefent, zoowel door hetgeen wij zelven daarin doen als door hetgeen wij van hen ondervinden, een eigenaardigen invloed op ons uit, zoodat onze vorming daarvan voor een goed gedeelte afhangt. In den aanleg des menschen ligt ook die geheimzinnige behoefte om met zijne gedachten op te klimmen tot iets hoogers dan de zigtbare wereld, het oneindige in het eindige te zoeken en zich van zijne eigene betrekking tot die oorzaak van al wat is bewust te worden. Uit die behoefte ontstaat de godsdienst en de mensch als godsdienstig wezen zoekt ook hierin, met andere gelijkgezinden, in gemeenschap te leven. In die groote gemeenschap van het godsdienstig leven der menschheid zijn weder kleinere kringen, naar de onderscheidene wijzen waarop men zich die betrekking tot het oneindige denken kan. Deze is men gewoon verschillende godsdiensten te noemen, van welke de christelijke ééne is.

Zij, die in zulk een gemeenschap met elkander verbonden zijn, hebben natuurlijk ook allen een gemeenschappelijk doel, hetwelk zij in en door hun vereenigd leven trachten te bereiken. Het aan allen gemeenzame

streven naar dat doel, of, wat inderdaad hetzelfde is, de aanvankelijke vervulling daarvan in elk van hen, vormt van zelf een de gansche gemeenschap kenmerkend en doordringend beginsel. Maar dezelfde personen, in wie dat beginsel leeft, staan tegelijk weder onder den invloed van allerlei omstandigheden en van de vele andere betrekkingen waarin zij verkeeren, en niets daarvan of het draagt iets bij tot de eigenaardige vorming en ontwikkeling hunner persoonlijkheid. Zoo is dan ook daarvan de wijze afhankelijk, waarop zij zich in die eerstgenoemde gemeenschap hun doel voorstellen en daaraan gedurig nader trachten te komen.

Scheen het ons dan eerst, alsof wij in de ontwikkeling der kerk de uitwerking van twee verschillende magten moesten zien, het blijkt ons nu, dat die tweeheid zich oplost in de eenheid, de eenheid van den mensch, wiens werk zoowel het een als het ander is.

Daarmede zijn wij dan ook in staat gesteld antwoord te geven op de vraag, die ons bezig houdt: welk moet het leidend beginsel zijn bij de verklaring van de geschiedenis der christelijke kerk? — Het antwoord moet luiden: dat beginsel zij, de oorzaak der verschijnselen te zoeken in den mensch. Het christendom uit de menschheid voortgekomen, wordt ook alleen uit de menschheid verklaard. Wij hoorden zoo even van eene zich voortbewegende idee der kerk, die in zich de kiemen van hare gansche ontwikkeling droeg. Wij stellen daarvoor, met beter regt, naar ik zou meenen, den geest der menschheid in de plaats, die, eeuwig jong en altijd strevende naar hooger volmaking, in elk nieuw geslacht met nieuwe kracht zich openbaart. Voor die eigenaardige ontwikkeling van 's menschen geest, die in de geschiedenis der christelijke kerk wordt verhaald, is de aanvang gemaakt door den stichter der kerk, die zelf geen anderen naam heeft gewild of voor zijne roeping meer geschikt heeft geacht, dan dien, waarmeê hij gedurig van zich zelven spreekt: de zoon des menschen. Hij was zich bewust zelf wezenlijk en innig met de menschheid verbonden te zijn en haar die godsdienst te prediken, die het meest aan hare behoeften voldeed. Zoo werd zij dan ook niet als iets vreemds eerst aan Israël, daarna aan den heiden ingeplant, maar jood en heiden konden, omdat zij beiden vóór alles menschen waren, het beginsel van

JEZUS geheel natuurlijk en ongedwongen tot het hunne maken. Nadat eenmaal het beeld van JEZUS, zoo als hij had geleefd en was gestorven, door de zijnen in de evangelieverhalen was geschetst, kon daaraan het beginsel, zoo als het leefde in de latere geloovigen, telkens worden getoetst en gelouterd. Zoo ook voortdurend door de magt van JEZUS' persoonlijkheid bezield, ging de menschheid voort op de haar door hem ontsloten baan. Wat haar in ieder tijdvak onderscheidde op elk ander gebied van denken en leven, men vindt daarvan het kenmerk ook natuurlijk in hare godsdienstige ontwikkeling weer. Zoowel de voorstelling die elk geslacht zich van dat christelijk beginsel vormde, als de wijze waarop het dit in zijn leven openbaarde, draagt daarvan de onmiskenbare sporen. Maar de christenheid, hoe ook voortdurend in hare ontwikkeling aan dat verleden en dien tijdgeest gebonden, werd daarom niet tot een lijdelijk werktuig van die beiden verlaagd. Zij had haar eigen leven, waardoor aan het eeuwenoud beginsel telkens nieuwe, jeugdige kracht werd ingestort en de geest des tijds één met haar eigen geest werd gemaakt. Want zij was een deel, het edelst deel der menschheid, en daarom was haar nimmer iets vreemd wat de menschheid in verleden of heden uit haar schoot had voortgebragt. Het was haar eigen ideaal, waarvoor zij heeft geleefd en gestreden, en toch gaf zij daaraan met regt den naam van hem, die dat het eerst aan den mensch had voorgesteld. Zelve koos zij den weg, waarop zij dat ideaal zocht te bereiken, en toch werd telkens diens rigting door de eigenaardigheid van den grond, waarop zij zich bewoog, bepaald. Zoo zien wij haar, in hare geschiedenis, nu reeds 1800 jaren lang altijd dezelfde en toch nooit dezelfde, maar altijd strevende naar hetzelfde doel, waarop haar beginsel, hoe ook opgevat, haar wijst, dat het Godsrijk in haar en door haar meer en meer kome in de wereld en alom zijn onwaardeerbaren zegen brenge. De menschheid uit al haar lijden, al haar zonde en strijd, met hoopvollen blik opziende naar den hooge, worstelende met inspanning van al hare krachten, woekerende met al hare gaven, of zij die eenheid met den Oneindige mogt vinden, die zij eenmaal als hare bestemming heeft erkend; zulk een strijd door de geslachten van achttien eeuwen heen, — noemt mij een ander schouwspel in verhevenheid hieraan gelijk!

Wanneer ik in deze beschouwing niet dwaal, dan volgt daaruit tevens, welke de ware behandeling van de kerkgeschiedenis zal zijn. Door een kritisch onderzoek naar den oorsprong van het christendom wordt zij ingeleid. Hare indeeling wordt bepaald naar die gebeurtenissen, die met het meeste regt als keerpunten in de openbaring van den geest der menschheid op kerkelijk gebied mogen worden beschouwd. In elk der aldus onderscheiden tijdvakken wordt eerst gevraagd, hoe daarin de toestand der menschheid, voor zoo ver die met de kerk in aanraking komt, is geweest. In hetgeen te dien aanzien blijkt wordt dan de verklaring gezocht, vooreerst van hetgeen, naar luid der bescheiden, het bewustzijn van dien tijd aangaande het christelijk beginsel gekenmerkt heeft, vervolgens van de wijze waarop, blijkens de feiten, de christenheid in haar leven dat beginsel heeft geopenbaard.

Ik zou vreezen, M. H.! dat tegen hetgeen ik tot dusver sprak, bij sommigen uwer eene bedenking overbleef. Zij zullen, naar ik meen, bezwaar maken tegen het regt van het door mij aanbevolen beginsel, op grond van de onderstelling waarop het rust. Wordt de verklaring van de geschiedenis der kerk in de menschheid gezocht, dan ligt daarin opgesloten, dat zoowel de oorsprong als het eigenaardig karakter van het christendom uit de menschheid zou kunnen verklaard worden. Het christendom nu, zeggen zij, is in zijn oorsprong volstrekt goddelijk, iets waartoe de menschheid uit zich zelve nooit zou gekomen zijn. Gij, zoo werpen zij ons voor, denkt u de betrekking tusschen christendom en menschheid zoo, dat het menschelijke, wanneer het slechts gelouterd en volmaakt wordt, hetzelfde als het christelijke worden moet. Wij daarentegen stellen christelijk en menschelijk als het goddelijke en natuurlijke tegenover elkander en verlangen, dat ook in de geschiedenis van het christendom in de wereld deze beschouwing als rigtsnoer bij de verklaring zal worden erkend. De geschiedschrijver heeft ons dientengevolge alleen aan te wijzen, hoe het eenmaal door God gegeven christendom langzamerhand, onder Gods bijzondere

leiding, in de menschheid is doorgedrongen en deze daardoor tot een hooger leven is wedergeboren.

Ik moet er mij reeds aanstonds tegen verzetten, dat men regt zou hebben aan mijne stelling: „de verklaring van de geschiedenis der kerk moet in de menschheid worden gezocht", toe te voegen: „en dus niet in God." Integendeel ik vul haar aldus aan: „en juist daarom in God." Immers van het waarachtig menschelijke zal toch wel in de eerste plaats het woord van den apostel mogen gelden: „uit Hem en door Hem en tot Hem zijn alle dingen." En wie uwer zal SCHLEIERMACHER weerspreken, als hij beweert: „het belang der godsdienst kan nimmer eischen, eene gebeurtenis zoo op te vatten, dat, om hare afhankelijkheid van God, in eenig opzigt haar natuurlijke zamenhang worde ontkend"? [1]) Verre blijve dan ook van deze beschouwing de onverdiende blaam, dat zij minder dan eenige andere de verheerlijking Gods in Zijne werken zou bedoelen of kunnen bevorderen. Ik durf beweren, dat zij zich juist aanbeveelt door hare strekking om den mensch op te leiden tot God. Straks zal het u, naar ik hoop, nog beter blijken. Eerst een antwoord op die bedenking.

Wij zouden het volstrekt goddelijke in den oorsprong van het christendom miskennen. Dat is, gij vermoedt het reeds, M. H.! wij zouden voorbijzien, hoe de oorsprong van het christendom onmogelijk uit de voorafgaande godsdienstige ontwikkeling der menschheid kan worden begrepen en dus daarbij aan eene regtstreeksche goddelijke tusschenkomst moet worden gedacht. Hoedanig het oorspronkelijk christendom is geweest, kan natuurlijk alleen uit de geschiedenis worden opgemaakt. Nu is er evenwel geen gedeelte der geschiedenis op welks voorstelling kerkelijk en leerstellig belang meer invloed heeft gehad dan juist dit. De katholiek verwijt den protestant dat hij de feiten verdonkert of in een verkeerd daglicht stelt. De protestant werpt de beschuldiging met niet minder hevigheid op den aanklager terug. Zij staan lijnregt tegenover elkander en weten niet, hoe zij beiden van hetzelfde beginsel uitgaan. Want de een zoowel als de ander

---

[1]) Der Christl. Glaube 2 Aufl. I. S. 256 § 47.

stelt zich in het belang van zijne kerk ten doel, al het natuurlijke uit het oorspronkelijk christendom te verwijderen en hetgeen hij voor waarheid erkent als onmiddelijke Godsopenbaring te doen gelden. Wat blijft er van de regtstitels der roomsche kerk over, wanneer hare overlevering niet regtstreeks uit den hemel is bekend gemaakt en aan het van God aangestelde hoofd der priesterheerschappij, den apostel PETRUS, is toevertrouwd? En hoe zou het oude protestantisme den strijd tegen Rome hebben gevoerd, indien het niet in de eerste gemeente het ideaal der kerk en in de prediking van JEZUS en zijne apostelen de volstrekt goddelijke leer had gezien? Zoo vormde zich allengs eene overgeleverde beschouwing van dien aanvang der kerk, waarbij aan de kritiek alle stemregt werd ontzegd. Maar in den strijd tusschen traditie en kritiek kan op den duur de overwinning nooit twijfelachtig zijn. SEMLER gaf het voorbeeld, toen hij, om het oorspronkelijk zedelijk karakter van het christendom te handhaven, ook voor de stichting en eerste uitbreiding der kerk vrijheid van onderzoek bedong. Velen, door ongeveinsde liefde voor het evangelie bezield, zijn hem daarna op dien weg gevolgd. Zij hebben den oorsprong der bronnen, waaruit die eerste geschiedenis wordt gekend, aan scherpen toets onderworpen en beproefd zich eene heldere voorstelling van het ontstaan en de vroegste ontwikkeling der christelijke gemeente te vormen.

Kan men dan nu het christendom geheel als een natuurlijk verschijnsel uit zijn zamenhang met den tijd waarin het optrad en hetgeen daaraan voorafging verklaren? Verre van mij het te beweren! Reeds dit alleen, dat het in zijn oorsprong het werk van een bepaald persoon is geweest, zou mij daarvan weerhouden. Elke ware persoonlijkheid is een mysterie, dat nooit geheel wordt doorgrond, en hoe dan zulk eene, als die van JEZUS blijkt geweest te zijn! Verklaar een RAPHAEL alleen uit zijn tijd; gij kunt het evenmin. Neen! onze stelling, dat ook het grootste wat ooit onder menschen is gezien, aan de menschheid zijn oorsprong moet hebben ontleend, heeft niets gemeen met die zucht van kleine geesten, om niets hoogers te erkennen dan hetgeen hun eigen middelmatigheid begrijpen en waardeeren kan. Wij buigen ons vol eerbied voor zulk een magt des geestes als wij in JEZUS aanschouwen en, dulden wij niet, dat men, hem buiten de menschheid stellende, haar hare schoonste kroon ontroove, wij willen

ook voor niemand onderdoen in dankbare vereering van hetgeen hij voor haar is geweest. Maar hoeveel ruimte ook in onze beschouwing voor die oorspronkelijkheid van den stichter der kerk moet openblijven, het kan toch evenmin worden ontkend, dat de godsdienst van JEZUS ten naauwste zamenhangt met geheel de ontwikkeling, die Israël tot op zijn tijd had doorloopen. Gelijktijdig ziet men de heidensche wijsbegeerte eene hoogte bereiken, waaraan het christendom zich ongedwongen aan kon sluiten en het hellenisme het pad banen, waarlangs het heil van Israël tot de heidenwereld komen kon. En vraagt men dan, welke de beginselen van JEZUS zijn geweest, wat het eigenaardige van zijne godsdienst was, wie kan, bij onbevangen onderzoek, in den persoon, de bedoeling en het werk van den verheven Menschenzoon dat rein menschelijk karakter miskennen, dat hem zijn geheel eenige plaats in de menschheid verzekert? Zoo, al kunnen wij niet alles verklaren, blijft ons toch het regt, om, ook voor den aanvang der kerk, ons beginsel te doen gelden, dat de geest der menschheid alleen den sleutel van hare geschiedenis geeft.

Maar de bedenking, die wij zoo even hoorden, omvat meer dan alleen een verschil van beschouwing over den oorsprong van het christendom. Zij strekt zich evenzeer uit tot hetgeen daarmeê ten naauwste zamenhangt, de geheele wereldbeschouwing, die onder het door mij verdedigd beginsel schuilt. Zij mist daarin de erkenning van het wezenlijk onderscheid tusschen goddelijk en natuurlijk, christelijk en menschelijk, gewijd en ongewijd, die volgens haar overal op de geschiedenis moet worden toegepast.

Wat zal ik antwoorden, M. H.? Zal ik den eisch niet ontvankelijk verklaren, als een die op eene valsche onderstelling rust? Mogelijk zou iemand uwer het mij raden, omdat, naar zijn oordeel, de wereldbeschouwing van den geschiedvorscher bij diens wetenschappelijken arbeid niet in aanmerking mag komen. „Dat hij in zijn verhaal het gebeurde wedergeve, eenvoudig zoo als het is geschied. Wanneer bij hem wetenschap en persoonlijkheid niet meer onafhankelijk van elkander zijn, dan is het ook met zijne onpartijdigheid gedaan."

Zou het waarlijk? — Dan is er van mij voor de wetenschap niet veel goeds te wachten. Ik ben mij toch ten volle bewust van het verband tus-

schen die beiden in mijzelven; maar wel verre van mij voor de subjectiviteit mijner zienswijze, die daarvan het onvermijdelijk gevolg is, te schamen, durf ik integendeel beweren, dat alleen hij die zich van haar en haar regt helder bewust is den aanleg tot goede historische studie in zich toont te dragen. Nog ligt het ons allen versch in het geheugen op welk eene uitstekende wijze onlangs van deze zelfde plaats werd in het licht gesteld, hoe dwaas het is de onpartijdigheid van den geschiedschrijver daarin te zoeken, dat hij niet meer zou zijn dan een spiegel, waarin zich het verleden weerkaatst [1]). IJdele waan! dat iemand van het gebeurde een beeld zou kunnen schetsen, zoo als het is geweest en niet alleen, zoo als het hem toeschijnt te zijn. Geen beter bewijs daarvoor, dan de uitkomst waartoe juist dezulken worden geleid, die het regt der subjectiviteit van den geschiedschrijver niet willen erkennen. Dat het hun niet gelukt zich van het eigenaardige hunner persoonlijkheid los te maken, behoeft wel geen betoog. Het is even duidelijk als dat niemand op eene andere wijze dan door zijne eigene oogen kan zien. Zoo komt ook in hunne voorstelling de persoonlijkheid van den geschiedschrijver onmiskenbaar uit. Maar nu niet in haar billijk regt, — in teugellooze willekeur, die hen, de bestrijders van subjectiviteit, tot haar karikatuur, subjectivisme, doet vervallen. Ook de geschiedenis der kerk is daarvan menigmaal het slagtoffer geweest. De pragmatische methode erkent geen ander beginsel dan de verklaring der gebeurtenissen te zoeken in haar onderling verband. Maar, helaas! dat verband schuilt achter de feiten; men ziet het niet; het moet worden berekend en geraden. Overal zijn het daden van menschen, maar wie heeft in hun hart de beweegredenen gelezen? Daar opent zich voor den pragmaticus een ruim veld voor gissingen en onderstellingen. Maar aan welk rigtsnoer zal hij zich daarbij houden? Een alles beheerschend beginsel der kerk geldt bij hem niet. De openbaring van den geest der menschheid is voor hem een veel te algemeen begrip. Zoo blijft hem dan alleen zijn eigen goedvinden over, zijn voorliefde en tegenzin. Hadt gij van uwe jeugd af met de geestdrift der dappere kruisvaarders gedweept, een man der „Aufklärung" als SPITTLER zal u weldra onttooveren en u in dat reuzenwerk der

---

[1]) R. FRUIN, Redevoering over de onpartijdigheid van den geschiedschrijver.

christenheid niet veel meer dan dollen waanzin leeren zien. Want SPITTLER zelf zou niet ter kruisvaart zijn medegegaan. Was LOYOLA u wel geen heilige, maar toch een verwonderlijk genie, hij zal u voortaan, zoo gij weder denzelfden schrijver gelooft, hoogstens een ondeugend dwaashoofd kunnen zijn. Want SPITTLER zelf zou ook geen Jesuit zijn geweest. Ziet waartoe men vervalt als men het regt der subjectiviteit van den geschiedschrijver niet wil laten gelden! En waarom wil men dat niet? Is er dan eene andere beschrijving der geschiedenis mogelijk, dan die uit de persoonlijkheid van den schrijver geboren wordt? Moet hij, naar het oordeel van allen, in de feiten, die hij verhaalt, de idee weten aan te wijzen, die zich daarin openbaart, en zoo, naar zijn vermogen, in zijne voorstelling een afdruk van de levende werkelijkheid trachten te geven, hoe kan hij ooit aan dien eisch voldoen, wanneer het hem niet vrij staat daarbij zijne eigene begrippen te volgen? Niemand ziet ergens eene andere idee uitgedrukt dan die hij reeds in zich zelven heeft. Men spreekt van objective logica in de feiten, maar geen mensch kan haar vinden, dan voor zoo ver zij reeds subjectief zijn eigendom geworden is. Zoo wordt dan ook die opvatting der feiten, waardoor men ze als geschiedenis leert kennen, eerst in den geest des geschiedschrijvers geboren en zijne subjectiviteit, wel verre van hem een hindernis te zijn, is hem het eenig middel om hetgeen hij van het verleden vernam als geschiedenis te leeren verstaan.

Maar, mij dunkt, ik hoor uwe klagt, dat zoo aan de willekeur vrij spel wordt gegeven en ook SPITTLER weer in het gelijk is gesteld. Ik ontken het ten stelligste. Want aan ieder regt verbindt zich een pligt. Zoo ook hier. Is de geschiedschrijver in zijn regt, waar hij zijne subjectiviteit doet gelden, hij vervulle ook naauwgezet zijn pligt om het inzigt in de feiten, dat hij zich verwierf, gedurig weder aan dezen te toetsen en zoo te beproeven, in hoeverre hij met zijne beschouwing aan ieder feit volkomen regt kan laten wedervaren. Gelukt hem dit niet, het zij hem een bewijs, dat zijn oog beneveld is: hij zoeke het te verhelderen, opdat hij beter leere zien! Maar niemand vervult zijne pligten getrouw, die niet volledig zijne regten kent. Had SPITTLER beter zijn regt verstaan, hij had ook minder zijn pligt verzaakt.

De invloed onzer wereldbeschouwing op de bepaling van het beginsel, dat wij bij de verklaring der geschiedenis willen volgen, is dus geen zonde. De vraag is alleen of onze wereldbeschouwing goed is en dus ook ons beginsel zuiver kan zijn. Maar dat is het juist, wat die bedenking aangaande ons ontkent. Hoe zal het pleit tusschen haar en ons worden beslecht? Ik weet hier slechts één regtbank, van wier uitspraak geen hooger beroep wordt gegund. Het is die der ervaring. Alleen die wereldbeschouwing is goed, die u in staat stelt de wereld waarlijk te begrijpen. Wilt gij dan de waarde der uwe leeren kennen, gij moet beproeven in hoeverre gij met haar elk verschijnsel in de geschiedenis tot zijn regt kunt laten komen. Maar als men, nog afgezien van dit proefondervindelijk bewijs, vooruit zou wenschen te bepalen, met welk beginsel den geschiedschrijver het minst gevaar, van de geschiedenis geweld aan te doen, bedreigt, dan meen ik voor het door mij verdedigd beginsel de voorkeur boven elk ander te mogen vragen. Hoe men ook de geschiedenis beschouwt, men zal toch nooit kunnen ontkennen, dat alles in haar door menschen geschiedt. Vangt iemand nu zijn onderzoek aan met de vooruit vastgestelde overtuiging, dat in die menschelijke daden eene schifting gemaakt en een gedeelte daarvan als het goddelijke van het menschelijke moet worden onderscheiden, hoe kan hij in dat gedeelte dan ooit des menschen eigene werkzaamheid naar waarde erkennen? Neemt hij nog daarbij, wat waarlijk onvermijdelijk is, tot toetssteen van het goddelijke, zijn eigen leerstellig begrip; heeft hij dan daarmeê niet vooruit zijn blik op de geschiedenis beneveld? Voorts, bij de onloochenbare eenheid van beginsel in de ontwikkeling der kerk, zal toch de eindelooze verscheidenheid, waarin zij zich openbaart, in al haar omvang moeten worden erkend. Maar weder, wat kunt gij te dien aanzien verwachten van den geschiedvorscher, die, volgens zijn beginsel, elk verschijnsel in eene der beide rubrieken van zijn dualisme in moet schrijven, en voor alles, hoe zamengesteld het ook wezen moge, nooit anders dan zijne twee namen van goddelijk en natuurlijk, christelijk en menschelijk heeft? Welk een doode eentoonigheid in de plaats van de rijke volheid des levens in de wereld en in de christelijke wereld bovenal!

En waarlijk, het wordt niet beter, wanneer de taak, om het programma voor de ontwikkeling der kerk te schrijven, wordt toevertrouwd aan een

wijsgeerig stelsel, dat de idee losrukt van de denkende persoonlijkheid en zoo ook vergeet, hoe deze, in hare vorming en haar gansch bestaan, afhankelijk is van de omstandigheden, waaronder zij verkeert. Herinnert u die voortbeweging van de idee der kerk, waarvan ik in den aanvang sprak. Gij bewondert met regt de grootsche opvatting, die nergens in het bijzondere het algemeene uit het oog verliest. Maar toch wat wordt er in die voorstelling van den mensch? De levende persoon in de persona ontaard, door welke de idee tot u spreekt. En de gebeurtenissen, die zelve niet uit de idee der kerk zijn geboren, maar van buiten invloed op hare ontwikkeling hebben gehad, hoe daarmeê? — Baur weet de oplossing van het joodsch-christendom in het catholicisme te verklaren, zonder een enkel woord over Jeruzalem's val.

Neen! zoo gij u tot de beoefening van de geschiedenis der kerk begeeft, neemt u tot beginsel de verklaring van haar inhoud alleen in de menschheid te zoeken. Daar ligt dat wonderschoon tafereel van het leven der christenheid in de wereld voor u uitgebreid. Maar de rijkdom der verscheidenheid, die gij aanschouwt, verhindert u niet de eenheid op te merken, die zich daarachter verbergt, want gij ziet in alles de openbaring van denzelfden geest der menschheid, die in alles leeft. En weder, als gij door de verschijnselen heen den blik gevestigd houdt op den grond waarop alles rust, miskent gij daarom het bijzondere in elk verschijnsel niet, want het wordt u door den veelzijdigen aanleg des menschen verklaard. Ziet gij aan den aanvang en op de keerpunten der ontwikkeling heroën geplaatst, wier persoonlijkheid de grootste magt wordt van de eeuw waarin zij leven, gij acht u om hen te begrijpen niet verpligt uw toevlugt te nemen tot de willekeurige onderstelling eener ingrijpende hoogere magt, want gij kent de kracht der menschheid om uit haren schoot ook dezulken voort te brengen. Bespeurt gij bij uw onderzoek, hoe eene rigting, die u toeschijnt met het zuiver christendom te strijden, eeuwen lang kan voortbestaan en altijd winnen aan magt eer zij wordt overwonnen, gij verdenkt daarom hare voorstanders niet van moedwillige boosheid, want gij weet, hoe ook de ontwikkeling der menschheid aan vaste wetten is gebonden en leert daaruit de noodzakelijkheid van de tijdelijke overmagt dier rigting verstaan. Hoort

gij van anderen over eene onderscheiding van menschelijke en goddelijke dingen, die, naar hun beweren, u den sleutel der geschiedenis geven zou, gij vindt in uw eigen binnenste en ziet bij uwe medemenschen zulk eene scherpe afscheiding van die beiden niet en blijft bewaard voor de bekrompenheid, waartoe zij daardoor in hunne beschouwing worden verleid. Zoo houdt gij het oog geopend voor het wezen en de waarde van elk verschijnsel, dat gij ontmoet. Zelf u een lid dier menschheid gevoelende, wier gangen gij bespiedt, slaat gij alles, ook het geringste, met onvermoeide belangstelling, gade. De kleingeestige nieuwsgierigheid, die niets meer dan haarfijne kennis der oudheid bedoelt, blijft u vreemd, want gij rust niet, eer gij overal hetzelfde leven hebt erkend, dat het groote ligchaam der menschheid, dat ook uw binnenste doorstroomt. Zoo wordt uwe studie u tegelijk een middel tot uwe eigene volmaking, daar zij u ieder oogenblik de wegen Gods in het leven der menschheid doet aanschouwen en altijd meer het oog u opent om die te onderscheiden en te verstaan.

Gelukkig de tijd, waarin zulk eene beschouwing der geschiedenis mogelijk is geworden! Hoeveel toch zijn wij daarvoor verschuldigd aan de kritiek, die, niet meer uit moedwil bedreven of door partijbelang bestuurd, ernstig en onpartijdig den oorsprong en de geloofwaardigheid der bronnen onderzoekt! Hoeveel aan den vereenigden arbeid van zoo vele geleerden, waardoor een nieuw licht over het verleden is opgegaan en zoo menige dwaling, eeuwen lang door de overlevering voortgeplant, in hare onhoudbaarheid is ten toon gesteld! Hoeveel aan den geest des tijds, die, vreemd aan alle kleingeestige bekrompenheid, onzen blik op de wereld zoozeer heeft verhelderd, ons over de oude grenslijn tusschen profaan en heilig heen leert zien, en in al wat waarlijk des menschen is een waardig voorwerp onzer liefde doet erkennen!

Ja, waarlijk! ik acht het voorregt groot in dezen tijd te mogen leven en dubbel groot voor hem, die, in het volle besef van de roeping dezer dagen, zich aan de wetenschap mag wijden. Maar, zal ik mijn hart regt uitspreken, voor niemand meer dan voor hem, die thans voor de godgeleerdheid mag arbeiden en leven. Ach! zijn er welligt nog onder u, M. H.! die bij deze betuiging met moeite een glimlach onderdrukken?

Gij denkt, niet waar? dat, hoe eerbiedwaardig de godsdienst ook moge zijn, de dagen onzer wetenschap toch welhaast zullen zijn geteld en haar een billijk otium cum dignitate in kerkelijke seminaria zal worden toegekend. Waarvoor God ons en ook u genadig beware! Ik durf niet beweren, dat het u geheel aan gronden voor die denkwijze ontbreken zou; clericalisme en wetenschap gaan niet te zamen en de godgeleerdheid heeft lang het juk der dienstbaarheid van de kerk gedragen. — Maar ook voor ons is een nieuwe tijd geboren. Wij vragen thans geen regten meer, die niet gelijkelijk voor allen zouden gelden. Wij stellen ons met u onder eene zelfde wet, en wat bij u ontrouw aan de wetenschap zoude zijn, wee ons! zoo wij daaraan schuldig worden bevonden. Maar zoo ook handhaven wij ons regt om in den kring der wetenschappen onze bescheiden plaats te mogen bekleeden. Erkent alleen, — en wie uwer is daartoe niet bereid? — dat, zoo als het regt gegrond is in het wezen van den mensch en de kunst in zijn aanleg haar oorsprong heeft, zoo ook de godsdienst geene inbeelding is maar wezenlijk tot 's menschen natuur behoort. Aan die erkenning hebben wij genoeg. En zoo dan de mensch door u allen het middenpunt van alle wetenschap wordt geacht, laat er dan ook voor de wetenschap van den godsdienstigen mensch een regtmatige plaats aan elke academie mogen zijn. Zoo hoop ik mij ook, met mijn arbeid, aan te mogen sluiten aan hetgeen door u, tot bevordering van kennis en beschaving wordt gedaan. Ik zal een deel, en in mijn oog het belangrijkst deel van de ontwikkeling der menschheid verklaren en dankbaar neem ik uit elk ander veld der wetenschap aan, wat mij daarbij tot hulp kan zijn.

Maar durf ik hopen, dat de geschiedenis der kerk, wanneer zij alleen uit den geest der menschheid wordt verklaard, met eere haar rang in den kring der wetenschap zal kunnen handhaven, ik weet gewis, dat zij, naar dat beginsel bewerkt, ook bij uitnemendheid aan de zaak van het Godsrijk dienstbaar zal zijn. Zoo toch op dat groot tooneel der kerk het edelst streven van den mensch wordt gezien om zich in rusteloozen strijd op te heffen tot een leven in gemeenschap met God, en langzaam maar zeker dat doel steeds meer wordt bereikt, zien wij dan in die ontwikkeling van ons geslacht niet de openbaring van het leven Gods in de mensch-

heid, en zullen wij niet, overal waar wij den mensch in zijn streven gadeslaan, God in de geschiedenis vinden? Dan zijn het niet meer enkele bijzondere gebeurtenissen, die tot ons van Zijne almagt en liefde spreken, maar geheel de geschiedenis wordt ons een spiegel van Zijne volmaaktheid. Wij zien daarin Hem den Onzienlijke in levende trekken vóór ons, wij aanbidden Zijne wegen en geven Hem de eer van Zijn werk in ons geslacht. Heft de natuuronderzoeker het hoofd van zijne studie op met de eerbiedige betuiging: „Hoe groot zijn Heer! uwe werken! Gij hebt ze allen met wijsheid gemaakt," wij, met de daden Gods van achttien eeuwen voor oogen, wij antwoorden hem met het loflied, dat ons reeds uit Israëls heiligdom tegenruischt: „de Heer regeert, de aarde verheuge zich!"

Edel Groot Achtbare Heeren Curatoren dezer hoogeschool! Ontvangt mijn opregten dank voor het vertrouwen mij betoond, toen gij mij voor deze gewigtige betrekking aan Z. M. den Koning hebt voorgedragen. Nog had ik in geen openlijk geschrift bewezen, dat ik mij in het bijzonder aan dat gedeelte der godgeleerdheid had toegewijd, waarin ik de aanstaande evangeliedienaren zal moeten opleiden. Zoo zijt gij mij dan met eene gunstige verwachting te gemoet gekomen, die mij de aanvaarding van dit ambt minder bezwaarlijk heeft gemaakt. Ik weet, gij zult niet van mij eischen, dat ik aan onze academie op eenmaal het verlies vergoede, dat zij door het overlijden van mijn voortreffelijken voorganger heeft geleden. Een man als NICOLAAS CHRISTIAAN KIST wordt niet ligt vervangen. Een lang leven zoo rusteloos aan de studie gewijd, zulk een naauwgezette ernst in het wetenschappelijk onderzoek, als waardoor hij zich zijn grooten naam heeft verworven, vormen iemand tot een geschiedvorscher, wiens gemis nog lang na zijn heengaan moet worden gevoeld. Daarom vertrouw ik op uw geduld, M. H.! als gij ten minste verlangt, dat ik eenigzins voor de hoogeschool zal worden, wat hij voor haar is geweest. Maar wat ik aanstonds durf beloven en getrouw hoop te volbrengen, is, dat het mij niet aan de inspanning van al mijne krachten zal ontbreken en niets mij heiliger zal zijn dan de taak mij toevertrouwd. Met groote liefde heb

ik die taak aanvaard, wel wetende hoeveel tot hare getrouwe vervulling wordt vereischt, maar ook hier meer dan ergens verwachtende dat de arbeid zich zelven rijkelijk loonen zal. Ik heb het mijn pligt geacht, bij deze plegtige gelegenheid aanstonds rekenschap te geven van de wijze, waarop ik de geschiedenis der kerk hoop te behandelen, en van het doel, hetwelk ik mij daarbij heb voorgesteld. Mogt hetgeen ik sprak mij tot aanbeveling bij u kunnen dienen! Maar al vermeet ik mij niet te gissen, welk uw oordeel over het door mij uitgesproken beginsel zal zijn, ik vlei mij toch zeker niet met eene ijdele hoop, wanneer ik verwacht u overtuigd te hebben, dat het mijn ernstige toeleg zal zijn, door mijn onderwijs, niet alleen degelijke kennis, maar ook reine liefde voor waarheid en onbekrompen godsdienstzin bij mijne toehoorders aan te kweeken. Dit, weet ik, zal u behagen. Dit doet mij hopen van u steeds welwillende toegenegenheid en ondersteuning bij mijn arbeid te zullen ondervinden. — Mogt, onder uw wijs en zorgvuldig bestuur, de Leidsche hoogeschool haar alouden roem nog verhoogen! Zoo ik, naar de geringe mate mijner krachten, daartoe iets vermag, ik hoop u daarin mijne dankbaarheid voor het in mij gesteld vertrouwen te bewijzen. De bloei der wetenschap aan deze plaats vergelde u, Edel Groot Achtbare Heeren! steeds de zorg, waarmede gij voor hare belangen waakt.

Ik vrees niet den schijn van gemaakte nederigheid op mij te laden, wanneer ik verklaar, dat ik met grooten schroom de mij toegewezen plaats inneem in uwen kring, Hoog Geleerde Heeren! die ik nu als mijne ambtgenooten begroeten mag. De roem uwer veelzijdige geleerdheid is te verre verbreid en te wel gegrond, dan dat het niet veeleer onbeschaamde aanmatiging moest heeten, wanneer ik mij aanstonds uw gelijke kon gevoelen. Maar voor zoo ver ik u reeds leerde kennen, vond ik u allen gereed om met voorkomende goedheid de schatten uwer kennis aan elk, die daarom vroeg, ten beste te geven. Laat het ook mij vergund zijn op uwe hulp, uwe voorlichting en leiding te rekenen. Zoo even sprak ik het reeds uit, hoe, naar mijne innige overtuiging, de godgeleerdheid dan alleen bloeijen en aan hare bestemming beantwoorden kan, wanneer zij als een deel van de algemeene wetenschap van den mensch beoefend wordt. Maar

dan ook geen waarachtig leven voor haar, wanneer zij zich niet aan den arbeid op elk ander gedeelte van het groote veld dier wetenschap mag aansluiten. Zoo kom ik ook tot u, zonder aanmatiging, maar met de ernstig gemeende vraag, dat gij mij met uwe vriendschap vereeren en mij eene bescheiden plaats in uwen kring verleenen wilt. Van uwe ondersteuning verzekerd durf ik met beter moed de toekomst tegengaan. Lang blijve uw kostbaar leven, Hoog Geleerde mannen, voor de wetenschap, voor kerk en staat gespaard! Nooit ontbreke het u aan de bemoedigende waardeering uwer verdiensten, waarop gij zoo regtmatige aanspraak maken kunt! De liefde uwer leerlingen en de rijke vrucht van uwe zorg voor hen verhooge steeds uw levensvreugd en vergelde u al wat gij voor hen zijt!

Maar in geheel bijzonderen zin heb ik die hulpvaardigheid van u te vragen, Mijne Heeren, leden der Godgeleerde faculteit! Zonderling is het mij te moede, als ik mij voorstel, hoe ik daar plaats zal nemen, naast U. Naast een VAN HENGEL, den man, tot wiens lof men niet meer weet, wat te zeggen, daar allen, wien de wetenschap ter harte gaat, als om strijd hebben gezocht eene waardige uitdrukking te vinden voor de eerbiedige bewondering, die zij voor hem gevoelen. Naast onzen geliefden leermeester SCHOLTEN, van wien ik met diepe erkentelijkheid getuigen moet, dat, zoo ik niet zijn leerling ware geweest, ik nu onmogelijk zijn ambtgenoot zou kunnen zijn. Naast iemand die zich eerst in de dienst der kerk, daarna in die der wetenschap zoo door veelzijdige kennis en onvermoeide werkzaamheid heeft onderscheiden, als de Hoogleeraar PRINS. Naast ABRAHAM KUENEN, wiens vertrouwde vriend te zijn mij een mijner liefste eeretitels is en mij, ik weet het zeker, ook bij deze benoeming niet weinig tot aanbeveling was. Hoe geheel anders, mijne vrienden! — gij duldt dat ik u zoo noeme, — hoe geheel anders zouden op dit oogenblik mijne vooruitzigten zijn, wanneer ik niet wist, dat, gelijk gij zelven mij tot uw ambtgenoot hebt begeerd, ik ook op u als mijne beste leidslieden rekenen kan. Blijft slechts altijd voor mij, wat gij tot dus ver voor mij waart. Komt mij met uwe meerdere kennis en ervaring te hulp, verdraagt mij in mijne zwakheid, bewaart mij uwe liefde. Zoo het noodig ware, ik zou u nog willen verzekeren van mijn ernstig voornemen, om in éénen geest met u

te arbeiden en, op den weg dien gij betreedt, met al wat in mij is aan uwe zijde te staan. Maar gij kent mij genoeg, en weet, hoe gij, wat ook, althans geen ontrouw in mij vinden zult. God geve, dat, na zoo menig verlies, reeds in den laatsten tijd door uwe faculteit geleden, de vaderlandsche kerk en godgeleerde wetenschap zich nog een tal van jaren verheugen mogen in den zegen dien uw arbeid sticht! Steeds rijker mogen voor u in huiselijk en maatschappelijk leven de bronnen vloeijen van het reinste levensgeluk, en altijd grooter worde in onze kerk het getal der evangeliedienaren, die, door uwen geest bezield, van u hebben geleerd vrijheid van wetenschap aan reinheid van godsvrucht te paren.

Waarom moet ik hier staan en hooren wij in dit uur niet de stem van mijn leermeester en vriend, wien aller wensch na het overlijden van den Hoogleeraar KIST tot zijn opvolger had bestemd! Op hoe vereerende wijze de uitnoodiging daartoe ook herhaaldelijk tot hem kwam, hij meende toch zijn tegenwoordigen werkkring niet voor dezen te moeten verlaten. Wij kennen allen den ernst die hem in alles kenmerkt te goed, dan dat wij zijn besluit niet zouden eerbiedigen. Maar is het vreemd, dat op dezen dag bij mij en zeker bij vele anderen de liefde voor deze hoogeschool den wensch verlevendigt, dat het anders had mogen zijn? Het strekt mij tot groote vreugde, dat mijne benoeming ook door hem werd goedgekeurd. Onder zijne leiding heb ik de eerste schreden op den weg der godgeleerde studie gezet, door zijn onderwijs is de eerste liefde voor de beoefening der kerkgeschiedenis in mij ontwaakt. Hebben daarna andere deelen onzer wetenschap nog meer mijne aandacht tot zich getrokken, ik beklaag mij daarover geenszins, want ik houd mij overtuigd, dat het mij nu bij mijne historische studie meer tot voordeel dan tot schade wezen zal. Maar nu ik zelf geroepen word de geschiedenis der kerk te onderwijzen, nu waardeer ik dubbel het voorregt, dat ik eenmaal zijn leerling ben geweest. Mogt er ook iets in mij zijn van hetgeen wij zoozeer in hem hebben vereerd en liefgehad, dien onpartijdigen waarheidszin, dat geopend oog voor al wat schoon is en goed, die hooge geestdrift voor de zaak der godsdienst, waardoor hij ons onze toekomstige roeping in de kerk zoo dierbaar wist te maken! Dan zal ik tevreden zijn, wanneer ik mag gelooven voor mijne leerlingen te worden, wat hij voor mij is geweest. En zoo ooit mijn ar-

heid iets zal mogen toebrengen aan de bevordering der wetenschap, waarin wij allen hem als onzen meester erkennen, al weten anderen het niet, ik zal het nooit vergeten, hoeveel ik daarvoor verschuldigd ben aan het voorregt van eenmaal in de school van WILLEM MOLL gevormd te zijn!

Een laatste woord tot u, Mijne Heeren, Studenten aan deze hoogeschool! en in het bijzonder aan u, die u tot de evangelie-bediening voorbereidt. Behoef ik het u nog wel te zeggen, dat ik het veel hooger zal schatten uw vriend te mogen worden, dan alleen uw leermeester te zijn? Zoo er nog eenige wetenschap is, waarin de onderlinge verhouding van onderwijzer en leerling alles afdoet, het zal wel de onze zijn. Wat baat het of gij aan de academie eenige kennis in de onderscheiden vakken der theologie verkrijgt, indien gij daar niet tevens tot bekwame, beschaafde, godsdienstige menschen wordt gevormd. Onze kerk heeft mannen noodig, die niet slechts vele dingen hebben geleerd, maar die hunne persoonlijkheid hebben ontwikkeld en geheiligd. Voor die vorming der persoonlijkheid moet het academisch leven boven alles dienen, en wat daarbij van den hoogleeraar kan worden verwacht zal hij nooit alleen door zijn onderwijs, maar het meest door vriendschappelijken omgang met zijne leerlingen vermogen. Zoo wensch ik dan ook uw vriend te worden. Wat ik voor u kan doen, ik durf u verzekeren, het zal mij nooit te vergeefs door u worden gevraagd, het zal mij smarten wanneer het mij moet worden herinnerd. Zelf nog zoo verre niet van den schoonen studententijd verwijderd, hoop ik mij ook in het leven met u nog niet vreemd te gevoelen. Waar ik ook in de wereld heb verkeerd, steeds heb ik mij de vrijheid veroorloofd mij, zonder kunstmatige vertooning, te geven zoo als ik ben. Ik denk het ook tegenover u te doen. Het moge u ook dringen, vertrouwelijk met mij om te gaan. Ik geloof, dat dit het beste voor u en ook voor mij zal zijn.

Mijne vrienden! gij hebt zulk eene schoone toekomst vóór u. De bedrukten in den lande klagen wel, dat er zelden zulk een bange tijd als deze is geweest en dat hij, die het evangeliedienaars-ambt begeert, niet weet aan welk een zorg en welk een strijd hij zich waagt. Ik weet het ook wel en toch herhaal ik uit volle overtuiging: eene schoone toekomst, die u wacht! Het is waar, er moet in deze dagen meer strijd dan ooit te voren in hoofd en hart gestreden zijn, opdat iemand met goeden moed

den arbeid des evangeliedienaars zou kunnen blijven volbrengen. Maar wie dien strijd niet vreest en dan het evangelie prediken wil als het beginsel van heiliging en vrije ontwikkeling voor elken mensch, hij vindt voor dat zaad overal in de gemeente een ruimen akker bereid; wat zeg ik? nu reeds ziet hij de velden wit om te maaijen, overal om zich heen. Schandelijke ondank zou het van mij zijn, wanneer ik ooit kon vergeten, wat ik zelf daarvan heb ervaren. Neen! bekommert u niet. Zoo er meer dan ooit van den evangeliedienaar wordt geëischt, zorgt alleen dat gij op uw tijd aan dien eisch kunt voldoen. De strijd onzer dagen is te belangrijk en te groot dan dat hij, die welhaast zal geroepen worden om daarin pal te staan, zijn tijd verbeuzelen, zijn aanleg verwaarloozen kan. Streeft naar rijkdom van kennis, naar zuiverheid van beschaving, naar vastheid van karakter, houdt bovenal uw leven van vlekken rein.

Ziet! de groote vraag van dezen tijd wordt in de twee woorden c h r i s t e n d o m en m e n s c h h e i d zamengevat. Daar zijn sommigen, die in naam van het christendom den goddelijken aanleg en het onuitdelgbaar regt der menschheid meenen te moeten ontkennen. Daar zijn anderen, die in naam der menschheid het christendom durven honen, als verouderd en zijn ondergang nabij. Gij, mijne vrienden! toont, toont in uwe eigene persoonlijkheid en uw leven bovenal, dat voor hem die het christendom in zijne ware beteekenis verstaat en de menschheid in haar hoogeren aanleg kent, zulk een strijd tusschen die beiden niet kan bestaan. Weest zulke christenen, dat de menschheid in u hare edelste zonen erkent. Weest zulke menschen, dat het christendom in u zijn edelste kracht openbaart. In vast geloof, dat het zoo kan, dat het zoo moet zijn, heb ik in dit uur gesproken, vang ik nu mijn arbeid in uw midden aan. Gods zegen zij met u en met mij, opdat voor dit geloof onze daden het best bewijs mogen zijn.

IK HEB GEZEGD.

SERIES LECTIONUM,

IN

ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM, POST FERIAS AESTIVAS ANNI CIƆIƆCCCLX.

FACULTAS IURIDICA.

I. DE WAL Historiam Iuris Romani, duce RUDORFFIO, enarrabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... hora IX.
Encyclopaediam et Methodologiam Iuris explicabit, iisdem diebus, X.
Ius mercatorium exponet, diebus Iovis, Veneris et Saturni, X.
Ius Neerlandicum Antiquum interpretabitur, die Iovis, . . VI—VIII.

H. G. TYDEMAN, Emeritatum nactus et cessans a Praelectionibus, non tamen cessabit in studiorum suorum fructu lubenter communicando.

H. COCK tradet Ius gentium, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.
Ius criminale, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.
Ius naturale, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.
Ordinem Iudiciorum criminalium, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.
Ius publicum, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... II.

S. VISSERING Statisticam Patriae explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.
Historiam Europae diplomaticam, iisdem diebus, ... I.
Oeconomiam politicam, die Iovis, ... XI et I,
et die Veneris, ... XI.
Disputandi exercitia moderabitur, die Veneris, ... II.

R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE Ius civile hodiernum interpretabitur die Iovis, ... hora XII,
die Veneris, ... XII et I,
et die Saturni, ... XI.
Legem Iudiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.

I. E. GOUDSMIT interpretabitur *Institutiones* secundum Lineamenta viri cl. VAN ASSEN, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, ... XII,
die Saturni, ... IX.
Digesta, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, IX.
Disputandi exercitiis de Iure Romano praeerunt I. DE WAL et I. E. GOUDSMIT, die Veneris, ... II.

FACULTAS THEOLOGICA.

W. A. VAN HENGEL, provectae aetatis causa rude donatus, quantum per vires licebit, Academiae alumnis prodesse conabitur.

I. H. SCHOLTEN Dogmatices Christianae partem posteriorem explicabit, die Martis, ... XI et I,
die Iovis, ... X et XI,
et die Veneris, ... X.
Introitum in libros N. T. tradet, explicandis quaestionibus criticis de tribus Euangeliis prioribus, diebus Lunae, Iovis et Veneris, ... I.
Theologiam naturalem docebit, horis auditoribus commodis.

A. KUENEN Ethicam Christianam docebit, diebus Mercurii et Veneris, ... XI.
et die Iovis, ... XII.
Theologiam V. T. sive historiam religionis Israëliticae exponet, die Lunae, ... X,
et die Mercurii, ... I.
Locos selectos historiae Israëlitarum tractabit, die Veneris, XII.

I. I. PRINS Epistolam Pauli ad Corinthios priorem interpretaturus est, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, ... hora IX.

Theologiae Practicae partem homileticam, liturgicam et pastoralem tractabit, diebus Martis et Mercurii, ... X.

Exercitationes catecheticas et homileticas moderabitur, die Lunae, ... XI et II.

Orationibus Sacris praeerunt I. H. SCHOLTEN, A. KUENEN, et I. I. PRINS, diebus et horis sibi et Candidatis Theologiae commodis; — publice disputandi exercitationibus, die Veneris, ... II.

Lectiones de historia Ecclesiae, a novo Professore habendae, postea indicabuntur.

FACULTAS DISPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

I. VAN DER HOEVEN Zoologiam et Anatomen comparatam docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, ... XI.

Mineralogiae et Geologiae elementa exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... II.

Aut Anthropologiam gentiumque varietatem nativam, aut Anatomes comparatae selecta capita explicabit, diebus Lunae et Martis, ... I.

A. H. VAN DER BOON MESCH Chymiam corporum organicorum exponet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.

Chymiam, quae anorganica vocatur, docebit, iisdem diebus, XI.

Artem pharmaceuticam theoreticam et experimentalem exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... XII.

Oeconomiam ruralem tradet, diebus Martis et Iovis, ... XII.

Experimenta instituendi artem docebit et Exercitia practica in Laboratorio moderabitur quotidie.

Cum Studiosis provectioribus de Physiologia chymica colloquetur, die Veneris, hora vespertina. . . . . V—VIII.

G. I. VERDAM Elementa Geometriae planae et Trigonometriam planam tradet, die Iovis et Saturni, ... hora X,
et die Veneris, ... IX et X.
Stereometriam et Trigonometriam sphaericam docebit, diebus Martis et Iovis, ... VIII.
Calculum differentialem et integralem itemque Mechanicam tractabit, diebus et horis deinde indicandis.
Scholas paedagogicas habebit, die Lunae, hora commoda.

F. KAISER Astronomiam theoreticam tradet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.
Astronomiam practicam, iisdem diebus. . . . . X.
Astronomiam, quam popularem vocant, tradet diebus Lunae et Iovis, hora vespertina. . . . . V.
Artis observandi exercitiis quotidie praeerit.
Arithmeticam universalem, sive Algebram, tradet diebus Mercurii et Veneris, ... VIII,
et die Iovis, ... IX.

G. H. DE VRIESE in India versantis scholas habebit W. F. R. SURINGAR, Prof. extraord.

P. L. RIJKE Physicam experimentalem docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, ... XII.
De physices capitibus selectis latius et fusius disseret, diebus Lunae et Mercurii. X.
Physicam mathematicam tradet, diebus Martis et Iovis, . . . III.
Exercitiis physicis practicis praeerit quotidie.

W. F. R. SURINGAR, Prof. extraord., morphologiam, anatomiam et physiologiam plantarum exponet diebus Mercurii, Iovis et Veneris, ... I.
Phytographiam et taxonomiam plantarum docebit, diebus Lunae et Martis, ... I et II.
(tempore tamen hiberno sola hora I).
Historiam plantarum medica virtute praeditarum et pharmacognosin regni vegetabilis tradet horis auditoribus commodis.

Exercitiis practicis in structura plantarum ope microscopii exploranda praeerit tempore hiberno, diebus Lunae et Martis, hora II—IV.
Aliis autem horis commodis in usum provectiorum.
Excursionibus botanicis praeerit tempore aestivo, die Saturni.

FACULTAS PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I. BAKE, quantum poterit et licebit, auctoritate et consilio adiuvare conabitur eos, qui in Literarum Humaniorum studiis versantur.

A. RUTGERS IESAIAE et ZACHARIAE *Vaticinia* et *Psalmos* selectos interpretabitur, diebus Lunae et Martis, ... IX,
et die Mercurii . . . . VIII.
Librum Iudicum cursoria lectione tractabit, die Lunae, . . . I,
et die Iovis. . . . . XII.
Antiquitates Israëlitarum explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii. . . . . XII.
Grammaticam Sanscritam docebit, die et horis Auditoribus commodis.

T. G. I. IUYNBOLL Sermonis Hebraei elementa tradet, cum Grammatica explicanda, tum analyticis Exercitiis moderandis, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis. . . . . VIII.
Literarum Arabicarum, Chaldaïcarum et Syriacarum initia docebit (duce Cl. ROORDA, WINERO, UHLEMANNO), die Iovis, I,
et diebus Veneris et Saturni. . . . . VIII.
Cum provectioribus Discipulis *Chrestomathiam Arabicam*, quam Doct. FR. A. ARNOLD, et *Opuscula Arabica*, quae a. 1859 Cl. WRIGHT edidit, leget, die Lunae. . . . . II.
Koranum, die Mercurii. . . . . II.
In *Codd. MSS. Arab.* legendis et interpretandis cum iisdem operam ponet, die Veneris et Saturni, ... II.

I. H. STUFFKEN Logicam tradet, die Martis, ... I,
die Iovis, ... IX,
et die Veneris, ... XI.

Metaphysicam docebit, diebus Martis et Mercurii, ... hora X.
Historiam Philosophiae explicabit diebus Lunae et Iovis, . . XII.
Paedagogicam exponet, diebus et horis Auditoribus commodis.

C. G. COBET interpretabitur HERODOTUM, DEMOSTHENEM et PLATONEM, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.
Cum provectioribus leget ARISTOPHANEM et SOPHOCLEM, diebus Iovis et Veneris, ... I.
Antiquitates Romanas tradet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis . . . . XII.
Artem metricam docebit, diebus Veneris et Saturni, ... XII.
Scholas paedagogicas habebit, diebus Martis et Iovis, ... II.
Initia Palaeographiae Graecae Candidatis Literarum explicabit, diebus Veneris et Saturni, ... IX—XI.
Disputandi exercitia publica moderabitur, die Iovis, ... XI.

R. P. A. DOZY Historiam universalem explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.
Varios locos historiae aevi medii et historiae recentioris exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... III.
Al-Makkarium interpretabitur, die Iovis, ... II—IV.
Codices Arabicos manu scriptos, die Veneris, ... II—IV.

M. DE VRIES Linguam Literasque patrias explicabit, diebus Martis, Mercurii et Iovis, ... II.
Linguam Literasque patrias medii aevi explicabit, diebus Martis et Iovis, ... III.
Linguam Literasque patrias saeculi XVII explicabit, die Martis, ... I.
De lingua patria pure et eleganter scribenda aget, additis exercitiis practicis, die Iovis, ... XI,
et die Veneris, ... XII.
Carminum medii aevi interpretationem criticam provectiores docebit, die Martis, ... VII-IX.
Linguam Gothicam tradet, die Iovis, ... I,
et Veneris, ... III.

Linguam Anglo-Saxonicam tradet, die et horis Auditoribus commodis.

Carmen Epicum *Beowulf* interpretabitur, die Martis, ... hora VI.

I. G. HULLEMAN selectas HORATII *Satiras*, CICERONIS *Philippicam II* et TACITI *Historiarum* librum V interpretabitur, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... IX.

Provectioribus discipulis explicabit TACITI *Dialogum de oratoribus*, die Mercurii, ... XII—II.

Cum Literarum Candidatis *Satiras* IUVENALIS legere perget, die Saturni, ... I—III.

Antiquitates Atticas docebit, die Lunae, ... I,

et die Iovis, ... IX.

R. FRUIN Historiam Patriae tradet, diebus Lunae et Veneris, . . II.

et die Mercurii, ... I.

Historiam motuum in Republica Batava sub finem saeculi XVIII factorum exponet diebus Martis et Iovis, ... I.

FACULTAS MEDICA.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN Pathologiam docebit, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, ... I.

Medicinam practicam cum exercitatione in Nosocomio academico, quotidie. . . . . XI.

Historiam Medicinae tradet, diebus Lunae et Martis, ... I.

G. C. B. SURINGAR Therapiam generalem docebit, diebus Martis et Iovis, ... XII.

Pharmacognosin et naturalem remediorum historiam, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... XII.

Therapeuticum remediorum usum indicabit, diebus Mercurii et Veneris, ... IX.

Doctrinam morborum singularium tradet, diebus Lunae, Martis et Iovis, ... IX.

Praxin medicam ad lectulos aegrotantium moderabitur, diebus singulis, ... X.

F. W. KRIEGER Theoriam Disciplinae chirurgicae exponet, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... horaVIII.

Exercitationibus clinicis in Nosocomio academico habendis vacabit, diebus Lunae, Mercurii, Iovis et Saturni, ... XII.

Collegio casuali, diebus Martis et Veneris, ... XII—II.

Operationes chirurgicas demonstrabit, horis deinde indicandis.

Doctrinam de morbis oculorum exponet, diebus Martis et Veneris, ... I.

Medicinam forensem, diebus Lunae et Iovis, ... I.

A. E. SIMON THOMAS Theoriam artis obstetriciae exponet, diebus Martis, Iovis et Saturni, ... VIII.

Exercitationibus clinicis in Nosocomio academico habendis, vacabit quotidie, ... IX.

Doctrinam Operationum tradet, et Operationibus obstetriciis, tum in pelvi factitia, tum in cadavere instituendis, praeerit, die Mercurii, ... I.

Gynaecologiae et Gynaecopathologiae capita selecta tradet, die Lunae, ... II.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Polyclinico obstetricio, quoties necesse erit, moderabitur.

H. HALBERTSMA, IUST. Fil. Anatomiam specialem et practicam docebit, diebus Martis et Iovis, ... IX et X.

Physiologiam, experimentis et observationibus microscopicis illustratam, diebus Lunae et Mercurii, ... IX et X.

Methodum secandi cadavera, quotidie, hiberno tempore, . . XI—III.

Cum discipulis de Anatomia et Physiologia colloquetur, die Veneris, ... IX et X.

P. O. VAN DER CHIJS, titulo Professoris Extraordinarii ornatus, Numismaticam universalem docebit, diebus et horis, qui Auditoribus convenient.

I. A. BOOGAARD, Med. Doct., Prosector primus, Anatomiam pathologicam docebit, die Iovis, ... II—IV.

Anatomiam generalem, demonstrationibus microscopicis illustratam, exponet, die Veneris, ... hora II—IV.
Exercitiis practicis in microscopii usu praeerit horis Auditoribus commodis.

C. A. X. G. F. SICHERER, Literarum Germanicarum Lector, selecta principum Poëtarum Germanicorum carmina interpretari paratus est, simul id acturus, ut his ipsis exemplis varia Poëseos genera explicet Auditoribus.

P. DE JONG. Literarum Persicarum et Turcicarum Lector, linguam Persicam et Turcicam docebit eos, qui iis operam navare velint.

C. G. LOKKERS, Academicus Artis gladiatoriae Magister, aptum et elegantem gladii usum docebit.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

DIE XXXI M. DECEMBRIS CIƆIƆCCCLX.

In	Facultate	Iuridica	268.
"	"	Theologica	143.
"	"	Disc. Math. et Phys.	17.
"	"	Phil. Theor. et Litt. Hum.	22.
"	"	Medica	94.
			544.

Praeterea in Album Academicum nomina Studiosorum, in Athenaeis studiis operam navantium, relata sunt, eo consilio, ut hic examinentur et Doctores creentur, quorum:

In	Facultate	Iuridica	42.
"	"	Theologica	29.
"	"	Disc. Math. et Phys.	2.
"	"	Phil. Theor. et Litt. Hum.	1.
"	"	Medica	39.
			115.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA,

A DIE IX FEBRUARII CIƆIƆCCCLX AD DIEM VIII FEBRUARII CIƆIƆCCCLXI.

IN FACULTATE IURIDICA.

D. 10 Martii. IOSUA VAN EIK, Amstelaedamensis, publice defenso specimine cont. *de algemeene beginselen van het Internationaal Politieregt*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 16 Martii. MARIUS LEONARD ALIDUS VORSTMAN, Roterodamenis, defenso specimine: *over handelingen voor gemeene Rekening*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 24 Martii. HENRICUS SEMBER, e pago Grouw Frisius, defenso specimine: *over de openbaarheid van den eigendom en de zakelijke regten volgens het Burgerlijk Wetboek voor N. I. in vergelijking met het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 27 Martii. IOHANNES HENDRICUS MARIUS IOSEPHUS DE GREZ, Bredanus, publice defenso specimine: *over het regt van gratie volgens ons tegenwoordig staatsregt*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 31 Martii IANUS FRANCISCUS BYLEVELD, Noviomagensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 19 Aprilis. TOBIAS MICHAEL CAROLUS ASSER, Amstelaedamensis, publice defenso specimine cont. *Geschiedenis van het Nederlandsche Staatsregt omtrent het bestuur der buitenlandsche betrekkingen*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 25 Aprilis. ISAAC ABRAHAM LEVY, ex oppido Doetichem, publice defenso specimine: *over de in den handel gebruikelijke beleenings- en prolongatie-contracten*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 12 Maii. IOHANNES HUBERTUS CORNELIS LISMAN, e pago Soeterwoude Hollandus, defenso specimine: *over curatele op eigen verzoek*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 24 Maii. IOHANNES HENRICUS SINGENDONCK, Noviomagensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 25 Maii. SEBALD FULCO IOANNES RAU VAN GAMEREN, publice defenso specimine: *over de regtspleging in zaken van koophandel*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 5 Iunii. CONRADUS COCK, Lugduno-Batavus, defenso specimine: *de Iuris Gentium Europaei fontibus et fundamentibus*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 8 Iunii. IANUS STEENHOFF, ex oppido Oudewater, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. ALBERTUS IACOBUS WYNSTROOM, e pago Soeterwoude Hollandus, publice defenso specimine: *over de privaatregtelijke verantwoordelijkheid van den notaris voor den vorm en den inhoud zijner akten*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 9 Iunii. HENRICUS IACOBUS CANTER VISSCHER, Souracartensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. DIDERICUS IACOBUS WOLTERBEEK, Amstelaedamensis, publice defenso specimine cont. *beschouwing over de wet op de brievenposterijen*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 30 Iunii. HERMANNUS ENGBERTUS COLENBRANDER, e pago Wyhe Transisalanus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. FRANCISCUS GERARDUS MARIA VAN NISPEN TOT SEVENAER, Gelrus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

Eodem die. DANIEL IACOBUS RUDOLFUS BRANTS, e pago Gorsel Gelrus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

Eodem die. EUGENIUS GODEFRIEDUS IOSEPHUS TILMAN, Sylvae-Ducensis, defenso specimine: *over commanditaire vennootschappen bij wijze van aandeelen*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 15 Septembris. IANUS VAN KAATHOVEN, Lugduno-Batavus, defenso specimine: *de homicidio secundum codicem poenalem*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 9 Octobris. RUDOLPHUS AUGUSTUS ALEXANDER EDUARDUS VON PESTEL, Amisfurtensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 20 Octobris. GUILIELMUS VAN DER OS, Flessinganus, publice defenso specimine: *over de leer der bijzondere avarijen*, Iur. Rom et Hod. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. PETRUS IOHANNES PAETS, Tilburgensis, publice defenso specimine: *over art.* 1554 *B. W.*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 3 Novembris. IACOBUS GYSBERTUS EVERWYN, Voorthuisanus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 17 Novembris. AMBROSIUS VAN DER DOES DE BYE, Lugduno-Batavus, publice defenso specimine: *over overeenkomsten gesloten door middel vam brieven, boden, openbare aankondigingen of telegrammen*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 27 Novembris. PETRUS FREDERICUS FONTEIN, Sourabayensis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 8 Decembris. DIDERICUS GUILIELMUS NIBBELINK, e pago Zwyndrecht Hollandus, defenso specimine: *Handvesten en Oorkonden betrekkelijk de regtsgeschiedenis van den Zwijndrechtschen Waard*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 14 Decembris. FRANCISCUS STEPHANUS CAROLUS IACOBUS VAN RANDWYK, e pago Bemmel Gelrus, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. IANUS LUDOVICUS GERADTS, Ruremondanus, defenso specimine cont. *bijdrage tot de geschiedenis van den Souvereinen Raad in het Overkwartier van Gelderland te Ruremonde*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. EVERARDUS ANDREAS CAROLUS NICOLAUS WITTERT, Haganus, defenso specimine: *over het Nederlandsche dienstbodenregt*, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 15 Decembris. CHRISTIANUS DIEMONT, Gorinchemensis, defenso specimine: *over art.* 1883 *B. W.*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. CORNELIUS DUYMAER VAN TWIST, Daventriensis, publice defenso specimine: *over de bevoegdheid der gemeentebesturen volgens de wet van* 29 *Junij* 1851, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 11 Ianuarii. ARNOLDUS ADRIANUS BUYSKES, Lugduno-Batavus, defenso specimine: *over de weeskamer en het collegie van boedelmeesteren te Batavia*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 16 Ianuarii. BERNARDUS MULDER, Almeloënsis, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 19 Ianuarii. GUILIELMUS CAROLUS VAN DEDEM, ex pago Heerde, publice defenso specimine cont. *iets over de intrekking der recepissen, uitgegeven krachtens de publicatie van den gouverneur-generaal van Neerlandsch-Indie van* 4 *Februarij* 1846, *Staatsblad N*°. 3, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 1 Februarii. HENRICUS TROSTORFF, Roterodamensis, defenso specimine: *over de reclame of terugvordering in zaken van koophandel*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 7 Februarii. HERMANUS IACOBUS KIST, Lugduno-Batavus, defenso specimine: *over de verbindtenissen, die uit onregtmatige daad ontstaan, volgens art.* 1401 en 1402 *B. W.*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. DANIEL IANUS ZUBLI, Noviomagensis, defenso specimine: *de lege Aelia Sentia*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. MARTINUS D'AUMERIE, e pago Boxmeer, defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE THEOLOGICA.

D. 31 Maii. FREDERICUS LUDOVICUS RUTGERS, e pago Breede Groninganus, publice defensa disquisitione: *de fundamento quo Johanne auctore fidem sibi habendam niti voluerit Christus*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

D. 1 Octobris. HENRICUS OORT, e pago Eemnes Buitendyks, defensa disputatione: *de pericope Numerorum XXIII 2 — XXIV historiam Bileami continente*, Theologiae Doctor, *magna cum laude*.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITTERARUM HUMANIORUM.

D. 12 Octobris. MICHAEL IANUS DE GOEJE, e pago Dronryp Frisius, defenso specimine exh. *descriptionem Al-Magribi sumtam e libro regionum Al-Jaqubii versione et annotatione illustratam*, Phil. Theor. Magister et Litt. Hum. Doctor, *magna cum laude*.

IN FACULTATE MEDICA.

D. 1 Martii. WILLEM CORNELIS SCHILLEMANS, Med. et Art. Obst. Doct., defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 26 Martii. AXEL ALBERTUS LAND, Leovardiensis, defenso specimine: *over poortader-thrombose*, Med. Doctor, *cum laude*.

D. 29 Martii. FRANCISCUS HENRICUS BAUER, Zwollanus, defenso specimine: *over kanker van het oog*, Med. Doctor, *magna cum laude*.

D. 26 Aprilis. CONRADUS PETRUS TER KUILE, Enschedanus, Med. Doct., defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 5 Maii. IANUS LINCKERS, Lugduno-Batavus, Med. et Art. Obst. Doct., defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 10 Maii. PETRUS VAN REYSEN, Haarlemensis, Med. Doct., defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

Eodem die. PETRUS VAN REYSEN, Haarlemensis, Med. et Art. Obst. Doct., defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 15 Maii. HERMANUS ADRIANUS BICKER CAARTEN, Roterodamensis, publice defenso specimine: *bijdrage tot de kennis der hydrocele*, Med. Doctor, *cum laude*.

D. 18 Maii. EUGENIUS IOSEPHUS DE PRÉZ, Roterodamensis, Med. et Art. Obst. Doct., defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 7 Iunii. IACOB KOETSER, Lugduno-Batavus, defenso specimine cont. *vier waarnemingen van keering op den voet*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. IANUS HENKELMAN, ex oppido Borculo Gelrus, publice defenso specimine: *over de behandeling van typhus met chinine*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 29 Iunii. GERARDUS HENDRICUS LAMBERTUS VRIENS, Roterodamensis, publice defenso specimine: *over teleangiectasie*, Med. Doctor.

D. 10 Septembris. IACOB KOETSER, Lugduno-Batavus, Med. Doct., defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 22 Septembris. FRANCISCUS DE LETTRE BICCARD, e promontorio Bonae Spei, defenso specimine: *over de aetiologie van scrofula en tuberculose*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

D. 26 Septembris. ANTONIUS GERARDUS LEVINUS VAN DISHOECK, Lugduno-Batavus, defenso specimine cont. *waarneming van een geval van morbus Brightii bij eene zwangere*, Med. Doctor.

D. 29 Septenbris. FRANCISCUS HENRICUS BAUER, Zwollanus, Med. Doct., defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 1 Octobris. AEMILIUS ANTONIUS MARIA HANLO, Amstelaedamensis, Med. et Chir. Doct., defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 9 Octobris. IANUS VERSTEEG, e pago Wassenaar Hollandus, defenso specimine: *over aangeboren sluiting van den anus*, Med. Doct., *cum laude.*

D. 18 Octobris. CAREL BRIX, Amstelaedamensis, publice defenso specimine: *over de behandeling der gewrichts-ontstekingen naar de waarnemingen van het Binnen-Gasthuis te Amsterdam van Junij* 1855 *tot Junij* 1860, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 18 Octobris. FRANCISCUS LEOPOLDUS IDENBURG, e pago Westwoud, publice defenso specimine: *over het opwekken van vroegtijdige baring volgens de methode van* Dr. LEHMANN, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 19 Octobris. GUILIELMUS IACOBUS DE KOE, Flardingensis, publice defenso specimine: *bevattende een door den S. waargenomen ziektegeval*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 21 Novembris. GERARDUS ZAALBERG, Lugduno-Batavus, Med. et Art. Obst. Doct., defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 3 Decembris. IULIUS ADOLPHUS NYST, Mosa-traiectinus, Med. Doct., defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

Eodem die. IULIUS ADOLPHUS NYST, Mosa-traiectinus, Med. et Art. Obst. Doct., defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 13 Decembris. FRANCISCUS LEOPOLDUS IDENBURG, e pago Westwoud., Med. Doctor, defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 21 Decembris. CHRISTIANUS IACOBUS IOHANNES HIRSCHIG, Alcmariensis, defenso specimine cont. *een geval van delirium tremens*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 21 Decembris. SAMUEL DE RANITZ, Groninganus, defenso specimine: *over de keering op de voeten, naar aanleiding der waarnemingen in de verloskundige kliniek te Leiden van* 1848—1860, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 4 Februarii. LEONARDUS FANGMAN, Lugduno-Batavus, defenso specimine: *over vernaauwing van het intestinum rectum*, Med. Doctor, *cum laude.*

ACADEMIA

RHENO-TRAIECTINA.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

INDE A D. XXVII M. MARTII A. CIƆIƆCCCLX AD D. XXII M. MARTII A. CIƆIƆCCCLXI

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

GEORGIUS GUILIELMUS VREEDE,

SENATUS ACADEMICI GRAPHIARIUS

BERNARDUS TER HAAR.

IN FACULTATE IURIDICA.

A. C. HOLTIUS (Emeritus).
I. ACKERSDYCK (Emeritus die 1 m. Ianuarii 1861).
G. G. VREEDE.
B. I. LINTELO DE GEER.
I. A. FRUIN.
O. VAN REES (munus auspicatus die 14 m. Decembris 1860).

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

S. KARSTEN.
C. G. OPZOOMER.
I. A. C. ROVERS.
H. C. MILLIES.
G. G. BRILL.

IN FACULTATE MEDICA.

B. F. SUERMAN (Emeritus).
I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK.
G. I. LONCQ, Corn. Ian. Fil.
F. C. DONDERS.
L. C. VAN GOUDOEVER.

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

TH. G. VAN LIDTH DE JEUDE (Emeritus).
R. VAN REES.
G. I. MULDER.
P. HARTING.
C. H. D. BUYS BALLOT.
M. HOEK (Extraord.).
F. A. G. MIQUEL.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

H. BOUMAN (Emeritus).
H. E. VINKE.
B. TER HAAR.
I. I. DOEDES.

LECTORES.

I. H. HISGEN, Lit. Germanicarum.
I. VENNING, Lit. Anglicarum.
I. W. GUNNING, Chemiae.

DOCTORES ACADEMICI.

A. C. OUDEMANS.
P. Q. BRONDGEEST.

GEORGII GUILIELMI VREEDE

ORATIO

DE

IURIS PUBLICI ET GENTIUM PRAECEPTIS, A LIBERAE EUROPAE CIVITATIBUS ADVERSUS VIM AC DOLUM POTENTIORUM FORTITER TUENDIS.

PUBLICE DICTA

DIE XXII MARTII A. CIƆIƆCCCLXI,

QUUM ACADEMIAE RECTIONEM SOLENNI RITU DEPONERET.

„Date felicitati temporis, ut fas sit — in atrio libertatis Batavae agere causam generis humani, et ex sanctissimo Naturae ac Gentium Iure loqui pro libertate reipublicae illius maioris, quae Dei et hominum societate coniungitur."

NOODT.

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE CURATORES, VIRI AMPLISSIMI!

QUI HIS AB ACTIS ES, VIR CONSULTISSIME!

ARTIUM AC DISCIPLINARUM PROFESSORES, VIRI CLARISSIMI, COLLEGAE CONIUNCTISSIMI!

LECTORES ERUDITISSIMI!

QUI IN REGIONE TRAIECTINA ET IN HAC URBE REBUS PUBLICIS ADMINISTRANDIS, VEL IUSTITIAE TUENDAE PRAEESTIS, VIRI GRAVISSIMI!

DIVINORUM ORACULORUM INTERPRETES, ARTIUM ET DISCIPLINARUM DOCTORES, VIRI DOCTISSIMI, CONSULTISSIMI!

HUIUS ACADEMIAE ALUMNI, COMMILITONES EXOPTATISSIMI!

QUOTQUOT PRAETEREA ADESTIS, CIVES, HOSPITES, SUO QUIQUE LOCO HONORANDI.

Quae hoc saeculo quo vivimus, quae hisce praesertim novissimis temporibus, rerum publicarum Europaearum statum mutarunt, plus semel vim atque auctoritatem principiorum Iuris fregerunt, quin in nonnullorum hominum desperatione, funditus illa evertere videbantur. — Nonne aliquoties in tanta rerum sursum et deorsum euntium versatione, voces audivimus clamantium, nullam amplius manere divini humanique iuris reverentiam, actum prorsus esse de aequilibrio quod dicitur Civitatum, de ipsa adeo Gentium necessitudine? An non continuo animos cum nostratium tum exterorum metus invasit, astutiam istam politicam, quae in vicini Imperii viribus ac magnitudine indefesse et quolibet modo augendis cernitur, omnibus huius Terrarum Orbis populis insidias struere ac perniciem minari? An quae hoc decennio sive ab aliis accepimus, seu ipsi sensimus et cogitavimus, hisce meditationibus umquam libera fuerunt? Nisi omnia me fallunt, A. A., adsentientes vos habeo, ubi in huius mali harumque suspicionum caussam et originem accuratius inquirere, otiosum plane et

16

supervacuum duco. Auctorem quippe omnes novimus et vel ipsum silentium nostrum indicat *pacificum* istum, si Dîs placet, communis quietis turbatorem. At, qualecunque sit quod ipsemet in se contraxit febricitantis Europae odium, postulat rei veritas atque aequitas, ut in mali consortium et illos vocemus Principes eorumque consiliarios et ministros, qui aut prudentia civili aut animi constantia et fortitudine destituti, pesti illi in tempore obviam ire ausi non sunt. — Hinc, quae post horrendas ineuntis huius saeculi strages, Foederibus Vindobonensibus et Parisinis Franciae regimine in perpetuum exclusa videbatur et pessumdata gens Napoleontica, incuria dicam an timiditate factum? attonitis oculis nostris reviviscens et tamquam e longo somno expergefacta subito apparuit; quique solemnium conventionum sanctitate tenebantur tristem et exitiosam tyrannidem communi consilio atque armata manu ab omnium collis arcere, post nefasti secundi Decembris facinus, dementia quadam capti et occaecati, genua flexerunt, novi quasi fratris et collegae, mox Imperatoris iram deprecantes.

Vera an falsa loquor? An non ridiculum istud et pudendum vidimus et indignati sumus spectaculum? An non per plures annos neglecta fuerunt verissima auguria rerum futurarum et fere ludibrio habiti illi, qui ore vel scriptis non cessabant civibus suis inculcare tam turpis et inauditae felicitatis contemtum ac detestationem? Sic factum, ut quod dicere institui, non pauci sensim paullatimque de omni iure ac religione dubitare inciperent, donec discussa caligine, nova tandem affulsit et illuxit serenior dies, et quem Europae imperiosum moderatorem et haud scio an Dominum plerique hactenus stupentes suspiciebant, meliora iám edocti eumdem nisi despiciunt, refugiunt tamen et aspernantur.

Quidquid est, A. A., ita ferente muneris mei ratione, quum deponenti Magistratum Academicum orationis habendae officium impositum mihi esset, a provincia quam sustineo, argumentum minime alienum fore putavi, si verba ad vos facerem *de Iuris Publici et Gentium praeceptis, a liberae Europae civitatibus adversus vim ac dolum Potentiorum fortiter tuendis;* argumentum grave et ambitiosum, non infitior, quodque videri possit virium mearum tenuitatem longe superare. — Praetuli tamen materiem illam lubricam, quae praesentem aliquem usum habere possit et in quam toto

pectore incumbens possim, si minus linguae facundia, animi certe candore qui omnem fucatum sermonem respuit, benevolentiam vestram capture; orationis si displicet Latinitas, valeant amor Patriae et libertatis publicae studium, ut pronis auribus excipiatis quod rudiori quam oportebat, voce expressum fuerit.

Ac primum quidem ad illustrandum duplex argumentum nostrum cum de Iure Civitatis, tum de illo, quod inter Reges ac populos viget, duo faciunt eaque palmaria HUGONIS GROTII monita; alterum, ad compescendam immanem illam propagandae apud exteros libertatis libidinem, qua iam eius aetate flagrabant Galli; alterum, ad refraenandam universe bellantium licentiam, imprimis ad promovendam et servandam inter Gentes pacem. — Scilicet, paucis ante Pacem Westphalicam annis, ac tali rerum Europaearum statu, qui si armorum strepitum et incredibiles belli tricennalis calamitates excipias, ab hodiernae Politices fraudibus non magnopere discrepabat, Vir immortalis qui tum Suediae Legatus Lutetiae degebat, de pruritu isto Gallorum rebus alienis se immiscendi, ita censebat: „*Invitos*, inquit, *si liberos facere velis*, (puta Germanos) *iam non facies liberos*: *quia libertas est facere*, *quod velis ipse*, *non quod alii volunt*". — Quasi in res Gallicas sibi aliquid vindicaret Germania, quae meliori forsan iure se immiscuisset sublevandae oppressioni, qua tum temporis in Francia mox Regii sanguinis Principes, mox Parlamenta, mox Provinciae integrae conterebantur. Nec deerant qui in memoriam Germanorum revocarent, „SIGISMUNDUM Imperatorem in medio Parisiensi Senatu, ex solio sublimem stipantibus Imperii Officiariis, iura dedisse, Equites creasse, Leges condidisse pro suprema qua in Regnum Galliae auctoritate pollebat." Quae tempora sane videbantur excidisse arrogantissimo illi Gallo ad Conventus Osnabrugensem et Monasteriensem Legato, qui ut gallina *pullos suos*, ita Imperii Germanici Principes et Status congregare conabatur. — Omnem lapidem movebat ille, ut Domus Habsburgicae potentiam frangeret, totiusque Europae odium in illam in dies maius concitaret. At vero, audiamus quae e Germanis sagaciores istis Gallorum calumniis atque criminationibus iure suo reponebant, iisdem quae hi in Caesareum diadema iaculati erant, telis non inepte usi. — Quaerebant nempe e Galliae Legatis, celeberrimis illis Comitibus D'AVAUX et SERVIEN, an tot tantaque domesticae feritatis exempla quorum

hi, gubernante Cardinali RICHELIO, in Patria testes fuerant, e recenti Imperii Romano-Germanici historia afferre possent? „Cumque, ita arguebant, nemo tale inter nos exemplum recolere possit, nimirum alicuius Principis vel Magnatis Imperii a centum fere annis securi percussi aut quovis alio supplicio affecti, — tanto foedius, non pudere Gallos si columbinam Austriacorum mansuetudinem immanitatis carperent, dum ipsi Ducis MONTMORENCII, Marchionis BOUTEVILLII, Comitis CHALESII, Mareschalli ANCHORETANI, Mareschalli MARILLIACI, Senatoris THUANI Praesidis, filii Comitis CAPELLII, aliorumque id genus innocenti sanguine madent, et luctuosis carnificinis cruentantur. — Nihil aliud, ita pergebant, a viginti prope annis in Gallia auditum praeter exilia et proscriptiones, in ipsam Regis matrem (MARIAM MEDICEAM), quam Coloniae Agrippinae rerum omnium egentem Germania vidit, doluit, obstupuit; in ipsum Regis fratrem terque quaterque a Regno profugum et ab exteris Principibus vitae commoda rogantem, tum successione Regni et sanguinis iuribus sine causa, publico tamen iudicio deiectum. An putant nobis excidisse Principis CASIMIRI Poloniae Regis fratris, Principis Palatini natu maioris violentam in Gallia incarcerationem, Guisianorum Ducum, Elebovii, Valettani, Vendomi, Bouillonii, Subisii, Marchionis BARGII, Marchionis DE LA VIEUVILLE, Cancellarii LE COIGNEUX, Secretarii MONSIGOR, et Secretarii etiam DE SERVIEN, qui ad nos hodie scribit tamquam Plenipotentiarius, plurimorum Episcoporum et feminarum illustrium exilia, deportationes et spoliationes?"

Quorsum haec, A. A.? Nisi ut pateat quam intolerabilis et absurda res sit, patronos libertatis extra territorium suum agere eos, qui ipsi foedae serviant tyrannidi; ceterum, qui novissimam illam Hungariae pacificationem ac saeva supplicia de Comite BATTHYANO aliisque seditionis auctoribus et sociis sumta, quae ante hos decem et quod excurrit annos, horrore nos perfundebant, nobiscum memoria tenent, *columbinam* istam Imperatoris Austriae, vel potius matris eius SOPHIAE mansuetudinem parum laudabunt. Quas atrocitates a praefecto militum HAYNAU aliisque commissas, quis defendat? — Sed vel sic prudentiores cum olim, tum nostris temporibus augurati sunt, si quidem exterorum, imprimis Gallorum conatibus Domus Austriacae ruina responderet, fore ut Germaniae civitates antiquam illam *ranarum* querimoniam instaurarent, quae *pro trabe* ciconiam Regem erant

sortitae. Id quod everso Imperio Romano-Germanico et infami isto Foedere Rhenano sub NAPOLEONTIS patrocinio inito, nimis tarde patuit.

Verum, ut redeat unde deflexit oratio, alterum GROTII effatum, quo *Congressuum* istorum, quos vocant, bellorum Europaeorum sive anteverten-dorum seu componendorum caussa, suasores velut fundamento non raro usi sunt, hoc erat: „Et tum ob hanc, tum ob alias caussas, ita existimabat GROTIUS, Belgii aeternum decus, utile esset, imo quodammodo factu necessarium, *Conventus* quosdam haberi Christianarum potestatum, ubi per eos quorum res non interest, aliorum controversiae definiantur, imo et rationes ineantur *cogendi* partes, ut aequis legibus pacem accipiant." Nec vana fuisse et inefficacia Illustrissimi exsulis verba, constat. Quale in non perituro opere *de Iure Belli ac Pacis* commendaverat institutum privatus homo, eius in summa apud exteros dignitate a Suediae Cancellario OXENSTIERNA constitutus, imaginem e longinquo vidit Senex; duplicem scilicet illum Westphalicum Legatorum plurimarum Europae Civitatum Conventum, cum ad domesticam Imperii Romano-Germanici pacificationem et politicam et ecclesiasticam, tum vero ad Principum populorumque externas contentiones, in his Belgii Foederati cum Hispaniarum Rege post bellum septuagenarium sedandas et Reipublicae nostrae libertatem in perpetuum stabiliendam. — Si quis alius, dignus erat HUGO GROTIUS qui in augusto Civitatum Tribunali sedisset iudex, de cuius Viri integerrimi sanctitate pulcre LEIBNITIUS dixit, negans quod nescio quis ventosus Gallus nimis petulanter contenderat, *bonos Viros negotia bene tractare non posse:* „illud fateor, inquit, tyrannis aut sceleratis tyrannorum ministris tales non convenire."

Quidquid est, celebratissima sunt et in ore omnium versantur *Congressuum*, qui ab illo inde tempore exstiterunt nomina, *Noviomagensis*, *Ryswicensis*, *Rheno-Traiectini*, *Suessionensis*, *Aquisgranensis*, cet. Et quod saeculi superioris Conventum *Traiecti* habitum attinet, fortunas et bona civium et incolarum urbis nostrae ex cathedra publice praedicabat PETRUS BURMANNUS. „Urbem colimus, ita ille, quae aëris salubritate, agri adiacentis amoenitate, omnium rerum copia et adfluentia, aedium magnificentia et laxitate, et civium utriusque sexus comitate et elegantia, sola digna Europae Principibus visa fuit, in qua celeberrimus hic totius orbis Chris-

tiani conventus ageretur." Paullo superbior laudatio; quasi *Westphaliae* porcis repletae urbes olim Legatos amoenitate et elegantia sua invitassent! — Recentiori aetate fama inclaruerunt Conventus Ambianensis et Pragensis, ille parum efficax, hic omni effectu carens; novissime, anno huius saeculi quinquagesimo sexto, qui Lutetiae Parisiorum habitus est ad bellum Russiam inter et *Occidentales* quae dicebantur, potestates componendum Congressus, in quo Francia et Magna Britannia Imperii Turcici patronas agebant, omnium oculos in se vertit. — At, quantum, A. A., mutatus ab illo, quem sibi cogitatione efformasse habendus est GROTIUS! Legatos *mediatores*, quique neutrarum fuissent partium, non quales et nos in causa Belgica experti sumus, iniquos arbitros ac dominatores rerum ad eos minime pertinentium, eorumque iurisdictioni minime commissarum, Christianos, non Turcas postulaverat; non Mohamedis asseclas, quales vidimus, de ipsius Pontificis Romani regimine civili, non barbaros de abusu qui dicebatur libertatis preli in Belgio Meridionali, in Helvetia aliisque cultioribus Europae civitatibus, censuram sibi vindicantes ac tantum non condemnatoriam ferentes sententiam! — Postulaverat GROTIUS Viros cum rerum publicarum scientia insignes, tum imprimis animi dotibus excellentes, quibus de meliore luto finxisset praecordia Titan, et quorum res controversae eorumque sapientia dirimendae, *non interessent.* — Contra, vidimus Papam obtorto collo raptum ad Tribunal non Principum Catholicorum, verum ad novae plane speciei ac mixturae Collegium, in quo (quis talia fando audiverat umquam?) praeter illos quos dixi Turcas, locus adsignatus est diversissimi generis Legatis; et Imperatoris Russiae, Ecclesiae Graecae, id est heterodoxae Pontificis maximi, et Regis Borussiae, Protestantium sacris addicti, et vero Reginae Magnae Britanniae, Fidei Anglicanae defensoris! Aequi, credo, caussae illius arbitri, quorum religioni et conscientiae tantum confidere potuit PIUS IX, quantum hodierno in Francia Gallicanorum dogmatum vindici, Ecclesiae et Sancti Ludovici filio!

Fateamur necesse est, pacem illam aeternam, placido quodam omnium Gentium concentu, instituto eiusmodi Concilio et Iudicio, quo earum lites dirimantur, si fieri possit tuendam, inter somnia philosophorum esse referendam. Manifestum est, quod dudum et GROTIUS et ULRICUS HUBERUS animadverterunt, in Politica practica difficillimum esse, non quidem fraudes

apertas, quales commendabat MACCHIAVELLUS, sed consilia leviter ab honesto devia, ubique vitare. Quae vero ex partium belligerantium conflictu, ex altercationibus Legatorum, ex ipsorum unius eiusdemque forsan Principis Plenipotentiariorum dissensu nasci potest harmonia? Ipse GROTIUS festive de Congressu Westphalico: „Caeterum, quaerebat, quomodo pacem Germaniae constituent Legati, qui (testibus D'AVAUX et SERVIEN) *inter se* pacem colere non possunt?" Iam vero HUBERUS quid de Pace Westphaliae iudicaverit, Viri summi verba satis indicant; finitum quidem esse illa transactione, qua notabilior a multis saeculis in Europa non fuisset inita, bellum toto Orbe funestissimum, diremtis partium controversiis, „sed, adiiciebat, *causis divisionum minime sublatis.*" Ratio non longe quaerenda; erat in promtu: „enormes Civitatum populorumque alienationes, quae invitis illis, factae nullam *Iuris*, nisi a vi maiore et a *necessitate* rationem habebant."

Quae querelae, A. A., nonne optime quadrant cum similibus reprehensionibus, in quas saeculo praesenti, abhinc quadraginta annis, Foederum Vindobonensium et Parisinorum auctores incurrerunt? An non audire nobis videmur clamores quos, spreta regula accessorium suum sequi principale, statim excitavit invisa illa utrique parti et male excogitata Belgicae et Hollandiae Unio? An non Genuenses, olim sui iuris, Sardiniae territorio, Norvegi Suedis adiuncti, insulae Ionicae Anglorum patrocinio (Protectoratum vocant) obnoxiae, istis Europae s. Heptarchis s. Pentarchis idem fere acerrime exprobrarunt? Unde perpetui illi motus ac tumultus? unde iteratae rerum conversiones, bella adeo intestina et atrocia in Italia, Hispania, Francia, Lusitania, in Belgio, Germania, Hungaria, Polonia? Nimirum e male sedatis, in novas continuo flammas erumpentibus populorum dissidiis, ne hodie quidem exstinctis, et novas hic et illic rebelliones minantibus.

Quapropter potuit omnino quidem subinde umbra quaedam Pacis e Legatorum Conventibus et deliberationibus oriri, quam Pacem *armatam* non iniuria appellaveris; at vero, quae tandem pax? in quo rerum statu, nullae leges potentiam armis terribilem, satis coercebunt; nulla pactis conventis fides, nulla securitas; eadem tributorum in dies crescentium necessitas. — Istiusmodi pax quid aliud erit quam quod de Foederibus in Congressu

Noviomagensi ictis censebat LEIBNITIUS, „velut duorum gladiatorum respiratio?" Qua occasione illud prope ridiculum contigit, uti animadvertit Vir celeberrimus, ut induciae fierent paulo post pacem, quod contra oportebat; „nam facile est iudicare, ait LEIBNITIUS, qualem pacem esse oporteat, quae induciis eget." — Significabat *vicennales* illas inducias quae urbem inter Amstelodamum et Principem Arausiacum, GUILIELMUM III, notissimarum dissensionum amplam praebuerunt materiem. Scilicet, LUDOVICO XIV regnante, quae poterat esse foederum, chartacei vinculi firmitas? Profecto quae belli sint caussae iustificae vel suasoriae tantum, quale sit ac quantum Iuris et Politices discrimen, numquam rebus et factis melius cognitum est. — „Saepe, eodem observante LEIBNITIO, unam noctem Principis male dormientis et inde consilia acerba ex praesenti animi vel corporis habitu capta, mox multa miserorum millia suo sanguine luerunt. Interdum muliebris impotentia maritum vel amatorem impellit; forte vox falsior relata vel ficta Principis aut rerum Ministri animum pupugit, aculeumque reliquit; unde occulti stimuli odiorum et vindictae, quaesitis in speciem coloribus velati." — Quid plura? Quis ignorat quot iniurias pepererit insatiabilis LUDOVICI dominandi alienaque invadendi cupido, sive palam bella gereret, seu tempore pacis, auctoritate Tribunalium abuti, fraudemque iustitiae facere eum non puderet? Cui non in mentem veniunt odiosae istae rapinae, euphemistice *reuniones* audientes, de quibus uti et de hodiernis sic dictis *annexionibus* regionum quale iudicium ferendum sit, non obscure indicat Instrumentum Pacis Rysvicensis. — „*Restituentur*, ita cautum Art. IV, imprimis Sacrae Caesareae Maiestati et Imperio eiusque Statibus et membris a Sacra Regia Maiestate Christianissima quaevis tam durante bello et via facti, quam *Unionum* seu *Reunionum* nomine occupata loca et iura, quae extra Alsatiam sita aut *Indice Reunionum* a Legatione Gallica exhibito expressa sunt, *cassatis* (sit venia verbo!), quae ea de causa a Cameris *Metensi* et *Vesontina*, ut et Consilio *Brisacensi* edita sunt, Decretis, Arrestis et Declarationibus; omniaque in eum statum reponentur, quo ante illas occupationes, *Uniones* seu *Reuniones* fuerunt, nullo deinceps tempore amplius turbanda seu inquietanda." — Quarum iniuriarum quis foret terminus, si quando haeretica illa pravitas *de Galliae limitibus naturalibus* Iuri Gentium pactis vel usu obtrudatur? Quod si

eveniat, quale fatum manet, non dicam Belgium Meridionale regionesque Germaniae cis-Rhenanas, sed et Helvetiam et Hollandiam nostram? Quid aliud nisi quod iam Sabaudiae accidit et Nicaeo tractui, anno superiori, omnibus Europae Civitatibus frementibus, nulla fortiter contradicente, Franciae superbe adnexis? Etenim, quod rapinarum istarum tragoediae, obtentu Politices geographicae peractae, turpis additur corruptorum Comitiorum et suffragiorum comoedia, dignissimum totius negotii complementum, culpam sane non minuit, verum auget et duplicat.

Quae quum ita sint, A. A., quis hodie calculum adiiciat nobili illi Apologiae Politices, quam centum abhinc annis, Mediolani disserens tentavit GUIDO FERRARIUS, Societatis IESU, Vir eloquentissimus. „Inveteravit, inquit Italus, altissimeque hominum mentibus insedit opinio, quae eo habet loco Politicam, quo fraudum, captionum, simulationisque magistram. Igitur Homo Politicus apud plerosque idem iam videtur audire, ac homo subdolus, vafer, callidus, fallax, veterator; vasti, sed immoderati animi; magni, sed intemperantis ingenii; suis modo rebus et privato quaestui studens; cuiusque rei simulator et dissimulator; aliud animo gerens, aliud vultu prodens; bonus, malus, Religione utens, abutens, si vertat commodo fortunaeque serviat. Eiusmodi habentur vulgo, ita concludit, Homines Politici."

Iure, an iniuria? Nolim decernere; revera tales et hodie prudentiae civilis magistros inveniri, excelso loco, in summo adeo vertice inter Europae Rectores conspicuos, quis neget? Ac frustra desudat Iesuita in Politica Arte moderata ab intemperante, pacifica a bellicosa distinguenda. Uti priorem commendat salutiferam, ita posteriorem damnat Vir honestus, „praedicatam licet ab illo omnium mortalium nequissimo, profligataeque animae MACHIAVELLO," cuius placita et nunc tanta valent auctoritate, licet ipsa Florentini memoria ab eius asseclis male habeatur; teste statua, quam ipsi et hodierno NAPOLEONTI una ponere, Florentinis interdictum fuit. — FERRARII, A. A., de MACCHIAVELLO iudicium attuli; intemperantem istam Politicam atris depingit coloribus, ac Principem qui illa utitur, nobis repraesentat, multa versantem animo, ut prospiciat omnibus; multo plura prospicientem, quo sit consultum singulis; rei nulli satis consulentem, quod nimium velit provisum esse universis. Unde consequens erit, ut so-

cietates ineat, easdem mox deserat; foedera paciscatur, eadem brevi sentiat incommoda; fidem omnium metuat, omnium a se animos et consilia removeat; ex foederatis infensos, ex amicis hostes efficiat; denique, Rempublicam turbulentissimis fluctibus obiiciat, fatalique perdat naufragio.

Nonne, A. A., de prioris NAPOLEONTIS mobili ingenio in omne partes lato, consiliorum varietate perturbato, multitudine tandem obruto et ab amicis hostibus sociatis profligato, auguratus videtur FERRARIUS? — Pluraque alia exposuit Vir sagacissimus, his ipsis temporibus magni facienda; in quibus eminent ea, quae de Italiae sorte futura prudentius regenda monebat. „Qua tempestate, ait, Italicae quot urbes totidem fere numerabantur Respublicae, quas non illae calamitates declinassent, si quod est ab Helvetiis et Batavis effectum, in commune omnes coiissent ad Italiam universam in Civitates partiendam, quarum ius idem esset, communisque consensio de sese mutuo defendendis, tuendaque libertate? Cum huiuscemodi Republica, in omnis Italiae opibus animisque fundata, — ita affirmare non verebatur, — ne ipsam ego quidem Quiritium comparaverim."

Hanc foederatae Italiae unitatem, ad exemplum Rerumpublicarum Helveticae et Batavae constituendam, minime cum novissimis tumultuariis conatibus Peninsulae unius eiusdemque Principis imperio subiiciendae confundendam esse, liquet. — Quae ante hoc biennium *Villae Francae* et *Turici* agitata sunt consilia de Civitatibus Italiae Praeside Papa consociandis, poterant videri a piis FERRARII votis minus aliena. Idem vero docet, errores olim commissos notans, nonnisi cum maximo totius Italiae periculo, Galliam illuc tractam, transductam et effusam fuisse; — quam experientiam quis Italis propriam dicat, nec vero omnibus Europae Gentibus communem, quae se a Gallis singulae deinceps *libertatis* nomine decipi passae sunt? — Unitas illa quae FERRARII menti obversabatur, in eo etiam ab hodierna abhorruisse existimanda est, quod ille *Habsburgicae* Domui faveret. „Ecquid, quaerit, Austriis Augustis pares extitisse multos, aut extituros arbitramini, quorum haec propria singularisque laus fuit, ut populorum caritate commoti, bella refugerent animo, *tuendorum* finium caussa aliquando quidem gererent, amplificandi Imperii cupiditate arriperent numquam." — Quid eum censurum fuisse putemus de caussa Neapolitana, de aperta GARIBALDO duce, cum Siciliae, tum Italiae aggressione, deque Regis Sardiniae,

uti et Britannorum et Gallorum non dubia conniventia? Quid? quod proximis hebdomadibus in obsidione *Caietana* accidit, nonne nauseam movere debuit ipsis libertatis Peninsulae propugnatoribus? Provocaverat FRANCISCUS II Rex ad Iuris Publici et Gentium Europaei praecepta solemni protestatione questus de belli, media pace, contra se gesti iniustitia, sine ulla indictione, Regis affinis nomine, quem non puduit dono accipere exercitum et classem a non domino. Quod ubi innotuit, aliquantulum thrasonice gloriante GARIBALDO de decem civium vel subditorum millionibus novo Italiae Regi traditis, dum qui *Caietae* satellitum instar, Regem FRANCISCUM stipabant Principum Europae frequentes Legati, non tantum eius personam, sed et iura Imperii adversus quoscunque sanctitate sua tuituri credebantur, nullum manere Ius Gentium, nullum Ius Civitatis, indignabundus clamavit CASELLA, Administer Neapolitanus, Summum Numen, peritorum iudicium, Europae iustitiam frustra invocans.

Ac sane disciplinae nostrae auctoritatem his et talibus machinationibus, quae fere latrocinia gentis in gentem sapiunt, de quibus olim disseruit CHRISTIANUS THOMASIUS, graviter esse concussam, quis neget? Quis decernat, utrum Neapolis et Siciliae etiamnum Rex legitimus habendus sit FRANCISCUS II exsul, an qui Italiae Regem se iactat, Plebiscitorum quae nuncupant, vim obtendens VICTOR EMANUEL, ab exteris tamen nondum agnitus? Quamquam quo pondere apud omnes bonos erunt ista a Gallis desumta suffragia universalia, istaeque electiones, milite peregrino adstante ac premente, factae? aut quid valebit Potestatum exterarum comprobatio, novaeque dignitatis, novi tituli confirmatio? Quibus in rebus quanta personarum atque utilitatis, non honestatis, non praeceptorum Iuris habeatur ratio, non uno facto hoc aevo compertum est. Liceat parva componere magnis. Vidimus plus semel Tetrarchas, vel Pentarchas ac tandem Heptarchas Europae, velut supremos aliorum Populorum Arbitros legem illis dicentes, mox ubi sibi ipsi metuebant, quas paucis abhinc annis cum sibi tum vero aliis sanxissent regulas, impudentissime violantes. Electori *Hassiae* Regium titulum denegatum vidimus, LUDOVICO NAPOLEONTI ab eodem Areopago tributum Imperatorium, non obstante perpetua BONAPARTARUM proscriptione. — Vidimus ab anno inde huius saeculi decimo quarto, non alteram post alteram exstinctam, sed cum illarum uno eodemque tempore

plures adessent heredes, in Gallia regnantes gentem Borbonicam, Aurelianensem et resurgentem Napoleonticam. Vidimus HENRICI IV posteros κατ' ἐξοχὴν legitimos, antiqua stirpis origine et unctione Remensi gloriantes; vidimus, pulso CAROLO X, LUDOVICUM PHILIPPUM, suffragiis Delegatorum Populi Regem Francorum electum; vidimus contra, pulso PHILIPPO, proclamatam Rempublicam democraticam, ab eodem Areopago Europaeo agnitam; vidimus, post secundum Decembrem, *plebiscitorum* scenam, omniumque terrore et artibus egregie nunc decepti Cleri suffragantibus, ad immensae potestatis fastigium elatum Dictatorem ex eadem gente oriundum, cuius qui fuerat caput, unanima Congressus Vindobonensis sententia hostis generis humani erat iudicatus. Quae omnia adeo non curasse videntur Areopagitae, ut confestim et Borbonici, et Aurelianenses et Napoleontici, singuli deinceps admissi fuerint Legati, mox primarium in Conventu locum obtinuerint. Quem locum, violato Foedere Aquisgranensi, ante hos triginta annos, in causa Belgica ANTONIO REINHARDO FALCK, Viro Summo, ab Arbitris Londinensibus detrectatum fuisse, frementes audivimus. — Vidimus denique, hisce ipsis diebus FORTUNATUM an infortunatum? FRANCISCII II Legatum, redditae urbis *Caietae* obtentu, non a Rege suo, sed ab Anglis munere deiectum. Quasi Anglis memoria excidisse credendus sit LUDOVICUS XVIII, a NAPOLEONTE ex insula Ilva reduce, Francia pulsus; quem LUDOVICUM Regem Franciae legitimum, *Gandavi* exulantem, honore prosequi non destiterunt Europaearum Civitatum Legati, in his qui Magnae Britanniae Regem ibi repraesentabat, CAROLUS STUART.

Quocirca de Conventuum illorum Christianarum potestatum, quos commendabat GROTIUS, usu ac praestantia, merito dubitari posse videtur; ac prorsus displicet *Wolfiana* ista *Civitatis maximae* theoria, cuius singulae Europae Civitates membra sint et in quam communis boni coniunctis viribus promovendi caussa coivisse intelligantur; „quemadmodum, sic argumentatur philosophus umbraticus, *in tutela* recte praesumitur consentire pupillus." — Apage, A. A., istam Gentium et pupillorum comparationem! Apage *Tutores* istos, et libertati publicae exitiosam eorum πολυπραγμοσύνην! Quid memorem Congressus *Carolobadensem*, *Troppaviensem*, *Laybacensem*, *Veronensem*, aliaque recentiora et odiosa nomina? Quid memorem innumeras in dies nascentes sive consulto ac callide progenitas contro-

versias, *Quaestiones* hodie vocant, in politicum istud Forum deductas, non pacis, sed novorum bellorum seminarium? — Nullum in istis Conventibus quales cognovimus, liberis Europae Civitatibus, nedum minoribus, praesidium, quorum Acta subinde ipsis maioribus Regnis ac Populis vehementer displicuerunt. Nec mirum. — Dominabantur annis 1814 et 1815 Lutetiae Parisiorum ALEXANDER Russorum Imperator et qui Anglorum res exteras curabat, CASTLEREAGH; *Viennae* interea METTERNICHII, item TALLEYRANDI primae fuerant partes, non obstante Galliae adeo fracta potentia; Anglis sensim paullatimque odio esse coeperunt Congressus isti, in quibus modo Russica, modo Austriaca, item Francica Politica regnaret; refraenandae publicae libertatis conatibus in Italia et Hispania sociare se noluit Britannia, Principum coniurationem illam detestata; propugnantibus eodem CASTLEREAGH, mox aemulo eius GEORGIO CANNING, sententiam, ius non esse Gentibus *interveniendi*, quod vocant.

Ac revera longe diversa erit ineunda via: abstinendum ab illa sive tyrannidis propagatione extra fines cuiusque civitatis, seu libertatis quae specioso nomine, a tyrannide non magnopere differt. Quam patrocinii nunc populorum, uti antea Regum suscipiendi cupiditatem et arrogantiam iam pridem vituperavit HENRICUS LUDOLPHUS WICHERS, Ictus Groninganus: „Vindicaret, inquit, una Gens iniustitiam alteri illatam; sed etiam tertia, quae de oborta lite aliter iudicat, illam puniret vindictam; imo quarta hanc ulcisceretur poenam: ita bellorum concatenatio oriretur, cuius ne imaginatio nostra perspiceret finem."

Igitur, A. A., cuique populo, quippe Personae Iuris Gentium, sua iura sarta tecta maneant, suus cuique constet honos; nulli, neque singulis neque Areopago, concedatur, ut imbecilliorem possit opprimere, utque adeo inter dispares licet opes, par sit omnium securitas. — Ipsi invigilent populi, ne exteri quocumque demum colore, domesticis negotiis sese immisceant, nedum ullam particulam territorio civitatis decerpant. In tempore obstandum, ne unam atque alteram vicinarum regionum potentior hostis, *limitum naturalium* aut aliis commentis usus, absorbeat; mature Patriae defensioni incumbendum, quaerendaque societas eorum, quorum itidem interest, ne aliquis *Conquaestor* (quod de LUDOVICO XIV scribit HUBERUS) s.

Rex s. Imperator in hoc sit, ut quoscunque invadat et subigat; cuius periculi repellendi ergo, Respublica Belgii Foederati et Angli, IOANNE WITTIO et GUILIELMO TEMPLE auctoribus, adscitis Suedorum viribus et ope, cautionem a Rege Galliae exegerunt et acceperunt. — Immortalis Triplicis Foederis numquam obliviscamur Batavi, quo maiores nostri et sibi prospexerunt et simul Orbis Europaei quietem stabiliverunt; numquam nobis excidat, prudentissimos illos Viros, fraterno mox propemodum amore iunctos, hostiles Gallorum actus masculo consilio et antevertisse et coërcuisse. „Reputantes atque apud animum expendentes summo cum dolore (ita Duumviri, Batavus et Britannus) miserias calamitatesque belli quod nuper exarsit, quodque necessitate quadam ineluctabili maximam partem Principum atque Statuum Christiani Orbis iisdem involvet malis, serpente incendii istius flamma ad vicinos, nisi tempestive et in principio exstinguatur, existimarunt se nullatenus functuros partibus officii munerisque sibi a Deo mandati, si post feliciter instauratam amicitiam sub auspiciis divini Numinis et reductam veterem necessitudinem inter Magnam Britanniam et Foederatum Belgium — animum non applicent sedulo omnique industria ad componenda dissidia quae oborta sunt, ut memorati in finibus belli flamma sopiatur." Et porro: „Si praeter omnem expectationem Rex Christianissimus — aut promissorum fidem non impleat, aut detrectet respuatve cautiones et praemunimenta quae necessaria sunt ut obviam eatur metui *iustissime concepto*, ne Rex arma sua victricia in Belgica ulterius proferat: quod omnibus istis casibus, ut et si per alia *subterfugia* aut *obliquas* artes conetur Pacis conclusionem impedire aut eludere." — Hactenus, A. A., WITTIUS et TEMPLIUS, nobile aemulorum par, qui recte existimabant, pacem a LUDOVICO XIV viriliter poscendam, et si aliter fieri non posset, vi armata extorquendam esse: comminatione utendum clara et perspicua, qualis civitatem liberam deceat, non muliebri atque inermi petitione. Nihil quidem pace esse optabilius, quae vero obtineri non posset, nisi Gallorum Regi constaret et persuasum esset de serio ac certo Foederatorum animo, bellum omnibus terra marique iunctis viribus gerendi.

Sapienter quoque cavebatur, LUDOVICO non licere „ullum Hispanicae ditionis occupare oppidum, licet *sponte sua* se dedere vellet." — Quae igitur hodie e *plebiscitis* et alia id genus inferuntur argumenta, quibus re-

coctae istae nova appellatione superstruantur regionum Italicarum *uniones et reuniones*, illa aetate Gallicam ambitionem nihil iuvissent, risu excepta a Duumviris, nisi bilem iis movissent. Profecto, haec et alia a Parisinis nugivendis prolata quotidie paradoxa de *Foederum*, quam vocant, Europaeorum *revisione*, deque Continentis nostri mappa corrigenda, ne punctum quidem horae WITTIUM aut TEMPLIUM a gravioribus negotiis detinuissent. — Hisce quibus vivimus temporibus, IOANNEM RUSSELL, Magnae Britanniae Administrum, non pudet palam confiteri, Parisinos istos famosos libellos Italiae, ipsi adeo Europae anno superiori legem scripsisse [1]) — Idem vero rebus exteris Praefectus nuperrime spem nobis fecit, Anglos istiusmodi Legatorum Congressus, de quibus dixi, quippe libertati ac iuribus minorum Civitatum exitiosos, in posterum repudiaturos, nec facile toleraturos esse novum quem ipse RUSSELL ita appellat, Europae *Areopagum*, et Sacri (an *Diabolici?*) Foederis nova forma instaurationem [2]). — Cui proposito ut firmius inhaereant Politici Angli, quam abhinc decennio fecerunt, faxit Numen!

Tempus monet, ut vela contraham. Pauca igitur sufficiant de trita illa atque vulgari Francorum fraude, dudum a LEIBNITIO observata. "Gallia, ait, inter regnandi hodie artes habet, ubi vix ictum intulit, statim de *Pace* verba iacere: ita simul et belli commoda percipiuntur, et ad *Pacifici* animi laudem aspiratur." — Quae calliditas quam egregie priori NAPOLEONTI diu successerit, novimus. Quomodo ruptae pacis Ambianensis culpam a se amoverit, et in Anglos contulerit, docet historia; neque cum Austriacis, cum Borussis, cum ALEXANDRO Russiae Imperatore bella gessit, quin caussas illorum iustificas praetenderet. Iam vero Politicam illam, in Gallia haereditariam, in gente Napoleontica praesertim conspicuam, qua nunc huic, nunc illi fucum facere potuit hodiernus Francorum Dominator, quis nostrum non saepius vel admiratus vel detestatus est? An non omnia lubrica et incerta, in hoc redivivi NAPOLEONTIS, ut olim LUDOVICI XIV, iustissime concepto metu, in his non occultis, verum libellorum famosorum ope, singulari audacia patefactis armatae pacis insidiis? Quis amplius fidem

---

[1]) 24 Dec. 1860.
[2]) 24 Dec. 1860.

habeat celebratae isti, doli plenae orationi Burdigalensi? Quis *pacifico* credat Imperio, singulis annis totos exercitus comparanti, eosque in omnibus Orbis partibus militare iubenti? Quis credat Sphingis, etiam in rebus quas non occulat, seu natura sive adsuetudine, suspensis semper et obscuris verbis, cuique quod de *Tiberio* prodidit *Tacitus*, nitenti ut sensus suos penitus abdat, non raro in ambiguum magis implicantur. Qui anceps rerum Europaearum status, quo sua Principi eripiuntur, alii addicuntur (quae exempla ex multorum persuasione, non ibi consistent, unde inceperunt, sed periculosa contagione in mores transibunt) non inepte conferatur cum illo quem nescio quis, MAZARINI fraudes perstringens, lepide quondam his expressit versiculis [1]):

„Gallia vult Pacem, turbas tamen undique et arma
Foederaque in Pacem continuanda ciet.
Gallia vult Pacem, litesque ex lite reducit.
Hoc est in media quaerere nocte, diem.
Gallia vult Pacem, sed bellis implicat Orbem;
Gallia *da Pacem*, vel dare velle, *nega*."

Aggredior alteram hacce solennitate officii mihi impositi partem, narrationem eorum, quae Academiae evenerunt anno elapso prospera vel adversa. Et quidem e bonis quae nobis contigerunt, quid Rector anteferam laeto illi diei quem haud procul abesse vaticinabatur decessor meus, restitutae inter cives nostros concordiae? quem diem et Curatores et Professores et parentes et vero Traiectini nostri unanimi tamquam diem festum summo gaudio salutasse ac plus semel superiori aestate celebrasse, grati recordamur. — Sic quod lubens acceperam omen Magistratum auspicaturus, quem *pacificum* fore arbitrabatur Collega aestumatissimus, harmonia illa redintegrata nec denuo, ut confidimus, infaustis contentionibus turbanda, mox rebus et factis est confirmatum. Si umquam, hic in Musarum sede, Lectissimi Iuvenes, odia non *restringenda* tantum, verum radicitus evellenda et penitus *exstinguenda* sunt; nimis ista quod tristis rerum

[1]) Kal. Dec. 1646.

experientia mature vos docebit, vitae cum publicae, tum privatae commercio et consuetudini nocent, ruptis ac dissolutis amicitiis. — Quapropter a praesenti vestra necessitudine et familiaritate quotidiana rixas quam longissime abire iubeatis, neque ulla nisi laudis ac studiorum maneat inter Vos aemulatio; Vos inquam, e quorum numero exsurgat, si Patriae fata poscant, futurus iurium nostrorum ac masculus vindex, qualis olim iuvenilem aetatem vix egressus exstitit IOANNES WITTIUS; qualis fuit WITTII in Consiliarii Hollandiae munere successor CASPARUS FAGEL, quo alumno, regia via, id est avito more, defensa dissertatione iuridica ad honores tendente, perpetuo gloriabitur Academia Rheno-Traiectina.

Erat igitur, ut dicebam, saluberrimum hoc pacis in sinu nostro stabiliendae negotium, cuius dudum semina iacta fuerant, ad exitum paene ductum et perfectum. Ita aliorum industria satos fructus percepi; nec substitit intra haec felicitas mea. Scilicet, quod SUERMANNO nostro, Venerabili Seni, omnes Collegae superiori anno tradendum decreverant numisma aureum, nondum tunc omnibus numeris erat absolutum. Eius iam artificis manu confecti, Viro eximio nomine Senatus offerendi voluptatem an pium officium dicam? mihi una cum Graphiario atque Assessoribus fortuna secunda relinquebat. Sic laetus quoque fuit dies ille undecimi mensis Maii, quo unanimae Professorum observantiae pignus Collegae, per decem lustra de scientia deque innumerorum salute praeclare merito, tradere mihi obtigit. Cuius in Annalibus Academiae nostrae exemplum vix reperias. Quamquam in eodem Ordine Medicorum versus finem saeculi superioris, fertur Cl. OOSTERDIJK SCHACHT ultra sexaginta annorum spatium et ad extremum fere vitae halitum munere functus. Faxit Deus O. M. ut SUERMANNO e gravissimo morbo, quocum optimus Senex nuper conflictabatur, sensim paullatimque sanitati restituto, novus accrescat vigor, nobisque et ingenti gratissimorum clientum cohorti diutius etiam quam ille, cuius inieci mentionem, incolumis servetur, honorificentissimo otio fruens, ac „iucundissima conscientia bene actae vitae multorumque benefactorum recordatione [1]."

Quam vellem, A. A., paria vota facere pro salute aegroti HOLTII, quon-

[1]) CICERO *de Senect.* Cap. 3.

dam Praeceptoris aestumatissimi, abhinc viginti annis Collegae coniunctissimi, quemque Ordinis nostri caput, Academiae lumen colimus atque suspicimus! — Cui post BAVIUM VOORDAM et DIONYSIUM GODEFRIDUM VAN DER KEESSEL, Iureconsultum Patria aequalem non vidit, superiorem nusquam invenias; admirabili praeditum ingenii acumine et subtilitate, in dicendo ac scribendo rara sententiarum concinnitate, nec minori theoriae ac multiplicis vitae usus scientia conspicuum; incredibili denique non Iuris tantum et Legum, sed et Historiarum cum Veterum tum recentiorum, omniumque Literarum elegantiorum doctrina et eruditione refertum. HOLTIUM in variis stationibus, Daventriensi, Groningana, Lovaniensi, tandem Traiectina et egregia disciplina et editis scriptis inclaruisse, neminem latet, et mihi, ante hos triginta et quod excurrit annos Lovanii audienti Virum Clarissimum, iam tum perspectum fuit. E qua schola sane longe praestantiores prodierunt discipuli, pauci vero quos magis postea beneficiis sibi obstrinxerit HOLTIUS, unde quantum doloris mihi inferat necessitas de tali ac tanto Viro, eodemque amico integerrimo, ex hoc loco dicendi eique quasi e longinquo parentandi, coniicere Vobis non erit difficile. — At de HOLTIO uti tacere nefas, ita me puderet nec vobis ferendum videretur, de eo non ornate dicere, et Viri Summi laudes barbaro sermone inquinare. Cuius si Academia iacturam fecerit, HOLTII cultoribus solatio erit, pietatis officium non mihi balbutienti, verum Successori meo in Latio regnanti, impositum fuisse.

Quodsi huius instantis calamitatis [1]) cogitatio moerore nos afficit, animumque nostrum anxium et suspensum per hebdomadas tenuit, e Curatoribus Academiae lugent Viri Nobilissimi VAN RAPPARD et DE BEAUFORT ille Fratrem coniunctissimum, hic Socerum; e Professoribus carissima matre orbatus est Cl. MIQUEL; et cives nostri Academici quatuor commilitonum funera extulerunt, quos inter ornatissimi Iuvenis VAN BEEKUM, Medicinae studiosi; tum vero Adolescentum, Theologiae operam navantium REINHOLD, KRUYFF et MELLINK, e quibus hi ad gradum Candidati pervenerant et is quem ultimo loco nominavi, his ipsis diebus multis flebilis occidit. Dolet et Academia cara illa capita, immaturam fati acerbitatem.

---

[1]) Diem supremum obiit HOLTIUS 29 Martii.

Pergo ad illa quae nobis acciderunt mixti generis; nec grata, neque tamen tristia. — Otium cum dignitate meritis tuis magis quam singulari hac provecta aetate vigori atque alacritati debitum, invidere Tibi, Cl. ACKERSDYCK, nolim neque licet Amico, nec decet nos, qui serius ocius ad eumdem tendimus portum. — Te vero, altero Ordinis nostri decore, disciplinarum politicarum in Patria nostra statore, apud exteros per omnem fere Europam vindice, munere misso, quidni aegre tulissem grave Academiae illatum, nec facile sarciendum detrimentum? — Quidni subiret animum cogitatio diei quo huc delatus, confestim insignis benevolentiae tuae, mox constantis amicitiae innumera accepi documenta? Sic iisdem temporibus quibus in vicina Academia perpetuae adesse dicebantur simultates, hic primum cum optimo Sene DE BRUEYS, dein cum aliis Collegis, Tecum et cum HOLTIO nostro, vitam per integrum vicennium transigere mihi contigit, etiam in opinionum, ut fit, libera dissensione, vere tranquillam, plenam iucunditatis, quam *harmonicam* iure dixeris. — Subit animum et recordatio aliarum confabulationum et sodalitii illius, cuius me aetate iuniorem continuo socium atque participem fecistis, ioca atque seria mecum agere non dedignati; in quibus colloquiis Erasmianis fere, cum gravitate et sapientia, mira comitate temperata, tum vero sale Attico atque urbanis facetiis eminebant Triumviri illi, quos dura mors nobis abhinc biennio eripuit, quibus, eheu, ne quartus brevi accedat HOLTIUS, precamur. — In Ordine vero nostro Tibi, stipendia academica nunc emerito, disciplinae tuae alumnum suffectum esse OTTONEM VAN REES, cum Viri Cl. optimo Patre ex animo gaudemus. Qua in re promovenda Curatorum de Academia bene merendi excelluit studium, cui acceptum ferre debemus quod scholas illas quae vacabant, non levi discendi cupidorum damno, statim post ferias hibernas instauraverit novus Collega. — Audivimus Te, coniunctissime VAN REES, die 14 mensis Decembris, pro hisce rostris *Statisticen* ab iniquis criminationibus vindicantem. Uti haec initia Tibi qui a Groninganis desideratus, huc venisti civibus tuis exoptatissimus, feliciter successerunt, ita nulli dubitamus, quin ubi consummata scientiae tuae accesserit rerum publicarum experientia, nobis aliquando totum referas ACKERSDYCK, cum varia atque sagaci quarumvis regionum, institutorum et morum investigatione, tum imprimis virili illa fortitudine et hominum nostrorum politico-

rum naevis, nonnumquam acrius forsan, carpendis. Quam enim maiorum liberalitatem praedicabat saeculo superiori RUHNKENIUS, eadem in propugnanda veritate boni publici caussa, et hodie gloriamur: *„Nos hic omnes Reges sumus, in quos* (pace Curatorum, Virorum Ampl. dictum velim) *nemo mortalium imperium habet.*"

Te, Cl. HARTING, Equestri Leonis Batavi Ordini nuper merito tuo, non nimis festinanter adscriptum esse, laetus Collegis tuis allatus est nuntius; pro morum tuorum simplicitate, insignibus illis non indigebas; verum, ubi ab Augustissimo Rege utriusque Academiae, Leidensis et Groninganae, ratio habebatur, par fuit, laudes tuas ab exteris celebratas, in Patria palam agnosci.

De instrumento Academiae, Bibliotheca, Museis, Horto Botanico, brevis ero. — Curatorum liberali providentia, aucta nempe pecunia quae publice, at nimium parce nobis concedi solet, licuit plura cum medici, tum mathematici ac physici argumenti opera comparare e Bibliotheca hoc in genere ditissima GERARDI VROLIK, Viri Cl. Dono autem GUILIELMI VROLIK, Professoris Amstelodamensis, eius quem laudabam filii, Museum nostrum auctum est, referente Collega coniunctissimo HARTING, duobus exemplaribus rarioribus simiarum eius speciei quam *satyrum* appellant; porro, Viro Ampl. SCHAAP ex India Orientali reduci, nuper Insulae *Celebes*, antea tractui *Kadoe* Praefecto, de Coloniis deque mercatura nostra in illis oris optime merito, acceptum ferimus ingentem aërolithon, testibus pluribus Iavanensibus fide dignis, aliquot abhinc annis, de coelo delapsum. — Mineralogicum quoque Museum eiusdem Collegae cura locupletatum est pluribus speciminibus cum corporum mineralium et fossilium, quae occasione institutae cum discipulis superiori aestate tractus Ruhrani perscrutatione, a Cl. HARTING sunt reperta, tum et animalium in oris Patriae maritimis habitantium.

De Museo Anatomico refert aestumatissimus Collega SCHROEDER VAN DER KOLK, illud item egregiis speciminibus esse ditatum, Anatomiam comparatam potissimum spectantibus; ipsa specimina novo ordine ad usum aptiori disposita sunt, novusque catalogus conficitur curante Prosectore VAN DER WURF. — Memoratu digna videbantur Viro Cl. septem crania diversarum gentium Indiae nostrae Orientalis; item duo rarissima specimina pa-

thologica leprae Orientalis, quae a Doct. WASSINK, Rei medicae in insula Iava Praefecto, Museo sunt donata.

De Horto Botanico monuisse sufficiat, illum hoc anno esse amplificatum, et magno caldario auctum. Lubens profitetur Cl. MIQUEL ea, quae cum munus hic auspicaretur haberet in votis, iam magnam partem Curatorum ope se esse consecutum. Quod ut de Bibliotheca alii aliorum Ordinum Professores deque externa Academiae nostrae specie, de novo condendo aedificio omnes aliquando grati agnoscant et Collegae et Cives Academici, a Viris Amplissimis et optamus et speramus.

Neque profecto, quum nova Academiae festa celebranda instent, ferendum erit, exteros in ipsa Academia aedes nostras frustra quaesituros esse. — Quorum quum mentionem iniecerim, pauca dicere lubet de Saecularibus quartis Universitatis Basileensis, mense Septembri actis, quibus cum Helveticarum et Germanicarum Academiarum Delegatis, *qualitate qua*, ut aiunt, una cum Leidensis Academiae Rectore Cl. DE WAL, interfui. — Nimirum per literas mense Aprili datas, humanissime nos ad haec solemnia celebranda invitaverat inclyta Civitas illa libera, iurium suorum et quid valeat opibus, sibi conscia; quae quo loco etiamnum Patriam DESIDERII ERASMI habeat et populum qui WETSTENIUM, BERNOULLI et WYTTENBACHIUM excepit olim et coluit, indubitatis benevolentiae indiciis comperimus et Cl. DE WAL morbo laborans, et qui iisdem diebus forte ibi aderat, Doct. BRONDGEEST, et egomet maxime, per aliquot noctes tamquam hospitio militari a mercatore insigni comitate detentus. — Ipsa festa quanto cum splendore sine ullo fastu, quanta etiam dignitate a PETRO MERIAN, Rectore Magnifico, eodemque Senatore Civitatis Basileensis, acta sint, difficile est dictu; eorum quae vidi et audivi memoriam nulla teret oblivio. — Incredibilia narrare Vobis videar, A. A. — candide tamen affirmo — me cum aliis convivis, quorum mille octingenti sexaginta numerabantur, uno eodemque loco eidem prandio adsedisse; singulare sane hospitalitatis Basileensis documentum! Quibus vero epulis et potationibus longe anteponenda vere academica illorum argentariorum Helveticorum liberalitas, in eo conspicua quod Civitatis expensis nitide et iusto volumine editae sunt complures Commentationes argumenti theologici, iuridici, medici, mathe-

matici, philologici, historici a diversis Universitatis Basileensis Ordinibus hacce solennitate externis largiter donatae; deinde quod (Administris Regiis et Ordinibus Generalibus nostris exemplum sequendum proponatur,) quum Civitas illa, vix triginta millia hominum continens, iam praeter aedes academicas, recens condito et praeclare instructo Museo gaudeat, horum Saecularium occasione, grandis a nonnullis civibus collata est pecuniae summa (60,000 circiter Francorum) Observatorii astronomici aedificandi caussa. — Quae omnia, si recte video, luculenter probant quod in Oratione supra demonstrabam, quantum virtutis civilis Rebuspublicis (temperatas significo et Aristocratias et Monarchias liberas), virium suarum consciis, ingenitum sit; de fortitudine Helvetiorum, deque eorum militia dicere, non est necesse.

Habuit igitur Saecularia sua quarta Basilea; habuit modo ante, Lipsia; celebrarunt *semi*-Saeculare, at illustre festum Berolinenses; quid impedit, quominus Traiectini nostri anno ab Academia condita ducentesimo vigesimo quinto palam testificentur, quanti Universitatem nostram faciant? Sic Vobis, Ornatissimi Iuvenes, non deerit occasio novorum ludorum, quorum adornatione cum civibus nostris, plus semel excelluistis, sive equitatione, s. ludis Olympicis, musicis et quae id genus alia sunt. Nec vitupero illa, quae et uxoribus nostris et virginibus et politioris ingenii hominibus oblectationi fuerunt. — Verum enim vero, ne *Epaminondae* obliviscamini quaeso, qui plurimum currendo quidem et luctando corporis firmitatem exercebat, at idem quoque doctrinis condiscipulos antecellebat. — In arenam descendere, vincere adversarium, gloriosum: quis neget? At plura sunt concertationis genera, et erit illud gloriosissimum, utriusque et animi et corporis viribus praestare. Recentiori aetate et Leidenses, et Groningani, ipsi adeo Amstelodamenses ex amicissimi KEMPERI schola profecti, saepius quam nostrae Academiae alumni in Certamine Litterario palmam reportarunt. — Obiiciat quis Vestrum, et plura abhinc biennio hic defensa fuisse in omni doctrinarum genere Specimina inauguralia minime contemnenda, et superiori anno commilitonem nostrum, qui nunc *Hagae Comitis* caussarum patronum agit, Cons. EYSSELL egregia conscripta Commentatione de HUGONE DONELLO, ab Academia Franciae Divionensi aureo praemio esse ornatum, ipsam Commentationem Latinam Gallico sermone redditam, nuper Lutetiae

Parisiorum typis prodiisse. — Quod igitur praeclarum exemplum, Lectissimi Iuvenes, velim intueamini; laurea illa Vobis ob oculos versetur, ut et ingenii et industriae vestrae periculum faciatis. — Stadii Academici cum laude decursi et vitae publicae, Patriae libertati fructuosissimae, perpetuam fere et indissolubilem esse coniunctionem, nemo Vestrum ignorat; et qui omnium in ore est, cuiusque virtutes Vobis adumbrare studuimus ego et qui hanc solennitatem praesentia sua ornat, Cl. DE BOSCH KEMPER et omnium elegantissime Cl. VISSERING, — LUDOVICUS CASPARUS LUZAC, — posteritati narratus et traditus, superstes erit [1]).

Quid plura? in campum igitur Vobis oblatum, Iuvenes, descendite; — accipite novas Vobis et aemulis Vestris propositas in annum proximum quaestiones.

Et sic quidem ad metam perveni. Qui eos, credo, calumniantur, de hominibus politicis, Administris Regiis, munere abeuntibus, ferunt eos non raro ad lacrymas esse commotos. Quod mihi longe secus accidit. Magistratu Academico quotquot fuerunt Rectores, non aegre decesserunt, et ego Successorem ex decreto Augustissimi Regis mihi datum lubens renuntio Virum Cl. IACOBUM ADOLPHUM CAROLUM ROVERS, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Iur. Rom. et Hod. Doctorem, earumdemque Litterarum in Academia nostra Professorem ordinarium.

Salve, Vir Magnifice, iterumque salve; muneris iam pridem in Academia Groningana, nunc in Alma Matre delati, fasces, aliaque insignia accipe; faxit Deus, ut Te, germano *Heusdianae* disciplinae alumno Rectore, floreat, crescat Academia Rheno-Traiectina; ut qua fruitur apud exteros, nominis laudem tueatur, et proximis Saecularibus, studiis magis etiam atque scriptis, quam festis et spectaculis splendeat!

---

[1]) Nuperrime *Luzacii* memoriam celebravit *Ol. Bake.*

L'homme du destin avait il ce sentiment intérieur, qui porte irrésistiblement vers un but? Savait-il bien ce qu'il voulait accomplir? — Son système *manquait de sens moral.* Sa puissance n'était que de la force matérielle. Le seul ressort qu'il mettait en mouvement était celui de l'intérêt personnel. Jamais on ne vit un empire plus matériel. Des revers devaient nécessairement amener sa chute, car il n'avait que *le succès* pour base." — (p. 188 sq.).

Pag. 131. Provocaverat FRANCISCUS II ad Iuris Gentium praecepta. — „Une guerre injuste et *contre le droit des Gens* a envahi mes États, bien que je fusse en paix avec toutes les puissances européennes. — Je proteste solennellement contre ces inqualifiables hostilités que les siècles présents et futurs jugeront seuls. — Le Corps diplomatique résidant près de ma personne a su, depuis le commencement de cette étrange invasion," cet. (Neapoli, 6 Septembr. 1860). Porro: „Fort de nos droits, fondés sur l'histoire, sur les engagements internationaux *et sur le droit public européen*" cet. (eodem die). — Cf. *Archives diplomatiques* T. I. Janvier 1861, p. 58, 60. — Quae indignabundus Regius Administer *Casella*, mense post, 6 Oct. 1860, Caietae scripsit, ita sonant: „Quand, dans les actes inqualifiables par lesquels a été marquée l'invasion du Royaume, on invoque seulement le droit de la révolution et de la force, le gouvernement de Sa Majesté laisse à la Providence, à l'opinion publique et à la justice de l'Europe le soin de juger un état de choses qui, étant contraire à tous les principes sociaux, ne peut être ni accepté ni durable" (p. 65).

Pag. 131. „Qui *Caietae* Regem FRANCISCUM stipabant Principum Legati." — Qua de re ita loquitur *Casella:* (Circulaire — aux Représentants des puissances accrédités auprès de FRANÇOIS II à Gaëte, 18 Jan. 1861): „Une autre circonstance a encore déterminé S. M. Lorsque, dans la journée d'hier, le Corps diplomatique s'est présenté au Roi, les Chefs de légation — *l'ont encouragé à résister* même après que le départ de l'escadre française aurait laissé le champ libre à un blocus et à une attaque par mer. — *Les conseils longuement motivés* de ces honorables Représentants ont *été* en faveur de la *résistance.* Après avoir reçu ces conseils, S. M. *n'hésite* plus aujourd'hui" cet. (*Archives diplomatiques*, 1861, p. 343).

Pag. 132. „Violato Foedere Aquisgranensi. — A. R. FALCK." Cf. Legati Batavi protestatio d. 22 m. Decembris 1830 (*Brieven van* A. R. FALCK, p. 302) in *Recueil de pièces diplomatiques relatives aux affaires de la Hollande et de la Belgique*. I. 47—51.

Pag. 132. „CAROLUS STUART," Magnae Britanniae Legatus, *Gandavi* A. 1815 apud LUDOVICUM XVIII exulantem degens. — Legantur LUDOVICI PHILIPPI, Ducis Aurelianensis, literae ad Legatum datae (*Mon Journal. Evénements de* 1815 par LOUIS PHILIPPE D'ORLÉANS, ex-Roi des Français; Parisiis 1849; II. 83—114; A Sir CHARLES STUART, Ministre plénipotentiaire de S. M. B. à Gand).

Pag. 133. „Britannia Principum coniurationem illam detestata." CASTLEREAGH — G. CANNING.

„In such an alliance the free government of Great Britain could not participate, because it was itself the model of that representative system, to repress which was the object of this new alliance." — Cf. H. C. Freih. v. GAGERN, *Critik des Völkerrechts*, Leipzig 1840, p. 204; — imprimis, *Opinions of Lord* BROUGHAM (Paris 1841), p. 159—162. *The Holy*

Alliance Conspirators; The Confederation of Despots; The armed Critics of Europe. Their pretences for aggression on public liberty (Orationes habitae diebus 4 m. Febr. 1823 et 3 Febr. 1824). — Ceterum memorabiles GEORGII CANNING Epistolas de causa Hispanica, A. 1823 ad Legatum Britannicum datas, operi suo adiecit ROB. PHILLIMORE, *Comment. upon International Law*, III. 756—766.

Pag. 133. „H. L. WICHERS." — Cuius exstat opusculum, Groningae A. 1777 editum hoc titulo: *Lex hominum communis secundum mentem* HUGONIS GROTII *proposita et diiudicata* (300 pagg.). — Locus quem laudavimus, legitur p. 170 sq. — „Si de *nostro* iure non agatur, si illud illaesum permaneat, nullum adest fundamentum, quo alteri vim inferre possumus."

Pag. 134. „Numquam obliviscamur Batavi *Triplicis Foederis*." *Pactum tripliciter conventum* invenitur apud TEMPLE, *Letters* I. 241—278; Hagae Comitum $\frac{13}{23}$ die Januarii, 1668; deque eo exstat Specimen Academicum, ante hos triginta et quod excurrit, annos defensum a V. Nob. AENEA MACKAY (Dissertatio Historico-Politica *de Triplici Foedere* [1]), *anno* 1668 *inter Regem Angliae, Regem Sueciae et Ordines Generales Foederati Belgii icto;* Traiecti ad Rhen. 16 m. Decembr. 1829). Quanti ipse WITTIUS totum illud pacificandae Europae negotium aestimaverit, a TEMPLIO et BEUNINGIO perficiendum, ingenue fatetur in epistola, mense post (die 25 Febr. 1668) ad priorem data. „Au reste, nous approuvons fort les diligences que vous ferez de part et d'autre, directement aux Ministres du Roy de la Grande-Bretagne et de cet Etat à Paris; et nous nous promettons de vos offices communs la paix universelle de la Chrestienté, au grand profit du public, *et à la gloire éternelle de vos personnes;* laquelle vous souhaite avec autant d'affection que personne du monde, celuy qui est, et qui demeurera à jamais" cet. — (*Letters* I. 467).

Pag. 134. WITTIUS et TEMPLE — *fraterno amore iuncti.* — „After sealing (Triplici Foedere inito) we all embraced with much kindness, and applause of my saying upon that occasion, à *Breda* comme amis, icy *comme frères.*" *Letters written by Sir* W. TEMPLE, *Bar*t, *and other Ministers of State, both at home and abroad. Containing an Account of the most important transactions that pass'd in Christendom from* 1665 *to* 1672 (edit. cura JONATH. SWIFT) London 1700 (I. 145). Quibus verbis usus est TEMPLE in epistola data ad ARLINGTON, Hagae Comit. 28 Jan. (s. n.) 1668. — Paucis diebus post ita scribit ad Franco-Gallum DE GOURVILLE (7 Febr.): „Il y a un accident qui a fort contribué à cette affaire; c'est la *parfaite confiance* qui nous a reciproquement unis Monsieur le Pensionnaire et moy: il se loue de moy et de ma manière d'agir, qui comme vous savez, est toujours franche et ouverte; et moy, je me loue infiniment de luy; — je le regarde comme un des plus grands génies que j'ay connus: avec cela, *très-homme de bien*," cet. (I. 178 sq.). Qualis mox inter Duumviros nata sit amicitia, animorumque coniunctio, docent WITTII verba in literis post obitum uxoris ad TEMPLIUM datis, die 27 Iulii 1668: „Je trouve dans l'obligeante lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire du 3me de ce mois, stile de lieu,

---

[1]) Ipsum Foedus ex Corpore Diplomat., edito a DUMONT, exhibet MACKAY, p. 55—65.

tant de marques *d'affection et de tendresse* pour moy, que je ne puis pas differer de vous en rendre mes très humbles graces, et de vous dire que de toutes les consolations que l'on me donne en mon affliction, il n'y en a point qui ait été plus efficace que celle que je viens de recevoir de vous. J'y reconnois que c'est le coeur qui parle," cet. — (*Letters* I. 516).

Pag. 134. Pax a Rege Gallorum vi extorquenda. Egregie TEMPLE in literis ad WITTIUM data (Bruxellis d. 25 Martii 1668): „Pour moy, je vous diray avec ma confiance et ma franchise ordinaires, mon sentiment sur tout cela. C'est, que par toutes sortes de negotiations les mieux conduites, par toutes sortes de cajoleries et de caresses, et par tant de bons offices réiterez, nous ne pourrons jamais obtenir la paix de la France, pendant qu'elle est flattée par les apparences et qu'elle juge qu'il est et de son interêt et de sa gloire de pousser la guerre et que par consequent, le seul moyen de la disposer à la paix, c'est de faire en sorte que la paix seule puisse s'accorder avec ses interêts. Pour cela il me semble, que la seule voye qui nous est offerte, est de faire *une grande montre de nos forces*, de paroître *bien resolus à la guerre*, avant que la guerre commence. Car, puisque nous attirons la guerre en voulant trop fortement la paix, il faut tâcher au contraire d'attirer la paix, *en faisant toutes les mines de vouloir la guerre*" (*Letters* I. 336 sq.). Quibus videtur Vir eximius celebratum illud commentatus fuisse: „*si vis pacem, para bellum*."

Pag. 135. *Parisini nugivendi.* — Libelli famosi. RUSSELL. — Cf. eius Epistola ad Legatum COWLEY, data d. 24 Decembr. 1860: „Vous avez bien fait d'appeler mon attention sur la brochure qui vient de paraître à Paris sous le titre de FRANÇOIS JOSEPH *et l'Europe*. Par le temps qui court, les brochures sont des événements, et nous ne pouvons pas oublier que la brochure appelée: *le Pape et le Congrès*, a eu pour conséquence *de faire perdre au Pape plus de la moitié de ses domaines et a empêché la réunion d'un Congrès européen*" (*Archives diplomatiques*, T. I. 1861, Mars p. 456).

Eiusdem RUSSELII iudicium de renovandi *Sacri Foederis* consiliis deque antevertendis Christianarum Potestatum Conventibus. Ita pergit l. l. „Vers la fin de cette brochure, il y a une suggestion qui a déjà été en partie mise en avant l'année dernière à l'égard de l'Italie, et qui peut, d'un jour à l'autre, se produire comme une proposition sérieuse. Cette suggestion, c'est qu'une nouvelle espèce de *Sainte-Alliance* serait formée; *qu'un Aréopage déciderait sur toutes les questions européennes;* que toutes les classes profiteraient des vues éclairées de ce corps très — savant et bienveillant. — Il n'est pas difficile de découvrir sous les phrases couvertes de cette proposition, un ancien *ennemi de l'indépendance de l'Europe.* Un Conseil qui prétendrait représenter toutes les nations et embrasser tous les intérêts, deviendrait bientôt un centre d'intrigue, et l'organe des plus hardies et des moins scrupuleuses des grandes puissances. Ses décrets seraient dirigés contre toute diversité d'institutions et toute liberté de pensée; les anciennes sauvegardes de l'ordre et de la liberté seraient dénoncées comme barbares et féodales; l'expression de la pensée individuelle serait condamnée comme une perturbation de la paix et de la tranquillité générale. *Heureusement pour l'Europe*,

les tendances de l'année qui va finir ont été dans une direction opposée. En Suisse, en Belgique, en Prusse et en Espagne, l'attachement aux frontières nationales a été exprimé d'une façon éclatante et sans équivoque. — Ce serait une grande infortune de changer ce système contre *un contrôle central*. S'imaginer qu'on éviterait par ce moyen des disputes internationales, est une fatale erreur. Mais les États faibles ne pouvant plus compter sur l'appui d'une combinaison ou d'une coalition de puissances, *deviendraient victimes des États plus forts*, et, *sous le nom* de Suisse, d'Espagne, d'Italie, *de Hollande* ou de Belgique, ils ne seraient plus que de simples *dépendances d'un ou deux grands États*" (*Archives diplomatiques*, Mars 1861, p. 456, 457).

Pag. 136. „Gallia vult Pacem," cet. Cff. CHRISTOPH. FORSTNERI *Epistolae negotium Pacis Osnabrugo-Monasteriensis concernentes*. Accessit Anonymi Epistola de Comitiis Electoralibus *Ratisbonae* habitis. Montpelgardi 1657 (p. 58).

Pag. 136. „Quem *pacificum* fore arbitrabatur Collega." — Videatur Cl. B. TER HAAR, Oratio *de historica Religionis Christianae indole*, *hodie nimium spreta*, *haud sine gravissimo damno contemnenda ac negligenda*. Habita quum die XXVI m. Martii 1860 Rectoris munus poneret.

Pag. 139. „Cl. ACKERSDYCK — disciplinarum politicarum — apud exteros vindiee." Novissime prodiit libellus, cui titulus: *Mouvement des idées économiques; progrès des réformes; — état de la question coloniale et de l'esclavage en Hollande.* — Communications faites par M. le Professeur ACKERSDYCK, dans la réunion de la Société d'Économie politique à Paris le 5 Novembre 1860 (Extrait du *Journal des Économistes*, Novembre et Décembre 1860). Utrecht 1861. — Oratio quam habuit Cl. OTTO VAN REES muneris auspicandi caussa, vernaculo sermone, mox edita est: *Redevoering over de wetenschap der Statistiek* (Utrecht 1860).

Pag. 139. „Sodalitii — Cum gravitate et sapientia — tum vero sale Attico atque urbanis facetiis eminebant Triumviri illi." — Abstulit mors nobis Viros egregios, eosdemque pluribus nominibus pie ac grate colendos, DANIELEM IACOBUM VAN EWYCK, LUDOVICUM CRAEYVANGER, CORNELIUM VAN MARLE.

Pag. 140. „RUHNKENIUS." Cuius effato iam A. 1836 usus est HOLTIUS, in praeclara Oratione *de liberalitate maiorum nostrorum*, *quae Academiis instituendis augendisque cognita est;* p. 69.

Pag. 142. *Virtus civilis Helvetiorum.* — Verba Viri Gravissimi A. V. GONZENBACH, dicta in concione habita Augustae Rauracorum d. 7 Septembr. 1860: „Wenn nicht *Gewalt* an die stelle des *Rechts* treten soll, so müssen die *Kleinern* und *Schwächern* namentlich, den *Grossen* und *Mächtigen* gegenüber, ihr Recht mit aller Entschiedenheit vertheidigen. — Die kräftige Vertheidigung des guten Rechts lebe hoch!" — Cf. J. W. HESZ, *Beschreibung der Vierten Jubelfeier der Stiftung der Universität Basel*, 5, 6 *und* 7 *September* 1860 (nebst Reden und Toasten), Basel 1860 (189 pagg).

Pag. 142. „Specimina academica hic defensa." — Dissertationes iuridicae abhinc biennio Traiecti ad Rhenum prodierunt:

1859: M. W. DU TOUR VAN BELLINCHAVE, *Geschiedenis der Regtsmagt van Gedeputeerde Staten hier te lande, sedert 1581 tot op onzen tijd.*

P. A. VAN DEN VELDEN, *Over het geheim der brieven.*

J. DOMELA NIEUWENHUIS, *De straf der afzonderlijke opsluiting.*

P. R. FEITH, *De leer der culpa in verbindtenissen.*

H. JACOBI; *Het misdrijf van verduistering van staat.*

W. A. VAN DEN WALL BAKE, *Over de ontzetting der ambtenaren van het Openbaar Ministerie.*

R. A. INTVELD FRANCIS, *De potestate Gubernatoris Generalis Indiae Orientalis.*

S. J. COHEN, *Over de wraking van Regters in Strafzaken.*

S. J. HINGST, *Proeve eener Geschiedenis der Historische School.* } Athenaei Amstelodamensis

H. P. G. QUACK, *Het Staatswezen in de XIVe eeuw.* } alumni.

J. R. A. ENGELENBERG, *De leer der negotiorum gestio in het Romeinsche Recht.*

1860: A. J. ROEST, *De Artikelen 40 tot 49 en 198 van de Grondwet.*

D. KOORDERS, *De anti-revolutionaire Staatsleer van* Mr. GROEN VAN PRINSTERER *uit de bronnen ontwikkeld.*

J. F. WERTHEIM, *Over de Nederlandsche Politie-Strafwetgeving.*

J. A. HAAKMAN, *De leer der Transactie of dading naar het Romeinsche en Nederlandsche Regt.*

F. J. E. VAN HOOGSTRATEN, *Proeve eener Geschiedenis der Chambre mi-partie.*

R. H. KARSTEN, *De parlementaire Enquête in de Constitutionele Staten.*

1861: C. A. MARCHANT J^r^., *Verhandeling over de herziening van den Code Pénal in België.*

PROGRAMMA

CERTAMINIS LITTERARII

A

RECTORE ET SENATU ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE

DIE XXII MENSIS MARTII ANNI CIƆIƆCCCLXI

INDICTI.

Ex Regis Augustissimi GUILIELMI III liberalitate et munificentia, Rector et Senatus Academiae Rheno-Traiectinae omnes Academiarum huius Regni cives et Athenaeorum alumnos in proximum annum ad certamen litterarium invitant, et quaestiones, a singulis Ordinibus positas, promulgant hasce:

AB ORDINE IURECONSULTORUM.

I.

Exponatur origo Iuris *dispensandi* quod vocant, s. legibus solvendi, quale tempore Reipublicae, in Patria nostra exstitit; notentur eius usus et abusus; dein Iuris, quod hodie ex Lege Fundamentali Regi competit, ambitus et fines accurate indicentur, allatis causarum recentiorum ab anno inde 1815, nonnullis exemplis.

II.

Exponatur locus de causa in conventionibus, ex praeceptis tum iuris Romani, tum iuris hodierni.

Ad utramque quaestionem etiam patrio sermone respondere licebit.

AB ORDINE LITTERATORUM.

I.

Amphictyonum consilii ratio et historia, exploratis scriptorum testimoniis et monumentorum indiciis, exponatur.

II.

Instituatur disquisitio historica et grammatica de B. HUYDECOPERI critica arte in tractandis libris IV, V et VI Chronici Melii Stokii.

Ad quam quaestionem patrio sermone responderi oportet.

AB ORDINE MEDICORUM.

Quaeritur descriptio glandulae prostatae, inprimis humanae, iconibus illustrata, penitiori etiam structura microscopio indagata, additis, quae defendi possint, consectariis physiologicis.

Ad quam quaestionem etiam patrio sermone respondere licebit.

AB ORDINE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

I.

Critice exponatur, quid innotuerit de elementorum allotropia.

II.

Sic explorentur quinque plantarum indigenarum species, ut rectius intelligatur nexus inter radicis directionem atque incrementum, et soli conditionem tam physicam quam chemicam.

Ad has quaestiones etiam patrio sermone respondere licebit.

AB ORDINE THEOLOGORUM.

Inquiratur, utrum ea, quae Christi dicta inter et facta intercedit, necessitudo eiusmodi sit habenda, ut, factis in dubium revocatis, dictorum de pretio aliquid derogetur, nec ne?

Commentationes, latina oratione conscribendae, nisi diserte patrii sermonis mentio facta est, et aliena manu describendae, ante diem X m. Ianuarii a. CIƆIƆCCCLXII mittuntor ad Virum Clarissimum I. A. FRUIN, qui Senatus Academici acta curabit. Singulae lemmate inscribuntor adiunguntorque schedulae obsignatae, scriptorum nomina et praenomina integra continentes, eodemque lemmate extrinsecus distinctae.

Ordinum de Commentationibus iudicia pronuntiabuntur, optimarumque Commentationum scriptoribus, disquisitione ante instituta, praemia tribuentur ipso die Academiae natali a. CIƆIƆCCCLXII.

ACTA IN SENATU

A. CIƆIƆCCCLX—CIƆIƆCCCLXI,

RECTORE GEORGIO GUILIELMO VREEDE.
GRAPHIARIO BERNARDO TER HAAR.

Die 26 m. Martii. Rector Magnificus BERNARDUS TER HAAR, a Senatu Amplissimo in cathedram ductus, habita oratione *de Historica Religionis Christianae indole, nimium hodie spreta, haud sine gravissimo damno contemnenda ac negligenda*, enarratisque quae Academiae hoc anno tum prospera tum adversa accidissent, magistratum deponit, datumque sibi successorem proclamat et salutat Virum Clarissimum GEORGIUM GUILIELMUM VREEDE.

Senatus Graphiarius lectus est Vir Clarissimus BERNARDUS TER HAAR.

Die 14 m. Decembris. Vir Clarissimus OTTO VAN REES, Iuris Romani ac Hodierni Doctor, et hucusque in Academia Groningana Iuris Professor, decreto Regio die 4 mensis Octobris in hanc Academiam vocatus, ut Viro Clarissimo IANO ACKERSDYCK, eodem Augustissimi Regis decreto, propter aetatem septuagenariam, rude donato, succedat, Professionem ordinariam auspicatus est, habita oratione, cui argumentum: *over de Wetenschap der Statistiek.*

Die 26 m. Februarii. Designantur quatuorviri, e quibus a Rege Augustissimo Rector in proximum annum eligatur:

Ex Ordine	Phil. Theor. et Lit. Hum.	I. A. C. ROVERS.
〃	Medico	I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK.
〃	Math. et Philos. Nat.	C. H. D. BUYS BALLOT.
〃	Theologico	I. I. DOEDES.

Designantur etiam quatuorviri, e quibus Senatus Graphiarius eligatur:

Ex Ordine	Iuridico	I. A. FRUIN.
〃	Phil. Theor. et Lit. Hum.	H. C. MILLIES.
〃	Medico	G. I. LONCQ, C. I. FIL.
〃	Math. et Philos. Nat.	M. HOEK.

Assessores constituuntur:

Ex Ordine	Medico	L. C. VAN GOUDOEVER.
〃	Math. et Philos. Nat.	M. HOEK.
〃	Theologico	B. TER HAAR.
〃	Iuridico	G. G. VREEDE.

REDEVOERING

OVER

DE WETENSCHAP DER STATISTIEK,

UITGESPROKEN DOOR

MR. O. VAN REES,

BIJ DE AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT IN DE STAATS-
WETENSCHAPPEN AAN DE UTRECHTSCHE HOOGESCHOOL,

OP 14 DECEMBER 1860.

EDELGROOTACHTBARE HEEREN, CURATOREN DER UTRECHTSCHE HOOGESCHOOL;

WELEDELGESTRENGE HEER, SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN;

HOOGGELEERDE HEER, RECTOR MAGNIFICUS;

HOOGGELEERDE HEEREN, PROFESSOREN IN DE VERSCHILLENDE VAKKEN VAN HET HOOGER ONDERWIJS;

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN, LECTOREN;

EDELACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DIT GEWEST OF VAN DEZE STAD, OF DE HANDHAVING DES REGTS IS TOEVERTROUWD;

WELEERWAARDE HEEREN, LEERAREN DER GODSDIENST;

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN, DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE WETENSCHAPPEN;

WELEDELE HEEREN, STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL;

GIJ ALLEN VOORTS, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT, ZEER GEEERDE TOEHOORDERS!

Het is nu ongeveer eene halve eeuw geleden, sedert een verdienstelijk Duitsch geleerde, na de beste jaren zijns levens aan het onderwijs en de beoefening der statistiek gewijd en zich inzonderheid door statistische geschriften een welverdienden roem verworven te hebben, openlijk zijne vroegere meeningen herriep en de voormaals door hem zoo geliefkoosde wetenschap met schimp en smaad overlaadde. In zijne *Kritik der Statistik und Politik* [1]) aarzelde AUGUST FERDINAND LÜDER niet de statistiek een droombeeld te noemen, eene wetenschap in schijn, zonder inhoud, zonder werkelijkheid, zonder waarheid, die met astrologie en alchimie op ééne lijn moest worden gesteld. En toen niet slechts de geleerden, wier lievelingsvak hij had aangerand, maar bijna alle beoefenaars der staatswetenschappen

zijn doldriftigen aanval afkeurden en de eer der statistiek tegen zijne beschuldigingen handhaafden, gaf hij tot zijne regtvaardiging eene *Kritische Geschichte der Statistik* [2]) in het licht, waarin hij met donkere kleuren de onheilen schilderde, die hare beoefening reeds over het menschdom had uitgestort. Zij had den weg gebaand voor de alles regelende en besturende, alle vrije ontwikkeling onderdrukkende politiek. Zij had krachtig medegewerkt tot handhaving van het mercantiele stelsel, die rijke bron van oorlogen in de vorige eeuw, en tot versterking der niet minder heillooze zucht tot verovering en afronding van het grondgebied. Aan haar moest grootendeels de geweldige druk geweten worden, waaronder half Europa tijdens de heerschappij van NAPOLEON ten gevolge der conscriptie en der vereenigde regten had gezucht. Bovenal had zij onberekenbaar nadeel gesticht door de aandacht uitsluitend op stoffelijke voorwerpen te rigten en van de hoogere belangen der menschheid, van geestkracht en bekwaamheid, van beschaving en zedelijkheid, die niet in getallen uitgedrukt en op tabellen gerangschikt kunnen worden, af te leiden. Zoo was het dus naar LÜDER's oordeel dringend noodig dat de statistiek, in plaats van zich langer den rang van eene priesteres der waarheid aan te mogen matigen, integendeel als eene schaamtelooze bedriegster zoo spoedig mogelijk uit de rij der wetenschappen verdreven werd.

Wanneer LÜDER mèt dezelfde overtuiging nog eens onder de levenden terugkeerde, hoe zou hij zich ergeren over den schijnbaar volkomen triumf, waarin de statistiek zich in onze dagen verheugen mag. Niettegenstaande al zijne beweringen, beschouwt men haar meer en meer in alle beschaafde landen als den onmisbaren grondslag voor de kennis van maatschappij en staat. Niet slechts houden vele en beroemde geleerden zich met hare beoefening bezig, maar de regeringen zelven beginnen als het ware te wedijveren om door de oprigting van statistische bureau's en de instelling van statistische commissiën de noodige bouwstoffen voor hen bijeen te brengen. Reeds zijn vier internationale congressen toegewijd geworden aan het streven om eenheid te brengen in de statistische opgaven, ten einde de vergelijking tusschen verschillende toestanden niet slechts mogelijk maar vooral regt vruchtbaar te maken; en de regeringen van onderscheidene landen, die reeds een en andermaal afgevaardigden derwaarts hebben gezonden,

hebben zich niet slechts geneigd verklaard om de aldaar uitgesprokene wenschen zooveel mogelijk te vervullen, maar ook reeds in enkele gevallen werkelijk daaraan gehoor gegeven.

Niettegenstaande al dien uiterlijken glans, is het er echter nog verre af, dat de statistiek die algemeene belangstelling en achting geniet, die haar regtmatig toekomt, zoowel om het doel dat zij tracht te bereiken als om de vruchten, die hare beoefening oplevert. Al zijn LÜDER's klagten reeds in zijne dagen ongegrond bevonden en thans bijkans vergeten: er behoort voorzeker niet veel ondervinding toe om te weten, dat de arbeid van de beoefenaars der statistiek veeltijds met onverschilligheid ontvangen wordt, dat hunne pogingen om tot de waarheid door te dringen zelfs dikwerf tegenwerking ontmoeten. En die onverschilligheid en tegenwerking spruiten niet alleen voort uit die traagheid van geest en dat gebrek aan belangstelling in de waarheid, die aan de uitbreiding van elke wetenschap zoo menigen hinderpaal in den weg leggen: maar zij berusten op vooral niet minder gewigtige gronden dan waarop LÜDER zijn afkeurend oordeel gevestigd had. De reeks der hedendaagsche bezwaren tegen den geest en den inhoud der statistiek wordt nog altijd door zijne bewering geopend, dat zij geenszins op den rang eener wetenschap aanspraak mag maken. Wat baat, vragen anderen, de beoefening der statistiek, wanneer hare uitspraken eenen toestand betreffen, die reeds vervlogen is als de met moeite bijeenverzamelde en zorgvuldig gerangschikte cijfers tot algemeene kennis worden gebragt? Is het niet ongerijmd een onderwerp te willen bestuderen, dat te midden van het onderzoek onophoudelijk van aard verandert en van het tegenwoordige, dat men kennen wil, in het verledene overgaat, waarvan de kennis betrekkelijk onverschillig is? Nog ernstiger grieven worden gehoord uit den mond van hen, wier vroom gemoed voortdurend in vrees verkeert dat het menschelijke verstand, door alles te willen onderzoeken en alles te willen verklaren, in zijn hoogmoedigen eigenwaan de grondslagen van godsdienst en zedelijkheid niet ongeschokt zal laten. Vele beoefenaars der statistiek zijn, even als de natuurkundigen, gewoon van vaste en onveranderlijke wetten te spreken, door welke naar hunne overtuiging de menschelijke zamenleving even als de natuur beheerscht wordt. Is dat, zoo al geen miskenning van een hooger wereldbestuur, dan

toch geen ontkenning van den vrijen wil, die onmisbare voorwaarde van 's menschen zedelijke ontwikkeling? Doch de kracht dier beschuldiging wordt door een anderen aanval op de statistiek weder gebroken. „Weest gerust!" — zoo roept men de beangstigden toe, — „vreest niet voor eene wetenschap, die nog maar alleen in theorie bestaat en in werkelijkheid nog geen noemenswaardige uitkomsten heeft opgeleverd. Vraagt de cijfers, welke zij ons aanbiedt, naar hun oorsprong: slechts weinige zullen zich beroemen kunnen de vrucht te zijn van onpartijdig, naauwkeurig, volledig onderzoek. Bijna allen zijn zij uit onzuivere bronnen voortgevloeid, met ongelijksoortige bestanddeelen vermengd of wel geheel uit de lucht gegrepen. Zulk eene wetenschap kan noch licht aanbrengen, noch licht uitdooven." En die zoo spreken, voegen er gewoonlijk met een medelijdenden glimlach bij: „wij voor ons gelooven niet aan de statistiek."

Waar zooveel stemmen zich vereenigen om de statistiek in minachting te brengen, daar zou het niet kunnen bevreemden zoo de regeringen zich begonnen af te vragen of het wel op haren weg ligt, de beoefening dier wetenschap te ondersteunen. Wenden zij zich met die vraag tot ambtenaren, die vaak òf met arbeid overladen òf nog met het verouderde denkbeeld vervuld zijn dat regeren zonder geheimhouding onmogelijk is, dan is in de meeste gevallen een ontkennend antwoord te wachten. Wenden zij zich tot volksvertegenwoordigingen, die niet zelden geneigd zijn de wetenschappelijke ontwikkeling der burgers uit overdreven zuinigheid gering te schatten, dan wacht haar geen gunstiger bescheid. Zoo loopt de statistiek gevaar den onmisbaren bijstand van het staatsgezag en daarmede het eenige middel te verliezen, dat haar in vele gevallen tot kennis der waarheid voeren kan.

Moge het bij vele wetenschappen overtollig zijn geworden, opzettelijk hare waarde in het licht te stellen en hare beoefening aan te prijzen, ik vertrouw, Geëerde Toehoorders! dat gij het derhalve noch met den schijnbaren luister, waarmede de statistiek in onze dagen omgeven is, noch met de eischen van dit spreekgestoelte in strijd zult achten, wanneer ik bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan deze hoogeschool eene poging waag om die wetenschap van den op haar geworpen blaam te zuiveren. Een blik op hare geschiedenis [3]) zal daartoe, naar ik meen,

voldoende wezen. Volgt mij daarbij met uwe welwillende en belangstellende aandacht!

XENOPHON verhaalt ons in zijne *Memorabilia* [4]) hoe SOCRATES zekeren GLAUCO, een onervaren jongeling van nog geen twintig jaren, die onafgebrokene doch vruchtelooze pogingen aanwendde om in de regering gekozen te worden, op zijne eigenaardige wijze onder het oog bragt, dat het ongerijmd is den staat te willen besturen zonder dien te kennen. Deze meening van den wijssten man der oudheid vindt volkomen weerklank in CICERO's gezegde [5]): „ad consilium de republica dandum caput est nosse rempublicam." Beiden geven ons eene voldoende verklaring van den oorsprong der statistiek. Zoolang er staten geweest zijn, hebben de regenten behoefte gevoeld aan kennis der landen en volken, waarover het bestuur hun was toevertrouwd. Immers, ook al bekommerden zij zich weinig om het welzijn hunner onderdanen, het was voor hen van het grootste belang te weten welke schattingen zij hun konden opleggen, hoeveel troepen zij den vijand konden tegenoverstellen en op welke wijze zij hunne bevelen moesten inrigten, om door elken aan hun gezag onderworpen volksstam gehoorzaamd te worden. Van daar reeds vele eeuwen voor onze tijdrekening de volkstellingen bij de Joden en de Perzen, het kadaster bij de Egyptenaren, de plaatsbeschrijving van het Chinesche rijk, door CONFUCIUS uit verspreide bronnen bijeengebragt. Tot een hooger standpunt verhief zich de statistiek bij de wijsgeerige Grieken, zoodra zij over het wezen en de bestemming van den staat begonnen na te denken. ARISTOTELES legde aan zijne beschouwingen over dit onderwerp eene beschrijving der inrigtingen van honderd acht en vijftig meest Grieksche staten ten grondslag; en onder de geschriften zijner landgenooten, die wij slechts bij name kennen, hebben wij het verlies van onderscheidene statistische werken van denzelfden aard te betreuren. De praktische Romeinen, minder geneigd tot wijsgeerige bespiegelingen dan tot voorziening in de behoeften van den staat, waren er inzonderheid op bedacht om de kennis van hun uitgestrekt gebied aan het doelmatig bestuur van al de onderdeelen dienstbaar te maken. AUGUSTUS liet zijn rijk meten en er kaarten van ontwerpen; en onder zijne opvolgers werd niet slechts voor de laatsten een afzonder-

lijk archief ingerigt, maar begonnen ook statistische beschrijvingen van het staatsbestuur het licht te zien.

Zoo was derhalve de statistiek, hoe gebrekkig ook beoefend, reeds in de oude wereld als de grondslag der regeerkunst erkend. Doch zelfs op haar meest ontwikkeld standpunt had zij zich nog niet boven den rang eener dienares van de politiek verheven. Ook in de Middeleeuwen bleef zij eene ondergeschikte, hoewel meer en meer belangrijke plaats innemen. Naarmate de handel, deels ten gevolge van de veroveringen der Arabieren, deels ten gevolge der kruistogten, zich uitbreidde en de bewoners van het oosten en van het westen met elkander in naauwere betrekking bragt, werd niet slechts door de regenten maar ook door de kooplieden de behoefte gevoeld om den toestand van landen en volken te leeren kennen. Men weet welk een gewigtig aandeel de Arabieren genomen hebben in de ontwikkeling der aardrijkskunde, die niet alleen bij hen maar ook nog in onze dagen gewoon is een belangrijk gedeelte van haren inhoud aan de statistiek te ontleenen; en aan de talrijke werken, in de eerste helft der Middeleeuwen door hunne reizigers en geleerden uitgegeven, sluit zich in de tweede helft eene reeks van diergelijke geschriften uit de bloeijende Italiaansche handelssteden aan, vooral uit Venetië en Florence, waar dezelfde ondernemende en onderzoekende koopmansgeest zich paarde aan een meer zuiveren, door de herleefde studie der klassieke schrijvers ontwikkelden smaak.

Reeds op het laatst der Middeleeuwen voegde zich bij de bestaande drijfveeren tot onderzoek van den toestand van landen en volken, naast de behoefte der regeerkunst en de behoefte van den handel, ook de behoefte der buitenlandsche politiek. Allengskens waren tusschen de staten, die op de puinhoopen van het Romeinsche rijk waren gesticht, betrekkingen aangeknoopt, verbonden gesloten, naijver en wantrouwen ontstaan, vijandschappen uitgebarsten. Het was dikwerf noodzakelijk te weten wat een naburig vorst in zijn schild voerde en vooral, over hoeveel geld en troepen hij beschikken kon. De regeringen der onderscheidene landen begonnen zich dus ook bezig te houden met den toestand van andere rijken en trachtten langs verschillende wegen berigten daaromtrent in te winnen. Zoo zijn de *Relazioni* der Venetiaansche afgezanten ontstaan,

wier naauwkeurige verslagen zulk een helder inzigt geven in den voormaligen toestand van vele Europesche rijken. Doch bij de geheimhouding, die destijds als de voorwaarde eener krachtige regering beschouwd werd, zou deze belangrijke bron van kennis de statistiek weinig gebaat hebben, indien de onderdanen zelven niet hadden ingezien dat hun lot niet alleen afhing van hetgeen in hun eigen land geschiedde, maar ook van hetgeen in de raadsvergaderingen van welligt ver verwijderde rijken besloten werd of op slagvelden voorviel, waarvan het kanongebulder hunne ooren niet bereiken kon. En welke tijd was meer geschikt om dat inzigt te geven, dan de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw, met hare geweldige staatkundige en godsdienstige omkeeringen? Hielden onze voorouders in het begin van hunnen strijd tegen Spanje niet onafgebroken het oog gerigt op den toestand van Frankrijk, overtuigd dat de nederlaag van HENDRIK van Navarre de voorbode van hunnen ondergang wezen zou? Stelden Lutheranen zoowel als Calvinisten geen levendig belang in hetgeen in Spanje en Italië voorviel, omdat uit die landen de geoefende legerbenden te verwachten waren, tegen wier bijkans onweerstaanbare kracht zij hunne gewetensvrijheid zouden moeten verdedigen? Bleef de gansche christenheid niet tot diep in de zeventiende eeuw met een gemengd gevoel van vrees en haat op het rijk der Turken staren, wier vlugge ruiterbenden zoo dikwerf tot in het hart van Duitschland dreigden door te dringen? Zoo werd het dus van het uiterste belang geacht berigten in te winnen omtrent hetgeen elders voorviel; en deze zucht verflaauwde niet, maar werd integendeel door de Engelsche en de Fransche omwentelingen met hare onoverzienbare gevolgen gedurig aangewakkerd. Intusschen zag men spoedig in dat men zoowel de tijdingen, die men uit het buitenland ontving, als hetgeen men in zijn eigen land waarnam, niet begrijpen, dat men althans het gewigt der gebeurtenissen niet naar waarde schatten kon, zoolang men geen min of meer naauwkeurige kennis van den toestand der onderscheidene staten verworven had. Van daar dat eerlang eene steeds toenemende menigte van statistische geschriften het licht zag en met levendige belangstelling ontvangen werd. De *Respublicae Elzevirianae* uit de eerste helft der zeventiende eeuw, die daaronder eene voorname plaats hebben ingenomen, werden overal verspreid en gelezen; en toen

honderd jaren later de Engelschman THOMAS SALMON den *Tegenwoordigen staat van alle natiën* in drie lijvige folianten geschilderd had, werd zijn werk binnen korten tijd in alle beschaafde talen overgezet.

Thans was de statistiek tot het standpunt opgeklommen, waarop zij het regt had eene plaats te vragen in de rij der zelfstandige wetenschappen. Immers bevredigde zij niet slechts eene bepaalde behoefte, die door regenten en kooplieden, diplomaten en staatsburgers evenzeer gevoeld werd, maar zij had ook een eigen doel: den staatstoestand te leeren kennen en begrijpen. Het kan dan ook niet bevreemden dat de nieuwe wetenschap reeds vroeg van de politiek afgescheiden en aan de hoogescholen beoefend werd. Reeds in 1633 gaf de hoogleeraar JACOBUS ZEVECOOT te Harderwijk daarvan een voorbeeld, door in afzonderlijke lessen den toestand der voornaamste staten van Europa te beschrijven. [6]) In Duitschland is de beroemde HERMANNUS CONRING de eerste geweest, die in 1660, door het houden van voorlezingen over hetzelfde onderwerp, de statistiek op de hoogescholen heeft ingevoerd. Het duurde echter nog bijna honderd jaren eer die wetenschap haar tegenwoordigen, wegens de tweevoudige beteekenis van het woord *status* dubbelzinnigen en ligtelijk tot verwarring leidenden naam ontving. Zij is dien verschuldigd aan GOTTFRIED ACHENWALL, dien men gewoon is zoowel om deze reden als om zijne overige wetenschappelijke verdiensten den vader der statistiek te noemen, doch wien de hulde der nakomelingschap inzonderheid hierom toekomt, dat hij de eerste is geweest, die de nieuwe, in de levende werkelijkheid wortelende wetenschap van de boeijen eener doode taal bevrijdde en in zijne moedertaal voor zijne toehoorders begon te ontvouwen.

Doch hebben wij wel regt om de statistiek reeds in dit tijdperk harer ontwikkeling, en zelfs in het algemeen, eene wetenschap te noemen? Bestond en bestaat zij nog niet uitsluitend uit eene verzameling van feiten, dikwerf zonder onderlingen zamenhang? Bevatte en bevat zij nog wel iets anders dan bouwstoffen voor andere wetenschappen?

Ik geloof niet, Geëerde Toehoorders! dat er eenig beter kenmerk is om kennis van wetenschap te onderscheiden, dan het verband tusschen oorzaken en gevolgen. Waar dat opgespoord en aangeduid wordt, daar is wetenschap; daar kan niet slechts verklaring gegeven, daar kan de toe-

komst voorspeld, daar kan eene gewenschte uitkomst voorbereid en in het leven geroepen worden, Reeds BACO heeft gezegd: „Recte ponitur: Vere scire, esse per causas scire." [7]) Wanneer wij de statistiek aan dezen eisch toetsen, dan kan er wel geen redelijken twijfel aan de regtmatigheid harer aanspraken op den rang eener wetenschap bestaan. De meeste geschiedschrijvers der statistiek hebben voorbijgezien dat reeds ACHENWALL in 1749 gezegd heeft: [8]) „Om hetgeen wij van de dingen weten, te kunnen toepassen, moeten wij den grond daarvan inzien. Uit dien hoofde brengt het doel der statistiek mede, dat van datgene wat in eenen staat merkwaardig is, tevens de *oorzaken* worden aangegeven. Anders zouden wij den staatstoestand niet begrijpen maar slechts aanschouwen." Aan deze duidelijke uiteenzetting van het doel zijner wetenschap kan voorzeker de omstandigheid geen afbreuk doen dat ACHENWALL zelf, bij den nog onontwikkelden toestand der statistiek, slechts zelden [9]) in zijne werken de oorzaken der door hem opgeteekende feiten vermeldde. Het is van veel meer gewigt dat ook na hem de voornaamste theoristen dier wetenschap, onder welke ik slechts GIOJA, [10]) MONE, [11]) QUETELET [12]) en FALLATI [13]) behoef te noemen, het opsporen van het oorzakelijke verband evenzeer als hare natuurlijke en noodwendige taak hebben beschouwd. Inderdaad, uit feiten alleen, zonder aanwijzing van hun zamenhang, zonder onderlinge vergelijking, zonder mededeeling hunner oorzaken, kan de staatstoestand niet gekend worden; en daar de statistiek uit de behoefte aan die kennis ontsproten is, zou het ongerijmd wezen haar uitsluitend tot feiten te willen beperken. Al heeft dan ook AUGUST LUDWIG VON SCHLÖZER, die in 1804 de eerste theorie der statistiek uitgaf, gezegd [14]) dat men van hare beoefenaars slechts feiten verlangt; al heeft JEAN BAPTISTE SAY onbewimpeld verklaard, [15]) dat de statistiek eigenlijk geen wetenschap is: wij zullen ons door de uitspraken van deze overigens zeer verdienstelijke mannen niet op een dwaalspoor laten brengen. Zij hebben den inhoud der statistische geschriften van hunnen tijd met den inhoud der statistiek zelve verward en dien ten gevolge den waren aard dier wetenschap miskend.

In een der menigvuldige opstellen, door laatstgenoemden geleerde aan de ontwikkeling van staathuishoudkundige beginselen toegewijd, werpt hij

op de statistiek een anderen blaam, die na hem dikwerf herhaald is en ook nog wel in onze dagen gehoord wordt. „Wat heeft men," vraagt hij, „aan die lijvige statistieken die, al zijn zij ook uitmuntend, dat wil zeggen *waar*, op het oogenblik waarop zij gemaakt worden, het niet meer zijn op het oogenblik waarop men ze raadpleegt?" [16])

Ik zou tot weerlegging dezer bedenking welligt volstaan kunnen met te wijzen op al hetgeen ook in den steeds afwisselenden toestand meer of min duurzaam is; op grondgesteldheid, klimaat en volkskarakter, die eeuwen lang dezelfde blijven; op staatsregelingen, regtsinstellingen en maatschappelijke vereenigingen, die somtijds gedurende eene reeks van jaren dezelfde kenmerken behouden en dus even goed uit vroegere als uit hedendaagsche geschriften kunnen worden gekend. Doch men zou mij met grond kunnen tegenwerpen dat SAY in de aangehaalde plaats minder daarop het oog heeft dan wel juist op de steeds veranderende bestanddeelen van den toestand, op het getal der ingezetenen, der geboorten en sterfgevallen, der hoeveelheden in- en uitgevoerde waren, in één woord op al die zaken, die het naauwkeurigst door cijfers worden uitgedrukt. Immers behoeft men slechts eene oppervlakkige kennis te bezitten van statistische tabellen, om te weten dat de daarop voorkomende getallen dikwerf veranderen en dat het ongerijmd zou zijn de uitkomsten van een bepaald jaar voldoende te beschouwen om over de voorgaande en de volgende een juist oordeel te vellen. Ik zie mij derhalve verpligt ook op dit gebied eene lans met den beroemden staathuishoudkundige te breken; doch ook hier acht ik het voldoende de geschiedenis der wetenschap zelve te laten spreken. Laten wij hare ontwikkeling verder nagaan; zij zal de beteekenis en de blijvende waarde der statistische cijfers in het helderste licht stellen.

Reeds voordat CONRING en ACHENWALL de grondslagen eener wetenschappelijke behandeling der statistiek hadden gelegd, had men zoowel in ons eigen vaderland als in Engeland zich bezig gehouden met de berekening van den waarschijnlijken levensduur. Aanleiding daartoe gaven niet alleen de in het begin der vorige eeuw in Engeland opkomende levensverzekering-maatschappijen, maar ook de reeds veel vroeger vrij algemeene gewoonte der regeringen om geld te leenen tegen lijfrenten: een soort van dobbelspel, waarbij de staat in den regel verliezen moest, wanneer hij de

grootte der jaarlijks aan de geldschieters uit te keeren som niet door berekening kon leeren kennen maar bij gissing moest bepalen. Zelfs een man als JOHAN DE WITT achtte het niet beneden zich een klein geschrift over dit onderwerp in het licht te geven [17]); en de verdiensten van onzen WILLEM KERSSEBOOM, die in 1738 de eerste sterftetafels voor de provincie Holland zamenstelde, worden zelfs in het buitenland erkend. Weldra begonnen de beoefenaars der statistiek in te zien, welk een vruchtbaar veld die zoogenaamde politieke rekenkunst voor haar geopend had. Of maakte niet die *waarschijnlijke* of, als men eene andere wijze van berekening volgde, die *gemiddelde* levensduur een deel van den toestand uit, dien zij te schetsen hadden? Was het niet van het hoogste belang te weten of de bevolking van eenig land zich over het algemeen in een hoogen ouderdom verheugen mogt, dan wel of zij, na naauwelijks den mannelijken leeftijd te hebben bereikt, grootendeels door den dood werd weggemaaid? De waarneembare feiten konden op zichzelven daaromtrent geen licht geven: alleen wanneer men *gemiddelden* of *verhoudingen* kon berekenen, was men in staat zich omtrent deze en diergelijke omstandigheden naauwkeurige kennis te verschaffen, en het viel terstond in het oog hoezeer de statistiek daardoor winnen moest. Uit de vergelijking van den gemiddelden levensduur in verschillende tijden of landstreken kon men niet slechts gewigtige gevolgen afleiden met betrekking tot de meer of min gunstige beweging, tot den vooruitgang of teruggang van het volkswelzijn, maar men kreeg daardoor tevens een belangrijk hulpmiddel om de oorzaken der waargenomene verschijnselen op te sporen en daardoor den toestand te verklaren. Natuurlijk kon deze methode even goed op andere onderwerpen, met name op de handelsbeweging en de ontwikkeling der nijverheid, worden toegepast, en het is dus geen wonder dat men overal, waar het mogelijk was, cijfers in plaats van woorden begon te bezigen. Reeds SCHLÖZER had er op gewezen [18]) dat de statistiek weinig baat vindt bij algemeene uitdrukkingen. Immers kan men nog niet zeggen den toestand der nijverheid in eenig land te kennen, wanneer men weet dat het *vruchtbare* wijnbergen, *groote* fabrieken, die aan *vele* arbeiders brood geven, een *bloeijenden* handel en *een weinig* bouwland bezit. Waren cijfers dien ten gevolge reeds in alle gevallen onmisbaar, waarin zij de eenvoudigste en

naauwkeurigste uitdrukking der feiten zijn, hunne waarde werd verdubbeld nu men inzag dat zij tot berekening van verhoudingen en gemiddelden gebruikt en daardoor nog op eene andere wijze aan het doel der statistiek dienstbaar gemaakt konden worden. Zoo werd het gebied dier wetenschap aanmerkelijk uitgebreid en de aandacht meer en meer op al die gedurig afwisselende hoeveelheden gerigt, wier onderlinge verhouding in tijd en ruimte bij eene oppervlakkige beschouwing van den toestand niet in het oog valt, maar niettemin tot zijne belangrijkste elementen behoort.

Het zal wel overbodig zijn, u op het groote gewigt van deze nieuwe rigting der statistiek te wijzen. Men begon in den toestand niet slechts *samenhang* tusschen de onderscheidene deelen maar ook *leven* te zien. Het vruchtbare denkbeeld van *ontwikkeling* kreeg zijne plaats ook in onze wetenschap en wierp zijn helder licht over het tot dusverre wel niet verwaarloosde maar toch nog niet geheel naar waarde geschatte verband tusschen oorzaken en gevolgen. Had nog SCHLÖZER de statistiek meer vernuftig dan juist *de stilstaande geschiedenis* genoemd: het denkbeeld van stilstand werd na hem meer en meer als in strijd met werkelijkheid verworpen. Men erkende in den tegenwoordigen toestand de vrucht van alles wat daaraan is voorafgegaan. Men zag in, dat men dien toestand slechts dan waarlijk kent, wanneer men de ontwikkeling zijner veranderlijke bestanddeelen bestudeerd en de rigting opgespoord heeft, waarin zij zich thans bewegen. Dan alleen wordt het ideaal bereikt, reeds door ACHENWALL der statistiek voorgehouden: den staatstoestand niet slechts te doen aanschouwen maar ook te leeren begrijpen.

Verre derhalve van reeds na verloop van korten tijd onbruikbaar te worden, blijven statistische cijfers voortdurend hare waarde behouden als een onmisbaar hulpmiddel tot vergelijking van verschillende toestanden. Indien men vraagt waarom de statistiek nog zooverre van haar doel verwijderd is, waarom zij nog zoo weinig tot verklaring van den tegenwoordigen toestand bij kan brengen, het is juist het gemis van voldoende opgaven uit vroegere tijden, dat den beoefenaar dier wetenschap gedurig in zijn onderzoek belemmert. Eerst in onze eeuw is men begonnen de feiten, die tot grondslag van vergelijking en berekening kunnen strekken, aan eene

scherpe kritiek te onderwerpen en met naauwkeurigheid op te teekenen. Eerst thans begint de wetenschap over eenige bruikbare bouwstoffen te beschikken; en hoe gretig die worden ontvangen en gebruikt, dat toonen ons de werken van de voornaamste statistische schrijvers onzer dagen, waarin aan de vergelijking van den door hen geschetsten toestand met vroegere en gelijktijdige toestanden eene steeds grootere plaats wordt ingeruimd. Zoo kan derhalve geen statistisch geschrift, dat aan de eischen der waarheid voldoet, ooit zijne waarde verliezen. Integendeel, elke arbeid van dien aard plaatst den beoefenaar der statistiek op een hooger standpunt, van waar hij den tegenwoordigen toestand beter overzien en dieper in al zijne bijzonderheden doordringen kan.

Het kan voorzeker niet bevreemden, dat de waarde van eene methode, die tot zulke schoone uitkomsten leiden moest, door hare voorstanders overdreven is. Reeds in het laatst der vorige en in het begin van deze eeuw verloren velen uit het oog, dat getallen alleen hoeveelheden en geenszins eigenschappen kunnen uitdrukken. Uit zucht om alles in cijfers te brengen en van alles gemiddelden te berekenen, begon men, om slechts eenige voorbeelden te noemen, de beschaving naar de hoeveelheid drukpersen en jaarlijks uitgegevene boeken, de zedelijkheid naar het aantal onechte kinderen of misdrijven, de welvaart naar de verhouding tusschen de bedeelden en de gansche bevolking af te meten. Om de hoedanigheid der personen en den inhoud der boeken, om de omstandigheden in zeden of wetgeving, die het sluiten van een huwelijk bemoeijelijken of de aanleidingen tot het plegen van misdrijven vermeerderen, om den invloed dien de inrigting der armbesturen of de liefdadigheid der gegoede standen op de bedelarij kunnen uitoefenen, werd door velen in het geheel niet gedacht. Zoo was men dus een dwaalspoor ingeslagen, dat tot de schroomelijkste verwarring leiden moest. Doch naauwelijks had deze verkeerde rigting eenig veld gewonnen, of het gevaar dat de statistiek bedreigde, werd door de kritiek erkend en met krachtige hand afgeweerd. Mogt eenig beoefenaar der statistiek in verzoeking komen op de genoemde wijze van cijfers misbruik te maken, — en wie in de letterkunde der wetenschap geen vreemdeling is, zal erkennen dat die verzoeking ook nog heden ten dage zeer groot schijnt te zijn, — ik zou hem raden de *Göttingische ge-*

lehrte Anzeigen voor de jaren 1806 en 1807 op te slaan. Hij zou daarin eene reeks van opstellen kunnen vinden, ten deele van den beroemden geschiedschrijver HEEREN afkomstig, waarin met hoogen ernst tegen de verstijving van den levenden toestand met al zijne geestelijke, niet in getal uitdrukbare, elementen tot een onbezield geraamte van cijfers gewaakt en de tabellen-fabriekanten dier dagen op onzachte wijze teregtgewezen worden.

In Frankrijk heeft intusschen de voorliefde voor getallen tot eene andere dwaling aanleiding gegeven. Zoowel DUFAU [19]) als MOREAU DE JONNÈS [20]) hebben de leer verkondigd, dat de statistiek zich uitsluitend met zulke feiten mag bezig houden, die door cijfers kunnen worden uitgedrukt; en men heeft hun de voorzeker onverdiende eer bewezen van hunne rigting met den schoonklinkenden naam van de *mathematische school* te bestempelen. Vraagt men hun, waarom de statistiek uitsluitend cijfers kan gebruiken, het antwoord is: omdat zij altijd rekenen moet. Alsof eene menigte der meest gewigtige feiten, die tot beschaving en zedelijkheid, tot den regtstoestand en het volkskarakter betrekking hebben, uit het gebied onzer wetenschap verdreven moesten worden, alleen omdat cijfers niet het meest geschikte middel zijn om daarvan eene heldere en juiste voorstelling te geven! Verheugen wij ons dat de voorstanders dier rigting, die ook in Duitschland enkele aanhangers telt, [21]) door in den regel in de praktijk hunne theorie te verloochenen, zelven het bewijs van hare onhoudbaarheid geleverd hebben en dat de jongste zamensteller eener in menig opzigt uitmuntende statistiek van Frankrijk, de verdienstelijke MAURICE BLOCK, openlijk met de overleveringen der mathematische school gebroken en zich tegen de uitsluitende heerschappij der cijfers in de statistiek verklaard heeft. [22]) Gelijk men voor het bouwen van een huis niet slechts steenen maar ook hout en andere grondstoffen noodig heeft, zoo heeft ook de statistiek tot bereiking van haar doel behoefte aan onderscheidene hulpmiddelen. Elk onderdeel van den toestand moet op zulk eene wijze geschetst worden als het meest geschikt is om het naauwkeurig te doen kennen. Zoo maakt de statistiek niet slechts van getallen maar ook van woorden en beschrijvingen en zelfs van lijnen, beelden en kleuren gebruik, naarmate haar onderwerp het medebrengt. Wel heeft de Duitsche geleerde

CARL GUSTAV ADOLPH KNIES in 1850 getracht de wenschelijkheid te betoogen, om haar in twee afzonderlijke wetenschappen te splitsen, waarvan de eene onder den naam van *Staatstoestandskunde* het tegenwoordige evenzoo met woorden zou moeten afschilderen als de geschiedenis het verledene, terwijl de andere, volgens hem de eigenlijke *statistiek*, zich uitsluitend met de toepassing der politieke rekenkunst en dus met getallen zou moeten bezig houden [23]): doch dit voorstel heeft geen weerklank gevonden en is wegens de eenheid en ondeelbaarheid van het doel dier wetenschap zoowel door den Weener hoogleeraar JONAK als door den beroemden ROBERT VON MOHL teregt verworpen. [24])

Ik ben thans, Geëerde Toehoorders! met het overzigt van de geschiedenis der statistiek tot een tijdperk genaderd, dat op hare ontwikkeling een beslissenden invloed heeft uitgeoefend. Tot het einde van NAPOLEON's dwingelandij beschouwde men haar, gelijk wij gezien hebben, algemeen als de wetenschap van den *staatstoestand.* Het was intusschen noodig, haar van dit bekrompene standpunt af te brengen en op een breederen grondslag te plaatsen, om haar inhoud en hare grenzen met naauwkeurigheid te kunnen bepalen.

Zoowel in de tweede helft der vorige eeuw als in den aanvang der tegenwoordige was de statistiek bijna overal onder den invloed der dwaling, dat de staat de ziel der menschelijke zamenleving uitmaakt en dat al hare overige bestanddeelen slechts waarde hebben, inzooverre zij bijdragen tot vermeerdering van diens bloei en magt. Wel had HUGO DE GROOT reeds geleerd dat de staat geen doel maar slechts een middel en het *volk* de hoofdzaak is; maar hoewel vele en verdienstelijke beoefenaars van het staatsregt, inzonderheid in ons vaderland, op den door hem gelegden grondslag hadden voortgebouwd, was zijne opvatting van het wezen van den staat niet algemeen genoeg doorgedrongen om de statistiek bij haar optreden als zelfstandige wetenschap tegen miskenning van haar eigenlijk doel te vrijwaren. Wanneer men aan hare leeraars vroeg, welke bijzonderheden in den toestand inzonderheid verdienden te worden opgeteekend, dan dachten zij allereerst om het staatsbegrip en leidden daaruit hun antwoord af. Zoo spraken ACHENWALL en SCHLÖZER van *staatsmerkwaardig-*

heden, MEUSEL en NIEMANN van *staatsinrigtingen*, PEUCHET en FISCHER van *staatskrachten*, als den eigenlijken inhoud hunner wetenschap [35]); en de laatste opvatting, zoozeer in overeenstemming met de Fransche en Duitsche regeringspolitiek, werd weldra bijna overal als de ware gehuldigd. Men beschouwde zoowel het grondgebied als de bevolking uitsluitend als hulpmiddelen voor den staat, als bronnen waaraan de regering de kracht ontleende om veroveringen te maken of de veroveringszucht van anderen te weerstaan. Zoo geraakte het *volk* geheel op den achtergrond; en om de *maatschappij* met haar zelfstandige inrigting en ontwikkeling werd door de beoefenaars der statistiek nog naauwelijks gedacht.

Na 1815 brak echter voor de staatswetenschappen een nieuw tijdperk aan. Constitutionele regeringsvormen vervingen in een groot deel van Europa de onbeperkte monarchie. Het volk benoemde vertegenwoordigers, die aandeel kregen aan de wetgeving en toezigt hielden op het staatsbestuur. Nu kon de staat ook in de schatting der geleerden niet langer dezelfde plaats blijven innemen. Het *volk* werd meer en meer het middelpunt der staatswetenschappen en dus ook de kennis van den *volkstoestand* het doel der statistiek.

Nu eerst kwam er eenheid en zamenhang in de laatstgenoemde wetenschap. Zoolang zij nog slechts den staatstoestand te schetsen had, kon zij bij de keus harer onderwerpen den blaam van willekeur niet van zich afweren. Of moest het niet vreemd schijnen dat men het klimaat onder de staatsmerkwaardigheden opnam, of aan de zeden en gewoonten des volks onder de staatskrachten eene plaats inruimde? Thans echter kan zoowel omtrent den inhoud als omtrent de grenzen der statistiek geen redelijken twijfel meer bestaan. Beiden worden door haar doel, *de schildering en verklaring van den volkstoestand*, met naauwkeurigheid bepaald. Alles uit het oogpunt van het volk beschouwende, weet zij aan elk onderwerp de plaats toe te kennen, die het verdient in te nemen. Het grondgebied met zijne betrekkelijke ligging en zijne eigenaardige luchtgesteldheid boezemt haar belang in als de woonplaats van het volk, de staatsinrigting als zijne levensorde, de nijverheid als het middel, waardoor het in zijn onderhoud voorziet. Nu kan zij derhalve niet meer tot haar nadeel verward worden, noch met de geographie, welke den toestand van den aard-

bol uit het oogpunt der natuur doet kennen, noch met de ethnographie, die den oorsprong, de uitbreiding en de eigenschappen der onderscheidene volksstammen ontvouwt, zonder zich aan staatkundige grenzen te storen. Ook aan beide wetenschappen veel ontleenende, wat tot bereiking van haar doel dienstbaar is, gaat de statistiek haar eigen weg, kiest met zelfstandigheid haar eigen inhoud en vereenigt al hare onderdeelen, niettegenstaande hunne groote verscheidenheid, tot een harmonisch geheel.

Reeds voordat de statistiek dit standpunt bereikt had, waren intusschen twee wetenschappen opgekomen, wier ontwikkeling een belangrijken invloed op haar moest uitoefenen. De staathuishoudkunde begon in de vorige eeuw de voorwaarden te ontvouwen, waarvan de welvaart afhankelijk is, en wierp op de gansche volkshuishouding een helder licht. Zij leerde inzien dat niet slechts elk volk maar de gansche menschelijke maatschappij een eigenaardig leven heeft, dat door bepaalde wetten beheerscht wordt. Tegelijkertijd ontstond de wetenschap der bevolking, die in hare verdeeling en beweging vaste verhoudingen opmerkte en ook op dit gebied de wetten zocht te leeren kennen, waarvan de verschijnselen afhankelijk zijn. Zoo kwam men meer en meer tot de overtuiging, dat in de samenleving niet minder regelmaat en orde heerschen dan in de bewustelooze natuur; en de beoefening der statistiek, verre van die overtuiging te logenstraffen, heeft haar integendeel door treffende uitkomsten versterkt. Of is het niet merkwaardig dat de personen, wier schrift onleesbaar is, of die vergeten hun brief te sluiten of er een adres op te plaatsen, tot het gansche getal der briefschrijvers jaar aan jaar weder in dezelfde verhouding staan? Zou het toeval zijn dat er in gewone omstandigheden in elk land jaarlijks ongeveer evenveel huwelijken worden gesloten, zoowel in het algemeen als tusschen personen van denzelfden leeftijd, tusschen weduwenaars en jonge dochters, tusschen jongmans en weduwen? Moet het niet verbazing wekken, dat in uitgestrekte landen de verhouding tusschen de gansche bevolking en degenen die een moord plegen of de handen aan zich zelven slaan, gedurende geruimen tijd dezelfde blijft? Zoo is er dan ook regelmaat in de schijnbaar zoo ongeordende en willekeurige menschelijke handelingen; en hoe dieper men in de kennis der maatschappij doordringt, des te meer bespeurt men in de verschijnselen, die hun ontstaan aan 's menschen vrijen

wil verschuldigd zijn, even vaste verhoudingen als in de werking van de krachten der stof [26]).

Naauwelijks had deze waarheid eenig veld gewonnen, of de twee genoemde wetenschappen werden beschouwd als onderdeelen eener meer algemeene wetenschap, die zich ten doel stelt de wetten te ontvouwen, waardoor de inrigting en de ontwikkeling der maatschappij beheerscht worden, en die van den aanvang af ten naauwste met de statistiek verbonden is geweest. Want terwijl zij tot verklaring van gewigtige deelen van den volkstoestand den sleutel geeft, behoeft zij zelve in hooge mate den bijstand der statistiek. Immers is het beste middel tot opsporing van die wetten in de waarneming en vergelijking, zoowel van de feiten zelven als van hunne oorzaken gelegen; en de statistiek, die den volkstoestand schildert en verklaart, werd derhalve uit den aard der zaak de grondslag van de wetenschap der maatschappij.

Maar is het niet een uitvloeisel van het materialisme, wanneer men begint te spreken van de *natuurwetten* der menschelijke zamenleving? Wordt de wereld daardoor niet tot een zielloos werktuig verlaagd, dat volgens een vooraf bepaald plan in beweging is? Waar blijft, bij deze beschouwing, de invloed van 's menschen vrijen wil? En wordt de statistiek, als zij aan deze onderzoekingen de behulpzame hand biedt, niet de dienaresse van het ongeloof?

Voorzeker zou ik mij aan de beantwoording van deze vragen kunnen onttrekken, door op te merken dat zij minder tegen de statistiek dan tegen de wetenschap der maatschappij gerigt zijn, wier behandeling buiten het plan mijner tegenwoordige rede gelegen is. Het zou echter in strijd zijn met de eer der statistiek den handschoen te laten liggen, die haar van zulk eene achtenswaardige zijde wordt toegeworpen, en ik zie mij dus verpligt althans het standpunt aan te wijzen, waarop hare beoefenaars zich naar mijne meening plaatsen moeten om de genoemde beschuldigingen te kunnen ontzenuwen.

Dat standpunt is geen ander dan hetgeen ieder behoort in te nemen, die de objectieve waarheid boven zijne subjectieve meening stelt, het standpunt namelijk van volkomene onpartijdigheid, waarop men alleen vraagt hoe de dingen *zijn*, zonder vooraf te bepalen hoe zij eigenlijk *wezen moeten*.

Nu is het een onweersprekelijk feit, reeds voldoende zoowel door de geschiedenis als door de statistiek in het licht gesteld, dat in de maatschappij, even als in de natuur, eene bepaalde oorzaak een bepaald gevolg heeft, en dat hare ontwikkeling dus aan vaste wetten onderworpen is, aan wier invloed niemand zich onttrekken kan.

De bronnen der waarheid vloeijen echter niet alleen buiten maar ook in den mensch. Ons inwendig bewustzijn getuigt en onze persoonlijke ervaring bevestigt, dat wij vrij zijn het goede te doen en het kwade te laten. Ons geweten beschuldigt ons van misbruik onzer zedelijke vrijheid. En dat die inwendige stemmen ons niet bedriegen, dat zij geen vrucht van tijdelijke en voorbijgaande invloeden zijn, daarvan levert de geschiedenis ons het onloochenbare bewijs. Overal en altijd hebben zij zich doen hooren, overal en altijd zijn zij de beschermengelen geweest, die ons geslacht aan de heerschappij der zinnelijkheid ontrukt en op de baan der ontwikkeling voortgeleid hebben. Zij behooren dus tot het wezen van den mensch. Hij kan ze niet ontkennen of tot zwijgen brengen, zonder een deel van zich zelven, en voorzeker niet het minst belangrijke deel, te verloochenen of te vernietigen.

Zoo zien wij ons derhalve verpligt een dualisme te huldigen, aan welks heerschappij wij ons niet onttrekken kunnen. Nederig moeten wij bekennen dat onze vermogens nog niet ver genoeg reiken om het verband tusschen de menschelijke vrijheid en de onveranderlijkheid der natuurwetten in te zien. Doch zullen wij nu, om de vrijheid van den wil te redden, of liever — want die vrijheid zal zich zelve wel handhaven — om onze bijzondere meening omtrent den aard en de grenzen dier vrijheid te kunnen volhouden, protest indienen tegen de uitspraken der wetenschap? Of zullen wij in het andere uiterste vervallen en ons als de magtelooze speelbal beschouwen der op ons inwerkende krachten? Neen, Geëerde Toehoorders! wij behooren noch het een noch het ander te doen. Wij behooren zonder vooringenomenheid, aan de hand der geschiedenis en der statistiek, ons onderzoek voort te zetten, in de onwankelbare overtuiging dat de waarheid nimmer met zich zelve, en dus ook niet met de zedelijkheid, in strijd kan zijn.

En wat nu de vrees betreft, dat de ontdekking van vaste wetten in de

ontwikkeling der maatschappij het godsdienstig gevoel ondermijnen zou: zij kan slechts bij hem opkomen, die dat gevoel alleen erkennen wil waar het zich in bepaalde, uitsluitend door hem geijkte begrippen of vormen uitspreekt. Verre toch van voedsel te geven aan het materialisme, wijzen die wetten integendeel op den wetgever, van wiens bestaan ons inwendig bewustzijn even krachtig als van onze zedelijke vrijheid getuigt. Zij nemen in de oogen van den beoefenaar der wetenschap, die aan godsdienst en zedelijkheid eene plaats in zijn gemoed blijft inruimen, het karakter van gedachten der hoogste wijsheid en liefde aan, en brengen hem dus nader tot het verhevenste doel waarnaar de wetenschap streven kan: de kennis van den almagtigen en heiligen God!

Voorzeker mag ik vertrouwen het bewijs geleverd te hebben, dat de statistiek, zoowel om haar doel als om hare vruchten, regt heeft om eene eervolle plaats onder de staatswetenschappen te vorderen. Den volkstoestand te schilderen en te verklaren, en daardoor mede te werken tot opbouwing van de wetenschap der maatschappij, zou dat geen edele roeping zijn? Doch welligt rijst bij sommigen uwer de bedenking op, of de statistiek wel ooit die taak zal kunnen vervullen. „Is het niet een ideaal," — zoo hoor ik mij toeroepen — „een schoon maar onbereikbaar ideaal, dat gij ons hebt voorgespiegeld? Is er wel één statistisch geschrift, dat ten volle aan uwe eischen beantwoordt? Waar zijn cijfers te vinden, naauwkeurig en volledig genoeg om tot grondslag uwer berekeningen te kunnen strekken? Heeft de ervaring niet geleerd, en spreekt zij het niet telkens luider uit, dat de meeste statistische opgaven niet alleen uit onzuivere bronnen zijn voortgevloeid, maar bovendien voortdurend door staatkundige en godsdienstige partijen tot verdediging, nu eens van deze, dan weder van de tegenovergestelde meening worden gebruikt?"

Het is er verre af, Geëerde Toehoorders! dat ik de gebrekkigheid der bouwstoffen, waarover de wetenschap tot nog toe te beschikken heeft, zou willen ontkennen of bewimpelen, evenmin als ik loochenen kan dat zij nog altijd door velen als een arsenaal wordt beschouwd, waarin ieder geschikte wapenen kan vinden tot bestrijding zijner tegenpartij. Maar zou het buskruid niet meer dienen mogen om rotsen te doen springen, omdat het

dikwerf tot verraderlijke moordaanslagen is misbruikt? Gelijk elk huis zijn kruis heeft, zoo heeft ook elke wetenschap hare eigenaardige ergernissen; en het is voor den beoefenaar der statistiek geen gering verdriet, wanneer hij uit de met zorg en moeite bijeenverzamelde feiten door miskenning van hunne oorzaken en hun onderling verband valsche gevolgtrekkingen ziet maken, of door het willekeurig en ongewettigd gebruik van onnaauwkeurige en onvolledige cijfers een blaam op zijne wetenschap ziet werpen. Doch hij schept moed, wanneer hij hare tegenwoordige ontwikkeling met haren toestand voor een vijftigtal jaren vergelijkt. Toen kon nog een man als LÜDER door het verregaand misbruik, dat straffeloos van statistische opgaven gemaakt werd, tot vertwijfeling worden gebragt; doch hoezeer is na hem de toepassing eener scherpe kritiek op dit gebied toegenomen! Door de onvermoeide pogingen van velen om de waarheid van de dwaling te scheiden en de juiste beteekenis der statistische opgaven in het licht te stellen, is het steeds moeijelijker geworden om met uit de lucht gegrepene getallen vooraf vastgestelde uitkomsten te staven; en de kunst om cijfers te groeperen moet noodwendig des te meer in aanzien en invloed dalen, naar mate de wetenschap der statistiek beter gekend en vlijtiger beoefend wordt.

Ernstiger bezwaar voor hare ontwikkeling levert de schrale oogst van naauwkeurig waargenomene en opgeteekende feiten op, die haar tot nog toe ten dienste staan. Zelfs schijnt haar rijkdom in dit opzigt eer af dan toe te nemen; want voor de nieuwe bouwstoffen, die haar voortdurend toevloeijen, wordt telkens door eene menigte oude plaats gemaakt, die het naauwlettend onderzoek der kritiek niet kunnen verduren en als onbruikbaar moeten worden weggeworpen. Doch hierin bestaat juist de groote vordering der statistiek in onze dagen, dat men meer en meer doordrongen wordt van de noodzakelijkheid om ten strengste toe te zien op de juistheid der gegevens, die den grondslag harer onderzoekingen uitmaken. De oppervlakkigheid en onnaauwkeurigheid, waarmede men vroeger algemeen de noodige opgaven verzamelde, de onwetenschappelijke ligtvaardigheid, waarmede men daaruit gevolgen trok, en het misbruik, waartoe deze handelwijze aanleiding gaf, hebben allengskens aller oogen geopend. Men heeft ingezien dat een geheel nieuwe weg moest worden ingeslagen;

en wie geen vreemdeling is in de wetenschap, zal niet onbekend zijn met de pogingen, die thans in bijna alle beschaafde landen worden aangewend, om over de verdeeling en de beweging der bevolking, over den toestand van landbouw en nijverheid, van handel en scheepvaart, en zelfs over den trap van beschaving en zedelijkheid, niet meer gissingen en benaderingen maar juiste en voor vergelijking geschikte opgaven te verkrijgen. Natuurlijk heeft men hierbij met groote moeijelijkheden te worstelen. De waarheid neemt niet zelden den vorm aan van eene bloode maagd, die zich angstvallig aan de bespiedende blikken harer aanbidders onttrekt, of wel van eene trotsche schoone, die zich eerst na lang en standvastig aanhouden winnen laat. Maar wie haar opregt liefheeft en geduld aan ijver paart, mag toch gegronde hoop voeden haar eenmaal de zijne te noemen; en voorzeker zijn er weinig wetenschappen, wier beoefenaars meer bewijzen van onvermoeide volharding gegeven hebben, dan zij die zich het afmattende en ondankbare werk getroosten, om statistische opgaven te verzamelen, te rangschikken en, waar het noodig is, te berekenen. Zoo mogen wij dan verwachten dat de statistiek, al heeft zij tot nog toe slechts geringe diensten aan de menschheid bewezen, eerlang onder de meest vruchtbare wetenschappen zal worden geteld. Voor honderd jaren eerst als zelfstandige wetenschap opgetreden, heeft zij een groot gedeelte harer jeugd besteed om haar doel te leeren kennen en den weg te zoeken die haar het snelst derwaarts zou voeren. Reeds thans is zij omtrent beiden tot volkomene zekerheid gekomen: en ik zou bijna durven vragen, welke andere wetenschap zich even spoedig aan de knellende boeijen van dwaling en vooroordeel onttrokken heeft? Met veelzijdige ervaring toegerust, bekend met de hinderpalen, die zij te overwinnen heeft, en de slingerpaden, die haar van den regten weg dreigen af te voeren, gaat zij thans met vasten tréd haar doel te gemoet. Voorzeker, wie met ernstigen zin naar waarheid zoekt, wie zijnen tijd en zijn volk en in beiden zich zelven begrijpen wil, volgt met belangstelling hare schreden en roept haar van ganscher harte een welgemeenden heilwensch toe.

Immers is het niet alleen de zucht tot uitbreiding van zuiver theoretische kennis, maar het zijn ook zeer dringende praktische belangen, die aan de beoefening der statistiek ten grondslag liggen. Wij hebben gezien

hoe de eigenaardige behoeften van regenten, van kooplieden, van diplomaten en van staatsburgers haar het aanzijn gegeven hebben. Welnu, diezelfde behoeften doen zich nog altijd gevoelen en nemen met den voortgang der beschaving zelfs voortdurend toe. Naarmate de staatszorg zich over meer onderwerpen uitstrekt en behalve de handhaving van veiligheid en orde ook het onderwijs, de nijverheid, de middelen van gemeenschap en zoovele andere zaken binnen haren kring getrokken heeft, naar die mate hebben ook de regeringen steeds helderder ingezien dat de door haar uitgevaardigde wetten alleen dan goed kunnen werken, wanneer zij op eene volledige en juiste kennis van den volkstoestand rusten. De koophandel heeft nog altijd hetzelfde belang bij de kennis van de voortbrengselen en de behoeften der onderscheidene volken; en de verbazende uitbreiding, welke het crediet in de laatste eeuwen gekregen heeft, maakt eene volledige en juiste bekendheid met den toestand van hunne geldmiddelen en hunne nijverheid steeds onmisbaarder. Nog altijd berekent de diplomatie met naauwlettende zorg de hulpmiddelen en strijdkrachten der voornaamste staten; terwijl de staathuishoudkunde de belangstelling der natiën in elkanders welvaart niet weinig verhoogd heeft, door het onafscheidelijk verband tusschen den bloei der verschillende landen en werelddeelen in het helderste licht te stellen. Doch naast deze onderscheidene behoeften heeft zich bovendien allengskens eene andere van nog edeler aard doen gevoelen. Gelijk de mensch, wanneer hij tot jaren van onderscheid is gekomen, tot zich zelven inkeert en over zijnen toestand en zijne natuur begint na te denken: zoo openbaart zich meer en meer bij alle beschaafde natiën de zucht om in zelfkennis te vorderen, om niet langer bewusteloos voort te drijven op den stroom der ontwikkeling, maar zich rekenschap te geven van de plaats, waar zij zich bevinden, en van den weg, dien zij moeten volgen, om voortdurend in beschaving en welvaart toe te nemen. Maar hoe zullen zij dat doel bereiken, zoolang zij haar aanleg en hare hulpmiddelen niet kennen en dus in het onzekere verkeeren, of zij het regte spoor wel hebben ingeslagen? Hoe zullen zij de hinderpalen te boven komen, die zij ontmoeten op haren weg? Gelijk de heelmeester geen doelmatige middelen kan aanwenden, zoolang hij de wonde niet onderzocht en gepeild heeft, die den lijder op het ziekbed heeft geworpen,

zoo kan ook de maatschappij de kwalen niet genezen, die hare vorderingen vertragen en hare kracht ondermijnen, zoolang zij die niet in haar aard en uitgestrektheid heeft leeren kennen. Zelfkennis is niet slechts voor den mensch maar ook voor de volken de voorwaarde tot krachtige en veelzijdige ontwikkeling. Zoo is dan ook hierdoor de beoefening der statistiek eene algemeene maatschappelijke behoefte geworden. Men moge bezwaren tegen haar inbrengen zooveel men wil: te loochenen dat de kennis van den volkstoestand niet slechts zeer begeerlijk, maar inderdaad onmisbaar is, zou thans eene ongerijmdheid zijn.

Eene wetenschap, die zulk een gewigtig doel beoogt en zulke belangrijke diensten bewijst, behoort ongetwijfeld onder de vakken van hooger onderwijs te worden opgenomen; en het is geen gering blijk van den verlichten zin onzer regering dat reeds in 1815, terstond na de herleving onzer onafhankelijkheid, te Leiden en later ook aan onze overige hoogescholen leerstoelen voor de statistiek zijn opgerigt [37]), terwijl die in onderscheidene beschaafde landen en zelfs in Frankrijk thans nog geheel ontbreken. Doch de statistiek heeft niet slechts regt op deze erkenning harer waarde, maar niet minder op de regtstreeksche ondersteuning door den staat. Hare beoefening toch kan niet dan hoogst gebrekkig en onvruchtbaar blijven, zoolang zij niet op de krachtige hulp der regering rekenen kan. Niet alleen aan openbaarheid heeft zij behoefte, maar vooral aan medewerking. Wel heeft het beroemde *Compte rendu* van NECKER, dat in het laatst der vorige eeuw op het vasteland van Europa het sein tot openbaarheid der regeringshandelingen gaf, ook voor de statistiek het morgenrood van een beteren dag doen aanbreken; maar het is voor haar eerst volkomen licht geworden, nadat er statistische bureau's zijn opgerigt en de regeringen de in hare archieven vervatte bouwstoffen ten dienste der wetenschap gesteld hebben. Hoe zou het ook mogelijk zijn den volkstoestand te leeren kennen, wanneer die rijke hulpbronnen gesloten blijven? De bevolking met haar beweging, verdeeling en levensduur, het grondgebied met zijne uitgestrektheid en verscheidenheid, in één woord de meest belangrijke bijzonderheden in dien toestand zouden dan onmogelijk met naauwkeurigheid gekend kunnen worden. Hoeveel licht kan niet over den

toestand van de nijverheid, van de welvaart en zelfs van de beschaving en de zedelijkheid worden verspreid, wanneer de regering aan de natie de talrijke feiten niet onthoudt, die daaromtrent ter harer kennis komen! Welk een onuitputtelijke schat van hoogst belangrijke opgaven bevindt zich niet in handen van het bestuur der belastingen! En bovendien, waar de aanwezige voorraad onvoldoende is, daar kan de regering in vele gevallen, zonder nadeel of last voor de ingezetenen, door tusschenkomst van hare ambtenaren spoedig en volledig in de behoeften der statistiek voorzien. Het is dus geen overdrijving te beweren dat de statistiek zonder den bijstand der regering niets beteekent, maar ook met dien bijstand alles vermag.

Zou er dan wel eenigen redelijken twijfel kunnen bestaan, of de regering verpligt is de ontwikkeling der statistiek door krachtige medewerking te bevorderen? Welke denkbeelden men zich ook van het wezen en de bestemming van den staat moge vormen, hieromtrent zal voorzeker geen verschil van gevoelen bestaan, dat hij in die behoeften der maatschappij moet voorzien, welke zij zelve niet of althans niet even goed bevredigen kan. Het is de onwaardeerbare verdienste der staathuishoudkunde, het eerst het zelfstandige leven en werken der maatschappij in een helder licht gesteld en daardoor de belemmerende en geestdoodende inmenging van den staat krachtig geweerd te hebben; doch hoewel zij eer geneigd is zijn werkkring binnen te enge grenzen te besluiten dan boven mate uit te breiden, erkent ook zij de onmisbaarheid zijner tusschenkomst, waar de maatschappij door het gemis van eenheid en geordende zamenwerking de hinderpalen niet weg kan ruimen, die hare ontwikkeling belemmeren. En dit is juist het geval bij de beoefening der statistiek. Hier bestaat aan den eenen kant eene maatschappelijke behoefte, die dringend bevrediging eischt, en aan den anderen kant volstrekte onmogelijkheid, om het gewenschte doel zonder hulp van den staat te bereiken. Voorzeker heeft dan de beroemde Engelsche geleerde JOHN STUART MILL in zijn jongste geschrift [28]) niet ten onregte beweerd, dat het tot de ernstigste pligten der regering behoort, de kennis van den volkstoestand met al de haar ten dienste staande middelen te bevorderen en het licht, dat uit alle deelen des lands in hare archieven zamenvloeit, in al zijne volheid over de natie te laten schijnen.

Eere zij onze regering, die niet alleen reeds sedert verscheidene jaren dien pligt steeds vollediger vervult, maar bovendien aan de door haar in 1858 ingestelde Commissie voor statistiek de elders nog geheel onbekende bevoegdheid heeft gegeven, om van alle staatscollegiën en ambtenaren inlichtingen te vragen [29]). Daardoor is ons vaderland, dat op het vasteland van Europa in welvaart en vrijheid de eerste plaats beslaat, ook in dit opzigt aan de spits der beschaving getreden. Moge onze natie, door ook van hare zijde levendige belangstelling in de statistiek te betoonen, zich op dit eervolle standpunt weten te handhaven! Moge zij steeds het voorbeeld geven van opregte begeerte om in zelfkennis te vorderen, en van den ernstigen toeleg om die kennis dienstbaar te maken aan hare stoffelijke en geestelijke ontwikkeling!

Edelgrootachtbare Heeren Curatoren dezer hoogeschool! Voorzeker hebt gij er geen oogenblik aan getwijfeld dat ik volgaarne den nieuwen werkkring zou aanvaarden, mij op uwe voordragt door onzen geëerbiedigden Koning aangewezen. Waar zou ik liever mijne krachten aan het hooger onderwijs wijden dan in de stad, waar ik zelf mijne wetenschappelijke opleiding genoten heb, en die mij bovendien ook om andere redenen het meest als woonplaats toelacht. Gij hebt den schoonsten droom mijner eerzucht verwezenlijkt door mij aan deze hoogeschool het onderwijs op te dragen in de door mij sints jaren meest geliefkoosde wetenschappen. Wel gevoel ik levendig welk een zware taak het is de opvolger te worden van een man, wiens naam niet slechts in ons vaderland maar ook daar buiten met eerbied genoemd wordt, en aan wiens onvermoeide werkzaamheid onze natie hare staathuishoudkundige en statistische ontwikkeling voor een groot deel verschuldigd is. Maar gij vergt ook niet van mij, dat ik mijn hooggeachten leermeester terstond en in elk opzigt evenaren zou. Dit alleen kunt gij eischen dat ik, met het oog op alles wat hij voor de wetenschap gedaan heeft, al mijne krachten inspan om het gemis van zijn onderwijs eenigermate te vergoeden. Ontvangt mijn op-

regten dank voor het in mij gestelde vertrouwen, en weest verzekerd dat ik er ernstig naar streven zal, uwe verwachting niet teleur te stellen. Moge het aanschouwen van den toenemenden bloei dezer hoogeschool u steeds de meest streelende belooning schenken voor den ijver, waarmede gij voortdurend hare belangen behartigt!

Hooggeleerde Heeren, hooggeachte ambtgenooten! Hoe verschillend zijn thans mijne gewaarwordingen van die, waarmede ik nu bijna drie jaren geleden voor het eerst het woord rigtte tot eene diergelijke rij van achtbare mannen, in wier midden ik zitting zou nemen. Toen waren bijna al mijne ambtgenooten mij nog vreemd, en het was alsof eene nieuwe wereld zich voor mij ging ontsluiten. Thans opent zich voor mij geen onbekende kring. Velen zijn er onder u, en ik betreur het dat ik niet allen wedervind, wier onderwijs ik genoten en aan wier leiding en voorlichting ik veel te danken heb; anderen, voor wie ik reeds jaren lang achting en vriendschap heb gekoesterd; bijna niemand, wiens belangstelling ik vroeger niet in ruime mate ondervonden heb. Voorzeker reken ik het mij tot eene hooge eer in uwen kring te worden opgenomen; maar ik stel het op geen minderen prijs de overtuiging te bezitten, dat gij mij daarin volgaarne eene plaats wilt inruimen. En ik heb behoefte mij dat alles te herinneren om het gevoel van weemoed te bestrijden, dat mij anders ligtelijk vervullen zou bij de gedachte aan den werkkring, dien ik voor weinige weken verlaten heb. Drie zeer gelukkige jaren heb ik te Groningen doorgebragt. Ik heb er vrienschapsbanden aangeknoopt, die nimmer zullen verbroken worden. Doch hoeveel zegen mij daar te beurt is gevallen, het voorregt van in uw midden te worden opgenomen, van met u te mogen zamenwerken tot hetzelfde doel, heeft in mijne oogen nog hooger waarde. Immers weet ik reeds bij ondervinding, op hoeveel vriendschap en medewerking ik bij u rekenen kan; en onze gemeenschappelijke werkkring zal thans nog tot vertrouwelijker omgang leiden, dan waarin ik mij vroeger reeds met velen uwer verheugen mogt. Uwe achting en genegenheid meer en meer waardig te worden, is in mijne oogen een zeer begeerlijk doel. Weest verzekerd, dat ik niets onbeproefd zal laten, om dat te bereiken!

Lieve Vader! Het kan niemand bevreemden zoo mijne aandacht het eerst op u valt, wanneer ik het oog laat ronddwalen in den kring mijner nieuwe ambtgenooten. Welk een voorregt voor mij, ook u daaronder aan te treffen! Zoo is dan de bede verhoord, voor drie jaren in ons beider hart opgerezen, dat wij niet voor altijd van elkander mogten gescheiden zijn. Behoef ik het uit te spreken, hoe innig ik mij verheug weder in uwe nabijheid werkzaam te zijn, en daardoor iets te kunnen bijdragen om den avond van uw veelbeproefd leven te veraangenamen? O, indien ik niet wist hoe afkeerig gij zijt van allen lof, hoezeer zou ik behoefte gevoelen thans in het openbaar te verkondigen wat ik u verschuldigd ben, te spreken van uw helder oordeel en uw vromen zin, van uwe naauwgezette pligtsbetrachting en bovenal van uwe onuitputtelijke en zelfverloochende liefde. Doch gij legt mij het stilzwijgen op en ik eerbiedig uw verlangen. Hoe zou ik alles, wat ik voor u gevoel, ook in woorden kunnen uitdrukken? Moge God zijne beste zegeningen doen nederdalen op uw dierbaar hoofd en uw leven nog vele jaren sparen, niet slechts voor mij en allen die u liefhebben, maar ook voor deze hoogeschool en voor de studerende jongelingschap, die uw onderwijs zoozeer op prijs stelt.

Hooggeachte ambtgenooten in de Regtsgeleerde Faculteit! Hoezeer verheugt en vereert het mij onder u verscheidene mijner vroegere leermeesters terug te vinden. Gij, hooggeachte HOLTIUS! hebt mij ingeleid in de kennis van het Romeinsche regt, en nog steeds herinner ik mij met bewondering de scherpzinnigheid, waarmede gij de ingewikkeldste vraagstukken voor uwe toehoorders wist te ontwarren. Geniet nog vele jaren de eervolle rust, die uw onvermoeide en vruchtbare arbeid ten volle verdiend heeft, en blijf mij dezelfde welwillendheid betoonen, die ik altijd van u ondervonden heb!

Bij u, hooggeachte ACKERSDYCK! heb ik het eerst een helder inzigt gekregen in de staatkundige ontwikkeling der volken en in de huishouding der maatschappij. Niet minder dan aan uwe openbare lessen heb ik echter aan uw bijzonderen omgang te danken; en ik zou er nog veel meer tegen opzien om uwe plaats te vervullen, wanneer ik u niet meer in den kring uwer ambtgenooten gevonden had en den steun uwer vriendschappelijke

voorlichting ontberen moest. Doch niet alleen voor mij, ook voor de wetenschap en het vaderland is het een onwaardeerbaar voorregt, dat gij op uwen leeftijd nog steeds lust en kracht gevoelt om in onderscheidene betrekkingen werkzaam te zijn en uwe veelzijdige kennis dienstbaar te maken aan het welzijn der maatschappij. Smaak nog lang het genot van een krachtvollen en zegenrijken ouderdom! Blijf nog lang een sieraad van deze hoogeschool en een steun der vaderlandsche wetenschap! Dringend beveel ik mij in uwe hooggeschatte vriendschap aan.

Hooggeachte VREEDE! Hoevele gewaarwordingen verdringen zich in mijne borst, nu ik ook u als ambtgenoot begroeten mag. Gij zijt sints jaren niet alleen mijn leermeester en mijn vriend geweest, maar onze betrekking is bovendien door nog teederder banden, in uwe gastvrije woning aangeknoopt, steeds naauwer geworden. Ontvang mijn opregten dank voor alles wat ik u verschuldigd ben. Ik beschouw het als een groot voorregt aan uwe zijde en met uwe hulp te werken tot uitbreiding der heerschappij van waarheid en regt, en dagelijks in u een voorbeeld te aanschouwen, niet slechts van die grondige geleerdheid, die voor geen onderzoek, hoe moeijelijk en tijdroovend, terugdeinst, maar tevens van die mannelijke rondborstigheid, die zonder schroom hare overtuiging uitspreekt, waar de eer of het welzijn des vaderlands op het spel schijnen te staan. Blijf voor mij bij voortduring dezelfde gevoelens koesteren, waarvan ik steeds de hooggeschatte blijken heb mogen ondervinden!

Behoef ik u te zeggen, hooggeachte DE GEER! hoezeer ik het mij tot eere reken ook naast u zitting te nemen, die niet alleen in de regtsgeleerde maar ook in andere wetenschappen een welverdienden roem verworven hebt? Al heb ik uw voortreffelijk onderwijs niet genoten, gij zijt mij niet slechts in leeftijd maar ook in ervaring vooruit, en het staren op uwe verdiensten zal voor mijn ijver een krachtige spoorslag zijn. Wil mij uwe vriendschap niet onthouden en wees verzekerd dat het mijn ernstig streven zal zijn uwe achting te winnen!

Het is nog maar weinig maanden geleden, hooggeachte FRUIN! sints ik het eerst in de gelegenheid was u persoonlijk te leeren kennen; doch onze omgang heeft reeds spoedig zulk een vriendschappelijken toon aangenomen, dat ik mij zeer gelukkig reken tot u in eene betrekking te ko-

men, die ons naauw aan elkander verbinden zal. Heb dank voor de belangstelling, die ik reeds van u ondervonden heb. Schenk mij uwe vriendschap, gelijk ik u van harte de mijne aanbied!

Mijn hart gevoelt behoefte, waarde GUNNING! ook u te zeggen hoezeer het mijn levensgeluk verhoogt, weder in dezelfde plaats met u werkzaam te zijn tot opbouwing en verspreiding van wetenschap. Sedert wij als studenten elkander leerden kennen, heeft de innigste overeenstemming van denkwijze en gezindheid ons naauw aan elkander verbonden. Blijf mij uwe vriendschap schenken, gelijk gij op de mijne rekenen kunt!

Weledele Heeren, studenten aan deze hoogeschool! Nog geen tien jaren geleden stond ik menigmaal daar in uw midden, en de herinneringen aan den schoonen akademietijd zijn bij mij nog geenszins door latere indrukken verdrongen. Nog altijd gevoel ik levendige sympathie voor wat er omgaat in uw hoofd en in uw hart, zoowel voor uwe zucht naar betamelijk levensgenot en uwe vrijheidsliefde, als voor uwen dorst naar wetenschap en uwe eerzucht om elkander in kennis en bekwaamheid voorbij te streven. Het is een heerlijk tijdperk van uw leven, waarin gij thans verkeert: mogt het voor u allen de grondslagen leggen voor eene schoone, voor u zelven en voor anderen heilrijke toekomst! Ik stel het op hoogen prijs geroepen te zijn om u in te leiden in eenige der belangrijkste wetenschappen: want ik weet hoeveel opgewektheid en ijver onder u gevonden worden, en ik mag dus vertrouwen dat gij mij met belangstelling zult willen aanhooren. Hoezeer zou ik mij verheugen wanneer ik er iets toe mogt bijdragen om velen uwer te vormen, niet slechts tot bekwame en nuttige leden der maatschappij, maar ook tot ijverige en vruchtbare beoefenaars der wetenschap. Doch gij weet het, uwe ontwikkeling hangt niet alleen en zelfs niet hoofdzakelijk van uwe leermeesters, maar grootendeels van u zelven af. Zij kunnen wel den weg wijzen naar den tempel der waarheid: maar zoo gijzelven dien niet met ernst inslaat en met volharding blijft vervolgen, zult gij slechts weinig vorderen en het einddoel nooit bereiken. Weest intusschen verzekerd dat geen moeite mij te groot

zal zijn om de hinderpalen op te ruimen, die gij op dien weg mogt ontmoeten. Bewijst mij van uwe zijde dezelfde welwillendheid, die mij aan de Groningsche hoogeschool is te beurt gevallen. Niet slechts op uwe achting, ook op uwe vriendschap stel ik prijs; want hoe naauwer wij met elkander verbonden zijn, des te ruimer gelegenheid wordt mij geschonken om u in uwe studiën behulpzaam te zijn. Zoo moge onze vereenigde werkzaamheid rijke vruchten dragen, zoowel tot uitbreiding der wetenschap als tot bevordering van het welzijn van ons dierbaar vaderland!

AANTEEKENINGEN.

---

[1]) Göttingen, 1812.

[2]) Göttingen, 1817.

[3]) Voor de geschiedenis der statistiek zijn inzonderheid belangrijk: F. J. MONE, historia statisticae adumbrata, Lovanii 1828; J. FALLATI, Einleitung in die Wissenschaft der Statistik, Tübingen 1843; R. VON MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, Th. III (1858), S. 637—674; en voorts de *Comptes rendus* van de internationale statistische congressen te Brussel in 1853, te Parijs in 1855, te Weenen in 1857. Zie voor hetgeen in ons land na 1815 voor de statistiek gedaan is, eene opgave in den *Konst- en Letterbode* van 5 December 1853, proefblad.

[4]) L. III, c. VI.

[5]) De oratore, l. II, c. 82. Cfr. de legibus, l. III, c. 18.

[6]) Mr. J. ACKERSDYCK, in het *staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje* voor 1854, blz. 319.

[7]) Novum organon, l. II, aphor. 2.

[8]) Vorbereitung zur Staatswissenschaft der Europäischen Reiche, § 8.

[9]) C. G A. KNIES, die Statistik als selbstständige Wissenschaft, Cassel 1850, gaat te ver als hij beweert (S. 61) dat ACHENWALL in het geheel geene oorzaken aangaf. Zie b. v. diens *Staatsverfassung der heutigen vornehmsten Europäischen Reiche*, 5e Ausgabe, Göttingen 1768, S. 129, 281.

[10]) M. GIOJA, Filosofia della statistica, Milano 1829, T. IV, p. 445: „La Filosofia della statistica può essere divisa in due parti: La prima espone i sintomi dello stato delle nazioni. La seconda accenna le cause dello stato delle nazioni."

[11]) F. J. MONE, Theorie der Statistik, Heidelberg 1824, S. 5: „Die Wirkung der Staatsgrundkräfte hängt von ihrer Grösse und Beschaffenheit ab. Wodurch, wie und in wie fern sie wirken, wird hier untersucht."

[12]) A. QUETELET, lettres sur la théorie des probabilités appliquée aux sciences morales et politiques, Brux. 1846, p. 307: „Si l'on a pris toutes ces précautions, on n'a, en définitive, établi qu'un fait, qu'il faut savoir interpréter. C'est déjà beaucoup sans doute; mais il reste encore à donner l'explication du fait et à remonter à la connaissance des causes qui l'ont produit."

[13]) J. FALLATI, opere laudato § 58: „im weitern Kreise umfasst sie (nl. die Statistik) die Zustände der Gegenwart einerseits als Wirkungen vergangener Ursachen, andererseits als Ursachen zukünftiger Wirkungen." — Vergel. Mr. J. ACKERSDYCK, t. a. pl. blz. 328: „Zal die kennis wetenschap worden, zoo is het niet genoeg te weten hoe het volk is, maar tevens waarom het zoo is;" en R. VON MOHL, Encyclopädie der Staatswissenschaften, Tübingen 1859, § 110: „Die Wissenschaft, welche die bestehenden Zustände kennen lehrt und erklärt, ist die Statistik."

[14]) Theorie der Statistik, S. 85.

[15]) Cours complet, Paris 1852, T. II, p. 494: „La statistique n'est pas proprement une science."

[16]) Revue encyclopédique, Mai 1823, p. 322; aangehaald bij FALLATI, § 32 n°. 1. — Dat overigens MONE in zijne *Historia* (p. 11) SAY al te hard valt door te beweren dat hij *ne notionem quidem statisticae intellexit*, bewijzen de hoofdstukken uit diens *Cours complet*, die over de Statistiek handelen.

[17]) Waardye van Lyfrenten naar proportie van Losrenten, 1671.

[18]) Theorie, S. 43 f.

[19]) P. A. DUFAU, traité de statistique, Paris 1840, p. 146, n°. 2: „Ces données élémentaires, auxquelles s'applique la méthode statistique, doivent être essentiellement exprimées par des termes numériques, puisque c'est seulement ainsi qu'on peut faire emploi du calcul dans l'ordre de faits dont il s'agit, et donner à la science le caractère positif."

[20]) A. MOREAU DE JONNÈS, éléments de statistique, 2e ed. Paris 1856, pag. 1: „La statistique est la Science des Faits naturels, sociaux et politiques, exprimés par des termes numériques. — — Elle a pour langage celui des chiffres. — — Elle procède constamment par des nombres."

[21]) Zie R. VON MOHL, Gesch. und Liter., Th. III, S. 662 ffg. Ten onregte beschuldigt MOHL aldaar den verdienstelijken QUETELET: „dass er nicht scharf genug hervorhob, wie in diesen hauptsächlich in Zahlen ausdrückbaren und daher zum Berechnen geeigneten Thatsachen keineswegs der ganze Inhalt der Statistik begriffen sei." Zie o. a. diens aangehaalde *Lettres*, p. 275: „D'autres, au contraire, ont voulu la restreindre, et la réduire à ne présenter que des tableaux purement numériques, sans songer qu'il existe des renseignements qu'il serait impossible d'exprimer en nombres. L'exposé de l'état politique, par exemple, appartient essentiellement à la statistique d'un pays, et cependant on ne saurait le faire connaître par des chiffres. Vgl. ook p. 286.

[22]) Statistique de la France, Paris 1860, Introduction, p. V.

[23]) Het reeds aangehaalde werk is aan dat betoog toegewijd.

[24]) R. A. JONAK, Theorie der Statistik, Wien 1856, S. 80—92. R. VON MOHL, Gesch. und Liter., Th. III, S. 665 f.

[25]) Zie R. VON MOHL, Gesch. und Liter., Th. III, S. 648—652.

[26]) Zie de werken van A. QUETELET, sur l'homme et le développement de ses facultés, Bruxelles 1836; en: du systeme social et des lois qui le régissent, Paris 1848. Vgl. H. TH. BUCKLE, history of civilisation in England, London 1858, Vol. I, p. 19—32.

[27]) Reeds in het begin dezer eeuw had ADRIAAN KLUIT te Leiden openbare lessen over de statistiek gegeven en dien ten gevolge in 1806, weinige maanden voor zijnen dood, van de Curatoren der hoogeschool den titel van *Professor Statisticae* ontvangen. Zie de *Jaarboeken der wetenschappen en kunsten in het koningrijk Holland*, door J. MEERMAN, II[e] deel, 1[e] stuk (1810) blz. 15. Vgl. mijn opstel over *Het collegie van* ADRIAAN KLUIT *over de statistiek van Nederland*, in het *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek*, Dl. XII (1855) blz. 245—262.

[28]) On liberty, London 1859, p. 198.

[29]) Koninklijk Besluit van 5 Nov. 1858, Stsbl. n°. 75, art. 8.

SERIES LECTIONUM,

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

INDE A FERIIS AESTIVIS ANNI CIƆIƆCCCLX USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI CIƆIƆCCCLXI,

A PROFESSORIBUS ET LECTORIBUS HABENDARUM,

RECTORE

GEORGIO GUILIELMO VREEDE.

IN FACULTATE IURIDICA.

Ius Pandectarum enarrabit B. I. L. DE GEER, diebus Lunae, Martis, Mercurii, et Veneris, hora XI.

Historiam Iuris Romani tradet B. I. L. DE GEER, diebus Lunae et Veneris, hora XII, Iovis, hora X.

Institutiones Iustiniani interpretabitur B. I. L. DE GEER, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora VIII.

Encyclopaediam Iuris exponet B. I. L. DE GEER, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora I.

Disciplinae Iuris naturalis fata et praecipua placita exponet G. G. VREEDE, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora IX.

Ius publicum Batavum tradet G. G. VREEDE, diebus Lunae et Martis, hora VIII.

Literaturam Iuris publici Batavi, ab anno 1775 usque ad nostra tempora, tradet G. G. VREEDE, die Mercurii hora I.

Ius Gentium Europaeum tradet G. G. VREEDE, diebus Martis et Saturni, hora X.

Ius criminale docebit G. G. VREEDE, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora VIII.

Codicem Quaestionum criminalium explicabit G. G. VREEDE, diebus Iovis hora X, Veneris, hora I, Saturni, hora VIII.

Ius civile Neerlandicum docebit I. A. FRUIN, diebus Lunae, hora XII, Martis, Iovis et Saturni, hora IX.

Ius mercatorium et maritimum exponet I. A. FRUIN, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora IX.

Legem iudiciorum privatorum explicabit I. A. FRUIN, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora X.

Exercitiis practicis, a provectioribus instituendis, post ferias hibernas praeerit I. A. FRUIN, alternis Mercurii diebus, hora vespertina VII.

A. C. HOLTIUS legitimam vacationem consecutus recitationes nullas edicit; quodsi alia ope iuris studiosis prodesse poterit, eam desiderantibus non aegre accommodabit.

I. ACKERSDYCK ob instantem aetatis vacationem lectiones publice habendas non edicit, privatim tamen civium Academicorum studia adiuvare, quantum poterit, paratus erit.

Si qui sint, qui publica disputandi exercitia haberi cupiant, his praeesse parati sunt Iuris Professores, alternis hebdomadibus, die Saturni, hora XII.

Lectiones *de Oeconomia politica*, *de Statistica* et *de Historia gentium recentiorum politica*, a Professore designando habendae, post ferias indicabuntur.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

Logica docebit C. G. OPZOOMER, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora II.

Metaphysica C. G. OPZOOMER, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora I.

Historiam philosophiae veteris explicabit S. KARSTEN, die Lunae, hora II et III aliave commodiore.

Literas Graecas docebit S. KARSTEN, diebus Martis, Iovis et Veneris, hora XI, tractando Aristophanis *Aves* et Plutarchi *Agin* et *Cleomenem*.

Literas Latinas docebit S. KARSTEN, diebus Martis, Iovis et Veneris, hora XII, interpretando Ciceronis libros *de Finibus*, Horatii *Art. poët.* et Virgilii *Aeneid.* VI. Idem die Lunae, hora XI, *Varias Quaestiones* literarias tractabit.

Antiquitates Graecas tradet S. KARSTEN, diebus Lunae et Mercurii, hora XII.

Antiquitates Romanas exponet I. A. C. ROVERS, die Martis, hora IX et X, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX.

Historiam gentium enarrabit I. A. C. ROVERS, die Martis, hora I, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora X.

Literas Hebraicas docebit H. C. MILLIES, tum Grammatica explicanda, tum parte libri *Geneseos* legenda, diebus Martis, hora X, Iovis, hora I, Veneris, hora IX.

Literarum Arabicarum initia tradet H. C. MILLIES, die Lunae, hora XII, die Saturni, hora XI.

Antiquitates Israëlitarum explicabit H. C. MILLIES, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX.

Locos selectos tum Corani, tum Scriptorum Syriacorum et Chaldaeorum cum provectioribus leget H. C. MILLIES, die Saturni, hora VI.

Rationem linguae patriae tradet G. G. BRILL, diebus Lunae, hora I, Martis, hora II, et Saturni, hora XI.

Historiam patriae G. G. BRILL, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X.

Historiam literarum patriarum, diebus et horis auditoribus commodis.

Institutiones paedagogicas habebit S. KARSTEN, die Mercurii, hora XI, et die Saturni, hora IX, interpretando *Lucretium* et *Pindarum*.

Disputandi exercitationes, alternis hebdomadibus, die Lunae, hora I, instituendas, moderabuntur S. KARSTEN et I. A. C. ROVERS.

IN FACULTATE MEDICA.

Anatomen docebit I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, quater per dierum hebdomadem, hora V.

Dissectionibus cadaverum anatomicis, opportuno anni tempore instituendis, praeerit quotidie I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK.

Physiologiam docebit I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, diebus Lunae, Martis et Iovis, hora VIII matutina, die Mercurii, hora IX.

Experimentis et *indagationibus physiologicis* et *microscopicis* in Laboratorio physiologico quotidie praeerit F. C. DONDERS.

Biologiam generalem exponet F. C. DONDERS, diebus Mercurii et Iovis, hora X.

Pathologiam, sectionibus cadaveris illustratam, tradet F. C. DONDERS, diebus Lunae, Martis et Iovis, hora IX, et die Veneris, hora X.

Materiem medicam et praecipua *therapiae generalis* capita exponet G. I. LONCQ, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora II; post ferias autem hiemales, diebus Veneris, hora IX.

Pathologiam et Therapiam specialem G. I. LONCQ, diebus Lunae, hora VIII, Martis et Iovis, IX.

Exercitationes clinicas in arte medica quotidie moderabitur G. I. LONCQ, hora XI, in Nosocomio Academico.

Theoriam artis chirurgicae tradet L. C. VAN GOUDOEVER, diebus Martis, Mercurii et Veneris, hora VIII.

Exercitationes polyclinicas in arte chirurgica et ophthalmiatrica, diebus Lunae, Mercurii, Veneris et Saturni, hora IX; *clinicas*, tum *chirurgicas*, tum *ophthalmiatricas*, diebus Martis, Iovis et Saturni, hora X, moderabitur L. C. VAN GOUDOEVER, in Nosocomio Academico.

Operationibus chirurgicis, in cadavere instituendis, qualibet oblata occasione praeerit L. C. VAN GOUDOEVER.

Deligandi exercitationes moderabitur L. C. VAN GOUDOEVER, die Saturni, hora VIII.

Artis obstetriciae theoriam exponet L. C. VAN GOUDOEVER, diebus Martis et Mercurii, hora I post meridiem; morbos puerperarum et neonatorum, die Iovis, horis VIII et I post meridiem.

Exercitationibus obstetriciis practicis praeerit L. C. VAN GOUDOEVER, diebus Lunae, hora XII—II, et Veneris hora I post meridiem, et ad parturientium lectulos qualibet oblata occasione.

Ophthalmologiam docebit et *exercitationes clinicas in ophthalmiatria* mo-

derabitur F. C. DONDERS, diebus Lunae, Mercurii et Saturni, hora II, insuper quotidie hora III.

B. F. SUERMAN, quamvis munere suo per aetatem sit defunctus, civibus tamen Academiae qualibet opportunitate prodesse paratus erit.

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

Physicam experimentalem exponet R. VAN REES, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora I.

Mechanicam analyticam R. VAN REES, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora XI.

Theoriam lucis mathematicam R. VAN REES, diebus Martis et Iovis, hora XI.

Chemiam organicam docebit G. I. MULDER, diebus Lunae, Martis, Mercurii, hora XII.

Chemiam anorganicam diebus Lunae, Martis, Mercurii, hora IX.

Chemiam practicam exponet G. I. MULDER, quotidie in Laboratorio chemico.

Chemiam physiologicam G. I. MULDER, die Iovis, hora IX.

Chemiam pharmaceuticam G. I. MULDER, diebus Iovis et Veneris, hora X.

Zoologiam tradet P. HARTING, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X. Iovis, hora XI.

Zootomiam, Physiologiam et Histologiam comparatam P. HARTING, provectioribus discipulis, diebus Martis et Iovis, hora II.

Palaeontologiam P. HARTING, die Mercurii, hora pomeridiana VI dimidiata.

Exercitationibus zootomicis et *microscopicis* quotidie praeerit P. HARTING.

Stereometriam, trigonometriam planam et *sphaericam* et *algebram* docebit C. H. D. BUYS BALLOT, diebus Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, hora VIII.

Geometriam analyticam et *algebram superiorem* explicabit C. H. D. BUYS BALLOT, diebus Lunae et Martis, hora VIII, diebus Iovis et Veneris, hora IX.

Methodum docendae matheseos exponet C. H. D. BUYS BALLOT, die Saturni, horis IX et X.

Geographiam Physicam et *Meteorologiam* tradet C. H. D. BUYS BALLOT, diebus Mercurii et Veneris, hora XII.

Elementa matheseos docebit M. HOEK, diebus Lunae et Saturni, hora IX, diebus Mercurii et Iovis, hora VIII.

Astronomiam popularem exponet M. HOEK, diebus et horis postea indicandis.

Astronomiam theoreticam tradet M. HOEK, horis auditoribus commodis.

Astronomiam practicam tradet M. HOEK, horis auditoribus commodis.

Artis observandi exercitiis quotidie praeerit M. HOEK.

Botanicam generalem docebit F. A. W. MIQUEL, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XI.

Physiologiam plantarum, die Veneris hora XI. — Exercitationibus phytotomicis praeerit horis dein indicandis.

Botanicam medico-pharmaceuticam, diebus Lunae et Martis, hora III.

Oeconomiam ruralem, diebus Lunae et Martis, hora X.

Mineralogiae elementa, die Mercurii, hora III.

Geologiam, diebus Lunae et Mercurii, hora II.

Historiam geologicam Soli Neerlandici tradet, hora dein indicanda.

TH. G. VAN LIDTH DE JEUDE, quamquam ob aetatem rude donatus, civibus tamen academicis, quantum licebit, prodesse conabitur.

Chemiae experimentalis et *theoreticae* partem, quae a Chemiae Professore non traditur, docebit I. W. GUNNING, Chemiae Lector, data opportunitate.

Hygienae publicae capita selecta privatim tractabit I. W. GUNNING, diebus Lunae et Martis, hora X.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

Theologiam dogmaticam docebit H. E. VINKE, diebus Lunae et Martis, hora X, die Mercurii, hora XI.

Theologiam biblicam N. T. tradet H. E. VINKE, die Iovis, hora XII.

Theologiam practicam tradere perget H. E. VINKE, diebus Lunae et Martis, hora XI, die Mercurii, hora XII.

Historiam librorum Novi Testamenti sive *Introitum in Novum Testamentum* B. TER HAAR, die Lunae, hora IX.

Ethicam Christianam docebit B. TER HAAR, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX.

Historiam Ecclesiae Christianae tradet B. TER HAAR, diebus Mercurii et Iovis, hora X, die Veneris, hora IX.

Exercitationes oratorias moderabitur B. TER HAAR, die Veneris, hora XII.

Disputandi copiam dabit hora et sibi et auditoribus commoda B. TER HAAR.

Theologiam naturalem docebit I. I. DOEDES, die Iovis, hora XI.

Criticam textus librorum N. F. tradere perget I. I. DOEDES, die Martis, hora XII.

Exegesin Novi Foederis tradet I. I. DOEDES, *interpretandis cum Iesu Parabolis*, die lunae, hora I, *tum Iesu orationibus et sermonibus in Synopticis q. d. Euangeliis traditis*, diebus Martis et Mercurii, hora I.

Provectiorum commilitonum S. Codicis interpretandi exercitationibus praeerit I. I. DOEDES, die Mercurii, hora II.

Puerorum doctrinae Christianae initiis erudiendorum exercitationem instituet I. I. DOEDES, die Iovis, hora II.

Exegesin Veteris Foederis tradet H. C. MILLIES, interpretandis Psalmis nonnullis, diebus Veneris et Saturni, hora X.

De *recentiore Religionis Christianae in India Orientali propagatione* aget H. C. MILLIES, die Lunae, hora VI.

Commilitonibus *orationes sacras* habentibus praesides aderunt H. E. VINKE, B. TER HAAR et I. I. DOEDES, diebus et horis tum sibi tum commilitonibus maxime commodis.

H. BOUMAN, munere quidem academico defunctus est ac rude donatus, sed Theologiae tamen Studiosis quantumpote prodesse conabitur.

A. C. OUDEMANS docebit *Chemiam theoreticam*, die Saturni, hora X.

A. C. OUDEMANS *Chemiam analyticam*, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora IX.

A. C. OUDEMANS *Chemiam forensem*, die Saturni, hora IX.

I. H. HISGEN, literarum Germanicarum Lector, diebus et horis auditoribus commodis, *e Literis Germanicis Goethii* tragoediam quae *Faust* inscribitur, vel eiusdem et *Schilleri* selecta carmina interpretabitur; *Literarum Germanicarum historiam*, imprimis *inde a saec. XVIII*, exponet.

I. VENNING, literarum Anglicarum lector, *Literas Anglicas* docebit, hora auditoribus commoda.

Bibliotheca Academica diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, ab hora XII ad IV, feriarum autem tempore singulis diebus Iovis, ab hora I ad III, unicuique patebit. Museum zoologicum et mineralogicum quotidie patebit.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Praeterea [illegible] studiis operam [illegible] [illegible]

In Facultate [illegible]

[illegible]

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

A DIE XXVII M. MARTII A. CIƆIƆCCCLX AD DIEM XXII M. MARTII A. CIƆIƆCCCLXI.

IN FACULTATE IURIDICA.

D. 27 m. Aprilis. GUILIELMUS ERNESTUS VAN PANHUYS, Medioburgensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

〃 11 〃 Maii. IOHANNES FREDERICUS ALEWYN, Bredanus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 21 〃 〃 IANUS CAROLUS ELIAS VAN LYNDEN, ex pago Apeldoorn, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

〃 23 〃 〃 SEBASTIANUS THEODORUS ALOYSIUS VAN DER HEYDEN, ex pago Ravenstein, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

〃 25 〃 〃 IELTO ZACHARIAS TADEMA, ex pago Makkum, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

〃 〃 〃 〃 EDUARDUS PETRUS SCHORER, Medioburgensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 6 〃 Iunii. IACOBUS FREDERICUS WERTHEIM, Amstelodamensis, publice defenso Specimine, cui titulus: *over de Nederlandsche Politie-Strafwetgeving*, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

〃 〃 〃 〃 RUTGERUS CORNELIUS IMMINK, ex pago Amerongen, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

D. 23 m. Iunii FLORENTIUS ADRIANUS VAN HALL, Haganus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

" 30 " " MATTHAEUS PELGROM VAN SON, ex pago Helder, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

" 27 " Sept. IACOBUS HENRICUS BERGSMA, Rheno-Traiectinus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

" " " " IACOBUS ADELBERTUS HAAKMAN, Amstelodamensis, privatim defenso Specimine, cui titulus: *De leer der Transactie of Dading, naar het Romeinsche en Nederlandsche Regt,* I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 2 " Nov. IACOBUS VAN BERESTEYN, ex pago Vucht, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

" 10 " " BERNARDUS MEES, Roterodamensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 13 " " IANUS PHILIPPUS FRANCISCUS FILZ, Samarango-Indus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

" 14 " " FRANCISCUS IOANNES CAROLUS VAN HOOGSTRATEN, Rheno-Traiectinus, publice defenso Specimine, cui titulus: *Proeve eener Geschiedenis der Chambre Mipartie, in de tweede helft der XVII^de eeuw te Mechelen en Dordrecht gevestigd,* I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 28 " " PETRUS ERICUS GERARDUS GERLINGS, Daventriensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

" 17 " Dec. ERNESTUS HERMANNUS KARSTEN, Amisfurtensis, publice defenso Specimine Historico-Politico, cui titulus: *De parlementaire Enquête in de Constitutionele Staten,* I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

" 1 " Febr. CAROLUS RICUS MERKUS, Indo-Batavus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

" 21 " " CAROLUS ANTONIUS MARCHANT, IUNIOR, Vadensis, publice defenso Specimine, cui titulus: *Over de herziening van den Code Pénal in Belgie,* I. R. et Hod. Doctor, *magna cum laude.*

D. 1 m. Martii. CORNELIUS MICHAEL GUILIELMUS SCHNELL, Rheno-Traiectinus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor.

" 8 " " WERNERUS IOSEPHUS ESSERS, Macasser-Indus, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

" 15 " " GUILIELMUS IACOBUS IOHANNES GEORGIUS MOST, Noviomagensis, privatim defensis Quaestionibus Iuris, I. R. et Hod. Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

" 2 " Iunii. IOHANNES SANDBERG, Roterodamensis, privatim defenso Specimine Historico-Literario *de Africa a Phoenicibus circumnavigata*, Philosophiae Theoreticae Magister, Literarum Humaniorum Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE MEDICA.

" 28 " Martii. CORNELIUS GUTTELING, Delphensis, publice defensa Dissertatione, cui titulus: *De behandeling van de binnenwaartskeering der oogleden*, Medicinae Doctor, *cum laude.*

" 30 " " PAULUS QUIRINUS BRONDGEEST, Haganus, publice defenso Specimine, cui titulus: *Onderzoekingen over den tonus der willekeurige spieren*, Medicinae Doctor, *magna cum laude.*

" 26 " Aprilis. ARNOLDUS HERMANNUS KUYPER, ex pago Soest, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

" 16 " Iunii. ANTONIUS HENRICUS SCHOEMAKER, ex pago Borne, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *magna cum laude.*

" 18 " " ANTONIUS HENRICUS SCHOEMAKER, ex pago Borne, Med. et Art. Obstetr. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Chirurgici, Chirurgiae Doctor, *magna cum laude.*

D. 22 m. Iunii HENRICUS BERNARDUS STEPHANUS HEMMERS, Rheno-Traiectinus, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor.

" 23 " " DIDERICUS REINHARDUS WESTHOFF, Noviomagensis, privatim defenso Specimine, cui titulus: *Mikroskopische onderzoekingen over de ontaarding van aderen en zenuwen in kanker*, Medicinae Doctor, *cum laude.*

" " " " IOHANNES FREDERICUS GUILIELMUS SCHEFFER, Beverovicensis, privatim defenso Specimine, cui titulus: *Over een geval van bovenwaartsche ineenschuiving van darmstukken*, Medicinae Doctor, *cum laude.*

" 29 " " ADRIANUS IACOBUS VAN ZADELHOFF, Vado-Gelrus, privatim defenso Specimine, cui titulus: *Over Ulcus Noma*, Med. Doctor.

" " " " HENRICUS TOBBE, ex pago Zaandyk, privatim defenso Specimine, cui titulus: *Over de ontsteking der Voorhoofdsboezems*, Medicinae Doctor.

" " " " SIMON MEEMELING, ex oppido Zaandam, privatim defenso Specimine, cui titulus: *Iets over heelkundige Drainage*, Medicinae Doctor.

" 5 " Oct. EVERARDUS HONKOOP, ex pago Wormerveer, Med. et Art. Obstetr. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Chirurgici, Chirurgiae Doctor, *cum laude.*

" 20 " " HENRICUS TOBBE, ex pago Zaandyk, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

" 31 " " DIDERICUS REINHARDUS WESTHOFF, Noviomagensis, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

" 19 " Nov. ADRIANUS IACOBUS VAN ZADELHOFF, Vado-Gelrus, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

" 4 " Dec. SIMON MEEMELING, ex oppido Zaandam, Med. Doctor, privatim defensis Quaestionibus Argumenti Obstetricii, Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

D. 18 m. Martii. HENRICUS DE BRIEDER, Rheno-Traiectinus, privatim defenso Specimine, cui titulus: *Over de stoornissen der Accommodatie van het Oog*, Medicinae Doctor, *magna cum laude.*

IN FACULTATE THEOLOGICA.

" 25 " Aprilis. PHILIPPUS SAMUEL VAN ROUBEL, Groninganus, publice defenso Specimine Philologico-Theologico *exhibente Iesu Christi doctrinam de Veteris Foederis libris*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

" 12 " Iunii. IANUS TEN BRINK, Apingadamensis, publice defensa Dissertatione Historico-Ethico-Theologica: *de Diderico Volckertz. Coornhert, Doctore Ethico*, Theologiae Doctor, *cum laude.*

" 22 " " ARTHUR HENRICUS CHRISTIANUS VAN LEEUWEN, Harderovicensis, publice defensa Dissertatione Historico-Theologica *de Sacris Paschalibus in Ecclesia Christiana, saeculo primo et secundo*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

" 6 " Dec. MARIUS AENEAS NICOLAUS ROVERS, Franequeranus, privatim defensa Dissertatione *de Paulo, Religionis Christianae Apologeta*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

" 25 " Ian. IOHANNES IACOBUS KOTZÉ, GISBERTI FILIUS, ex Promontorio Bonae Spei, publice defenso Specimine *de Lactantio*, Theologiae Doctor, *cum laude.*

" 26 " Febr. GUILIELMUS HERMANNUS KEYT, Haganus, publice defensa Dissertatione *de Apocalypsi Ioannea, et septem, quae ea continentur, epistolis*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

ACADEMIA

GRONINGANA.

NOMINA PROFESSORUM,

QUI

INDE A D. XIV OCTOBRIS CIƆIƆCCCLX AD D. X OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXI

IN ACADEMIA GRONINGANA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

ISAÄCUS VAN DEEN.

SENATUS ACADEMICI ACTUARIUS

IANUS HISSINK IANSEN.

IN FACULTATE MEDICA.

I. BAART DE LA FAILLE.
F. Z. ERMERINS.
I. HISSINK IANSEN.
I. VAN DEEN.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

H. C. VAN HALL.
I. G. ERMERINS.
N. MULDER.
G. A. ENSCHEDÉ.
P. I. VAN KERCKHOFF.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

P. HOFSTEDE DE GROOT.
L. G. PAREAU.
G. MUURLING.
E. I. DIEST LORGION.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

F. C. DE GREUVE.
I. I. P. VALETON.
G. I. A. IONCKBLOET.
G. HECKER.
C. M. FRANCKEN.

IN FACULTATE IURIDICA.

H. NIENHUIS, Prof. emeritus.
I. H. PHILIPSE.
B. I. GRATAMA.
G. DIEPHUIS.
B. D. H. TELLEGEN, qui d. 20 m. Decembris munus auspicatus est.

I. VAN DEEN,

FATORUM ACADEMIAE GRONINGANAE

ANNO 1860—1861

E N A R R A T I O.

ACCEDIT ORATIO ACADEMICA.

ACADEMIAE GRONINGANAE CURATORES, VIRI AMPLISSIMI, QUIQUE HIS AB ACTIS ES, VIR CONSULTISSIME,

DISCIPLINARUM PROFESSORES, VIRI CLARISSIMI, CONIUNCTISSIMI,

HUIUS ACADEMIAE CIVES, IUVENES LECTISSIMI,

QUOTQUOT AD SOLENNIA HAEC CELEBRANDA CONVENISTIS, AUDITORES EXOPTATISSIMI.

Articulo ducentesimo quinquagesimo primo decreti Regii de institutione superiore praescriptum est mihi Rectori Magnifico, ut munus meum successori tradens

1. fatorum Academiae per annum praeteritum narrationem vobis offeram,
2. ut, qui professores per eundem annum decesserint, quae eorum vita, quae merita in litteras atque doctrinas fuerint, commemorem.

Eodem decreto Rectoris arbitrio relictum est, velitne in his consistere an aliud simul argumentum ex doctrinarum studiis petitum pertractare.

Adhuc, quantum quidem memini, paene omnes munere abeuntes Rectores, praeter provinciam lege sibi praescriptam, simul ex sua quisque arte depromptam disputationem protulerunt.

Quorum ego exemplum secuturus, quum Latinam orationem conscribere, vestris auribus dignam, non possem, Regem Augustissimum adii, ut liceret mihi Belgice dicere.

Verum, quum memoratum a me decretum diserte Latinae linguae usum praescriberet, gravati estis, Viri Amplissimi, meum desiderium auctoritate vestra iuvare; iidem tamen non restititis, quominus, si prius de statu Academiae retulissem Rectorisque munus successori tradidissem, orationem de peculiari argumento a me delecto, quod minus se orationi Latinae adaptaret, Belgico sermone haberem.

Gratias Vobis ago, Viri Amplissimi! pro hac vestra benevolentia, quae, ut mihi mediam quandam viam ostendit, qua tuto ego procedam, sic vestra sentiendi libertate dignissima est. — Intelligitis fructum eorum, quae in hac Academia gerantur, non ad exiguum Latine scientium circulum esse revocandum, sed ad *universorum* salutem pertinere, intelligitis sine Latine disserendi facultate muneri suo parem esse posse professorem, cuius doctrinae exiguum cum veteribus linguis intercedit commercium; — nisi lege prohibiti fuissetis, concessissetis profecto, ut etiam in fatis Academiae tradundis patrio uterer sermone.

Speremus, brevi mutatum iri hanc legem, quae ante quinquaginta fere annos lata est, quum homines etiam tum opinarentur, doctrinam, nisi doctorum sermone loquentem, sub oculos doctorum non honeste posse prodire. Etenim tempora mutata sunt; non clarissimis viris omnibus hodie tanta est familiaritas cum veteri Latio, ut facile orationem Latine componere et pronunciare possint. — Quod si vel maxime *solus* ego is sim, non dubito equidem palam profiteri, ea quae nunc ego recitem, non a me, sed amico quodam, Latinitate donata esse.

Fata Academiae dum exponere iubeor, nihil sane aliud lex vult, quam ut commemorem ea, quae ad splendorem Academiae, eius augmenta aut decrementa aliqua ex parte pertinuerint.

Academiae alicuius splendor pendet tam a ratione, qua ordinata atque constituta est, quam a viris, qui ordinem semel praescriptum conservare et tueri debent; magis etiam ab iis, quibus ipsa institutio mandata est quique ea fruuntur; denique ab studiorum subsidiis atque instrumentis.

Ac primum, si quaeritur *de legibus*, quibus regitur Academia, memorandum mihi est Decretum Regium diei quinti mensis Maii huius anni, quo diligentius praescribitur, quod examen subeundum sit iis, qui peregre in disciplina medica ad doctoratus honorem admissi sint.

Eo decreto multo quam antea difficilior illa disquisitio facta est, simulque, etsi non primo loco petitum est, praesidium aliquod et quasi fulcrum studio philosophiae naturalis datum est. — Si enim antiquius de-

cretum mansisset, profecto verendum fuisset, ne multi subterfugientes legitimum studii Medicinae curriculum, emto peregre diplomate, disquisitione pro rei gravitate non satis severa habita, ius exercendi artem medicam sibi parare conati essent.

Statim iam illud decretum plurimum profuit; dispersa enim est illa nubes doctissimorum scilicet virorum petentium, ut ad alteram illam disquisitionem, sive colloquium doctum, admitterentur.

Placuit praeterea Regi Augustissimo, rogante summo viro, qui cultus publici reformati commoda tuetur, diligentius definire, quomodo pecunia, quae „Academica" dicitur, Theologiae studiosis, quorum patres in eodem sacro ministerio versentur, concedi debeat.

Multas tamen emendationes haec res etiam nunc admittit; doleo me, dum Rectoris munere fungor, usu expertum esse, quae contra legislatoris mentem in hac re perversa fiant, non plane posse averti.

Transeundum est ad *Viros Amplissimos et Clarissimos*, quibus praesidium aut cura institutionis Academicae est commissa. — Non commemorabo, quae iis in re domestica prospera aut adversa acciderint; neque acerbam memoriam calamitatum revocare volo, nec vulnera iam ex parte sanata refricare; persuasum est mihi non metuendum esse, ne qui vicissitudinem rerum humanarum probe perspectam habeant, et plene intellegant, quae a se Academiae officia praestanda sint, a munere imposito pro viribus obeundo retineri domestico luctu se patiantur. Atqui nihil hic memorari convenit, quam quae *Academiae ipsi* profuerunt aut nocuerunt.

Magna perfundor voluptate, dum commemoro neminem ex Academiae Curatoribus, VV. AA., quibus institutionis superioris commoda cordi sunt, morte nobis fuisse praereptum; — neminem ex Professoribus, VV. CC., qui quidem ineunte anno operam Academiae praestarent; — neminem denique ex ornatissimis huius Academiae civibus lugubri fato decessisse. — Addo, quod etiam insignis est felicitatis, neminem nostrum graviore valetudine diu prohibitum fuisse, quominus lectionibus suis vacaret.

In locum clarissimi viri OTTONIS VAN REES, qui paulo postquam ego Rectoris munus adii, in Traiectinam Academiam profectus est, per breve

autem tempus, quo hic degit, omnium nostrum amorem sibi conciliaverat, successit vir clarissimus BERNARDUS DOMINICUS HUBERTUS TELLEGEN.

Exspectationi iam ante munus susceptum motae, statim ille plane satisfecit, Belgice habita oratione: „de necessitudine, quae intercedat inter oeconomiam politicam et iuris disciplinam," qua palam et libere suam ille sententiam mentemque declaravit. — Orationis argumentum etsi abhorret a studiis meis a meoque sensu atque iudicio, tantum tamen equidem dicere non vereor, hoc etiam iis, qui iuris disciplinam non teneant, persuasum fuisse, multo arctius vinculum inter oeconomiam politicam et iuris disciplinam extare, quam antea putavissent. Ita ille suam de hoc argumento sententiam, ita de toto munere sibi demandato mentem atque voluntatem declaravit, ut probaret, penitus sibi insitum esse, scientiam, quae civitati possit prodesse, quae ad verum, quod quaerimus inveniundum, viam muniat, hoc postulare, ut proprio utaris iudicio, non alienis vestigiis insistas; doctrinae antistites hoc habere sanctissimum officium, ut aperte profiteantur, quaecunque sibi vera videantur, etiamsi forte repugnent opinionibus vulgo receptis.

Praeterito anno, etsi neminem ex Professoribus mors nostrae academicae *institutioni* praeripuit, tamen civitatis et scientiae causa interitum deploravimus clarissimi viri, qui olim per septendecim annos operam et studium huic Academiae consecravit; Amstelodami is, ubi per hos duodecim annos vixit, diem supremum obiit; volo clarissimum virum AUGUSTUM ARNOLDUM SEBASTIAN.

Officio quod lege mihi impositum est, ut vitam et merita SEBASTIANI breviter commemorem, satisfacere, facillimum mihi accidit; non est enim, quod operose merita conquiram, quae inventu difficilia sint, non est etiam, quod metuam, ne offendam affinium desideria aut inconsideratum amicorum amorem, qui laudationem utique desiderent, quamvis illa non plane veritati congruat; — a cuiusmodi assentatione ego plurimum absum.

Quantum de hac Academia et doctrina universa SEBASTIANUS meruerit, omnium patet oculis; quod ego si nihilo minus breviter hic exponam, non fit, ut novi quid vobiscum communicem; tantum, ut merita eius posterorum memoriae mandem, quo sane consilio hanc enarrationem a me lex requirit.

Sic SEBASTIANUS munere suo academico functus est, sic otio, quod a munere obeundo illi supererat, ad colendam doctrinam, ad instituendas disquisitiones, quarum eventa publici iuris faciebat, usus est, ut iustam illi laudem parerent non minus apud exteros, quam in patria.

Non poterat, quo tempore SEBASTIANUS huic Academiae operam navabat, quantum haec Musarum sedes medicae artis commoda iuvaret, aestimari, nisi ille inter primos, quorum mentio fieret, numeraretur. Nemo mihi obloquetur contendenti, eum fuisse ornamentum cum totius Academiae, tum Facultatis Medicae.

Quamvis cito doctrina extenderetur, ille amplecti et tenere eius augmenta et ambitum studebat, quod ille rara industria et diligentia assequebatur.

Reputanti, quanta, quam gravia, ipsa muneris vi, SEBASTIANO obeunda fuerint, quot in diversis disciplinae partibus scholae ei dandae, mirum, imo incredibile videri debet, tanta illum praeterea, doctrinae unius causa, peregisse.

Maxima fuit et salutaris vis, quam in discipulis habuit. Audire licet multos hodieque eum tanquam suum magistrum praedicantes, agnoscentes, quae ab eo didicerint, quantum commodi ad exercendam artem ab eo perceperint.

Quorum nomina referre, ne ipsorum modestiam offendam, dum prohibeor, tamen facere non possum, quin unius dudum iam exstincti memoriam hic renovem. Doctissimus ille CRAMERUS, qui acerbo fato ante diem doctrinae praereptus, pulcro invento de facultate oculi accommodatoria nomen suum apud omnes nostrae disciplinae cultores nobile fecerat, unus erat ex praestantissimis SEBASTIANI alumnis. Saepe mihi gratum animum significavit pro multis bonis, quae SEBASTIANO, magistro suo deberet; hunc dicebat apud se doctrinae amorem excitavisse, huic se omnem ad doctrinam conformationem acceptam referre.

Quanti omnes SEBASTIANUM facerent, apparuit manifesto, cum bis, primum Amstelodamum, deinde Leidam ad cathedram vacantem vocaretur. Omnium applausu et comprobatione oblatas provincias constanter recusavit. Dona ei a magistratibus civibusque Groninganis identidem oblata laetitiae publicae gratique animi splendida fuere documenta.

Curriculum academicum tam nobile, brevius, quam quisquam opinatus esset, finitum est. Iam proximo anno ex quo Leidensem vocationem recusaverat, vires deficere coeperunt ad immensum laborem scholas habendi de diversissimis doctrinae partibus. Itaque, ut muneri suo valediceret, maturius omnium spe coactus est.

AUGUSTUS ARNOLDUS SEBASTIAN natus est Leidae die trigesimo mensis Decembris huius saeculi anno quinto, ubi pater eius F. I. C. SEBASTIAN tum inter medicos militares principem locum tenebat. Director erat Nosocomii Militaris et Lector in Schola Medica Militari (quae tum Leidae erat); postea Medicinae Professor in Academia Heidelbergensi creatus. Matre natus est HENDRICA MARIA GOSMAN, Groningana.

Prima elementa doctrinae SEBASTIAN Leidae percepit; — tum Heidelbergae in Academia clarissimos illius aetatis viros disciplinas Physicas, Medicinam, Chirurgiam audivit tradentes, in quibus honoris causa appello: DIERBACH, LEUCKARD, TIEDEMANN, GMELIN, PUCHELT, NAEGELII, CHELIUM.

Anno millesimo octingentesimo vicesimo septimo Medicinae Doctoris gradum consecutus est, defensa dissertatione, iure laudata, de *hydrope vesiculae felleae.*

Eodem anno in patriam reversus, Lector creatus est Anatomiae et Physiologiae in publica Schola Medica Militari, quae Traiecti est. Tribus annis post, bello cum Belgio exorto, tanquam medicus militaris prioris ordinis in Nosocomio Militari Traiectino versatus est. Anno millesimo octingentesimo tricesimo altero, — vocato hinc Amstelodamum GUILIELMO VROLIK, Medicinae Professore, in vacuam cathedram SEBASTIANUS successit.

Munus in nostra Academia capessivit eiusdem anni mensis Aprilis die quinto, habita oratione:

De Batavorum saeculo decimo septimo de anatome meritis atque inventis in ea praestantissimis.

Scholas habuit de Anatomia, Anatomia Pathologica, Physiologia, Chirurgia, Clinica Chirurgica. — Quicunque ambitum harum disciplinarum

novit, onus hoc existimabit unius professoris humeris nimis grave. Nihilominus ille non tantum temporis nostri desideriis in provincia illa fungenda egregie satisfecit, sed praeterea insigni cum diligentia Museum Anatomicum et Pathologicum auxit; quam plurima enim dum professoris munere fungebatur „praeparata" addidit, inter quae multa sunt doctrinae studiis perquam utilia. Hoc quoque convenit liberalitatis documentum hic referre, quod omnia praeparata anatomica, quae privatim collegerat, Museo academico donavit.

SEBASTIAN adscriptus erat societatibus plurimis tam peregre quam in patria; die sexto mensis Decembris anni millesimi octingentesimi quadragesimi creatus est Eques Ordinis Leonis Belgici.

Magnus numerus commentationum, quibus edendis SEBASTIANUS egregie de doctrinae studiis meritus est, hic non recensebitur; earum ex legis praescripto diligens enumeratio inseretur Annalibus academicis huius anni, ut ex hoc monumento vitae et operum SEBASTIANI historia peti possit.

Praeter SEBASTIANUM etiam alius vir clarissimus hic mihi memorandus est, qui paucis ante hebdomadibus decessit. Volo THEODORUM GUILIELMUM IOHANNEM IUYNBOLL, qui per quatuor annos Litteras Orientales in nostra Academia docuit. Franequera huc vocatus munus suscepit die vigesimo quinto mensis Martii, anni millesimi octingentesimi quadragesimi primi, habita oratione: *de gente Samaritana.*

Brevi tempore quo Groningae moratus est, optime de Academia est meritus, quum et studia Litterarum Orientalium a languore, quo tenebantur, revocaverit, et aliquot discipulos, qui laude merita gavisi sunt, ut illi unice studio se dicarent incenderit. Iam mense Iunio anni millesimi octingentesimi quadragesimi quinti Leidam hinc abiit, ubi ad mortem professoris munere functus est. Debita cum laude eius memoria a Rectore Academiae illius celebrabitur; nobis ostentus potius, quam datus fuit.

Magna perfundor voluptate, quod ex vero mihi praedicare licet, *cives Academiae* longe plurimos diligenter studiis se dedisse, idque in probationibus professoribus satis ostendisse. — Ita si studia excoluntur, optima quaeque de Academia augurari licet.

Ex Academiae civibus ornatissimus RENE DE MAREES VAN SWINDEREN, responso ad quaestionem e Iurisprudentia a Rectore et Senatu Academiae Leidensis propositam, ita placuit, ut publico laudis testimonio ornaretur.

Anno praeterito civibus huius Academiae *adscripti sunt:* unus et quinquaginta.

Summos honores consecuti sunt viginti quinque cives, quorum nomina in Annalibus academicis huius anni recensebuntur.

Praeterea Senatus academicus honoris causa Philosophiae Theoreticae Magistrum, Litterarum Humaniorum Doctorem creavit ALARDUM PIERSON, Theologiae Doctorem, verbi divini in coetu Wallonico Roterodamensi ministrum.

Denique de *subsidiis* atque *instrumentis* academicae institutionis dicendum est.

Apparuit hoc anno Bibliothecam academicam non amplius usibus satisfacere, imo ruinam minari. Quapropter Curatores adiisse audio virum summum qui Regi a rebus internis est; gaudeoque, me praedicare posse, lubenter eum huic voto obsecuturum.

Varia Musea et Bibliotheca, quantum quidem subsidia concessa patiebantur, ditata sunt aut recens inventis instrumentis aut nuper editis libris.

Vertente hoc anno donis ex peregrinis etiam regionibus allatis exterorum quoque benevolentiam Academia experta est. Ita Universitas Christianopolitana nummum ei misit, cusum ad concelebrandam memoriam regni a CAROLO XV et LUDOVICA, regia stirpe Nederlandica orta, feliciter nuper *Nidrosiae* suscepti; — simul invitabamur ut festo semisaeculari secundo die mensis Septembris interessemus, cui tamen invitationi nos obsecundare non potuimus.

Clarissimus IBSEN, Professor Hauniensis, tria pulcerrima praeparata maceratoria Laboratorii Physiologici usibus destinata Academiae nostrae dono dedit.

Res privatas singulorum Professorum etsi non tango, tamen facere non possum, quin tibi, clarissime MUURLING, gratuler accepta insignia Ordinis Leonis Belgici, tibi a Rege Augustissimo donata, si quidem eo documento perspectum habemus, probari Regi tuam institutionem.

Itaque hisce feliciter peractis defunctus sum Rectoris Magnifici munere, quod hoc anno mihi gerendum fuit. Id unum restat, ut successori dignitatem rectoralem tradam.

Itaque ex Regis Augustissimi decreto te, vir clarissime HERMANNE CHRISTIANE VAN HALL! Academiae Groninganae Rectorem Magnificum in annum proximum dico, renuntio, proclamo.

Salve, Rector Magnifice! atque iterum salve! Munus tuum cum Academiae et tuo fructu gerere tibi contingat!

DIXI.

INDEX SCRIPTORUM A VIRO CLARISSIMO A. A. SEBASTIAN RELICTORUM.

Physiologia generalis corporis humani

et

Elementa physiologiae specialis corporis humani.

Utriusque operis duae editiones.

Eenige waarnemingen bij het ontleden van den Gecko van Java.

(*Bijdr. tot de Natuurk. wetenschappen IV.* 1.)

Waarnemingen omtrent het tongkern van den mensch.

(*Ibidem*).

Aanteekeningen bij het ontleden van den bruinen draak (*Draco fuscus*).

(*Ibid. V.* 1.)

Anatomische aanteekeningen.

(*Ibid. V.* 3.)

Eenige geschiedkundige zoölogische aanteekeningen.

(*Ibid. VI.* 4.)

Over de overeenkomst en het verband tusschen de jicht en de scrophulosis, vooral met betrekking tot de longtering.

Opus hoc Germanica lingua etiam prodiit.

Naschrift op bovengenoemd werk.

Recherches anatomiques, physiologiques, pathologiques et semeiologiques sur les glandes labiales.

Bijdrage tot de anatomie der spieren van de bovenste ledematen van den mensch.

(*Nederl. Lancet.*)

De origine, incremento et exitu phthisis pulmonum observationes anatomicae.

Aanteekeningen over de eigene aderen van het hart (VAN DEEN's *Archief*).

De arteria supracostatis, eene nog niet beschrevene slagader van den mensch.

(*Nederl. Lancet.*)

Over de identiteit van scrophelstof en tuberkelstof.

Over de ziekten der Negers.

(*Versl. en mededel. der Kon. Akad. van Wetenschappen.* Eerste deel.)

I. VAN DEEN,

AKADEMISCHE REDEVOERING

OVER

DE WERKING DER NATUURKRACHTEN IN HET DIERLIJK ORGANISME IN HET ALGEMEEN EN OVER DEN INVLOED DER ELECTRICITEIT OP DE STOFWISSELING IN HET BIJZONDER.

Nadat ik nu de lotgevallen der Hoogeschool in het afgeloopen academiejaar, in de Latijnsche taal, zooals de wet dit voorschrijft, vermeld heb, zal ik, met toestemming van de Edel Grootachtbare heeren Curatoren en met voorkennis van den thans in functie getreden Rector Magnificus, overgaan tot het doen van eene beknopte wetenschappelijke mededeeling in de Nederlandsche taal.

Schenkt mij daarbij uwe welwillende aandacht.

Hoe meer de mensch zich met de natuur wenscht bekend te maken, hoe meer hij tracht hare wetten te leeren kennen, hoe dieper hij met zijn verstand wil dringen in hare verborgenheden, des te meer gevoelt hij zijne onmagt, om haar en al hare schoonheden geheel te overzien en haren oorsprong te begrijpen.

Aan het onderzoek der natuur zijn, gelijk aan alles wat menschelijk is, grenzen gesteld. Deze grenzen verschuiven zich wel naar mate het onderzoek volmaakter wordt, maar ze worden tevens uitgebreider.

En, hoe ver de natuuronderzoeker het ook brenge, hij zal steeds grenzen vinden, die, juist als ze geheel onverzetbaar bevonden worden, van de grootste volmaaktheid van het onderzoek zullen getuigen.

De tijd, wanneer dit zal plaats vinden, is zeer ver van ons verwijderd, en zal misschien nooit; in welk gedeelte van het natuuronderzoek het ook zij, door het menschelijk streven bereikt worden. Wij zullen nooit de wetten der natuur in haar geheel leeren kennen, even als het zeker is, dat de grenzen van het heelal en de grootheid van zijnen Schepper voor ons steeds verborgen zullen blijven.

Maar, hoe beperkt onze wetenschap ook zij, wij hebben het thans zoo ver gebragt, dat niemand meer aan de waarheid twijfelt: *dat er geene stof denkbaar is zonder kracht, geene kracht zonder stof.*

Deze stelling, die thans tot axioma verheven is, heeft vele kortzienden bevreesd gemaakt. Zij meenden, daarin een spook te zien, dat zij met den naam van materialisme bestempelden. De helderziende gelooft aan geene spoken, en zal zich door deze ijdele vrees niet van den weg des onderzoeks laten afbrengen; hij beseft, dat hij alleen de stof en hare krachten aan zijn onderzoek dienstbaar kan maken, niet hetgeen boven de stof verheven is, waarvan de krachten ook buiten het bereik van het menschelijk verstand liggen.

Behalve de zoo even genoemde stelling is er eene andere, waartoe ook het onderzoek geleid heeft, namelijk deze: dat, bij een schijnbaar groot verschil, *eene groote overeenstemming der menigvuldige stoffen, waarmede de natuur gevuld is, alsmede der krachten*, die zich daarin bevinden, bestaat.

De leer van den trapsgewijzen *overgang der eene stof in de andere*, welke overgang vooral in het zoogenoemde bewerktuigde rijk der natuur kan aangewezen worden, is men verschuldigd aan de uitkomsten van het onderzoek van den allerlaatsten tijd, gelijk dit ons ook bekend heeft gemaakt met de leer van den *overgang der verschillende krachten* in elkander, hoe de eene zich namelijk uit de andere ontwikkelt, zoo als beweging, warmte, licht, electriciteit, magnetisme en de scheikundige krachten.

Ik heb mij voorgenomen te spreken: *over de werking dezer natuurkrachten in het dierlijk organisme in het algemeen en over den invloed der electriciteit op de stofwisseling in het bijzonder.*

Ofschoon men sedert lang weet, dat door deze krachten alle verschijnselen in de natuur zich, zoowel in hun geheel, als in al hunne grootere en kleinere onderdeelen, openbaren, heeft men ze geenszins overal kunnen aantoonen, allerminst in de zoogenoemde bewerktuigde natuurdeelen, in het dieren- en plantenrijk, en bij gevolg ook niet bij den mensch.

De middelen om deze waarheid, voor zoo ver ze betrekking heeft tot den mensch en de dieren, voor aller oogen aanschouwelijk te maken zijn

thans gevonden, en hierdoor is de weg geopend, die ons leidt tot de erkenning, dat de verschillende verrigtingen in het dierlijk leven, zonder de daarin plaats grijpende *stofwisseling*, niet denkbaar zijn, en dat deze stofwisseling slechts door de algemeene *zoogenoemde physische en scheikundige* krachten tot stand komt.

Wat de leer der scheikundige krachten in het dierlijk organisme betreft, zoo hebben de scheikundigen en physiologen van onzen tijd zich eerst in de laatste 25 jaren daarmede ernstig bezig gehouden, en wij kunnen aan het eigenlijk ontstaan van deze leer niet denken, zonder onzen grooten landgenoot MULDER te Utrecht te noemen, en zijnen op dit gebied niet minder grooten mededinger LIEBIG. Zij hebben als het ware den eersten steen gelegd voor het groote gebouw, dat, onder den naam van physiologische scheikunde, thans zoovele natuuronderzoekers bezig houdt, en met het optrekken waarvan men, wegens de groote bezwaren, er aan verbonden, slechts zeer langzaam vordert.

Deze bezwaren zijn vooral gelegen in de groote *veranderlijkheid* der stof en de hiermede verbonden eigenschap of kracht.

Door deze groote veranderlijkheid, die voor de wisseling van de stof in het organisme een eerste vereischte is, wordt het onderzoek niet alleen zeer bemoeijelijkt, maar dikwerf zelfs onmogelijk. — Zoo is dit de oorzaak, dat wij met de zoogenoemde eiwitachtige stoffen, die zulk eene groote rol in het dieren- en plantenleven spelen, weinig bekend zijn, omdat ze aanhoudend, bij welke behandeling ook, in zamenstelling veranderen.

Maar hoe vele belemmeringen op dit gebied van scheikundig onderzoek ons ook in den weg zijn gelegd, hoe ver wij hierdoor ook verwijderd mogen wezen van het kennen der omzettingen van het organisme in hare verschillende bijzonderheden, de wetenschap heeft het toch zoo ver gebragt, dat men thans niet alleen erkent, dat *zonder stofwisseling* in het planten- en dierlijk leven niets tot stand komt, maar dat ook omgekeerd geene organische verrigting of beweging, van welken aard ook, denkbaar is zonder *scheikundige uitwerking*.

Ik zeg verrigting of beweging, omdat deze woorden in het organisme als hetzelfde beteekenend kunnen beschouwd worden.

Iedere verrigting immers gaat gepaard met eene beweging, iedere beweging met eene verrigting.

Alles, wat derhalve in en door het organisme plaats grijpt, is aan gemelde natuurwet gebonden, zoowel de verrigtingen van het zoogenoemde dierlijke als van het zielsleven, voor zooverre dit kan worden waargenomen. Geene gewaarwording, hoe laag of verheven ook, geene ligchaams- of zielsuiting, geene gedachte, die niet ook stofwisseling tot grondslag heeft en stofwisseling tot gevolg.

Deze stelling staat vast als eene onwrikbare waarheid, die gesteund wordt door duizende waarnemingen en die niet kan geschokt worden door eenig betoog, evenmin als het licht, dat zij verspreidt, kan uitgedoofd worden door 't aanjagen van vrees voor het reeds genoemde droombeeld van materialisme.

Dat deze stofwisseling door eene *scheikundige kracht* tot stand komt, behoeft dit wel een nader bewijs? Het woord zelf duidt dit genoegzaam aan.

Dat in het dierlijk organismus tegelijk met deze scheikundige kracht ook de andere, met haar zoo naauw verbonden en van elkander zoo afhankelijke natuurkrachten werkzaam zijn, zal ik nu trachten aan te toonen.

Over de *beweging* behoef ik verder niets in het midden te brengen. Ik heb er immers reeds op gewezen, dat zonder haar niets in de natuur geschiedt; dat elke verrigting door beweging moet tot stand komen.

Dat een zekere *warmtegraad* in het dierlijk organisme niet kan gemist worden, dat deze geenszins geheel afhankelijk is van de het omgevende temperatuur, maar in veel grooter mate van den aard der stofwisseling, terwijl omgekeerd de stofwisseling van den warmtegraad gedeeltelijk afhankelijk is, van wien durft men veronderstellen, dat hij daarmede tegenwoordig niet bekend is? of heb ik noodig, om er eenig bewijs voor te leveren, aan te voeren, dat b. v. de stofwisseling der koudbloedige dieren veel lager staat dan die der warmbloedige; dat het leven bij gemis van zekere warmte uitgebluscht wordt; dat het in de vogeleijeren door warmte en door niets anders wordt opgewekt, en een tijdlang, tot dat de eijerschaal doorgebroken is, *vooral* wordt onderhouden!

En is het niet bijna overtollig, dat ik bij deze voorbeelden, welke be-

wijzen, dat een bepaalde warmtegraad voor de dierlijke stofwisseling een vereischte is, ook andere aanhaal, die aantoonen, dat omgekeerd de warmte-ontwikkeling van de meerdere of mindere stofwisseling afhangt; dat namelijk — om eenige te noemen — bij zekere ziekelijke toestanden, waarin de stofwisseling vermeerderd of verminderd is, ook de warmtegraad toe- of afneemt, en dat men in den winter en in de koudere gewesten van onzen aardbol, — waar veel warmte aan het ligchaam wordt onttrokken, — meer voedsel noodig heeft, ten einde door meerdere stofwisseling de verlorene warmte aanhoudend te herstellen, dan in den zomer en in de warmere streken, waar deze warmte-onttrekking in veel minderen graad plaats grijpt.

Dat de stofwisseling het *licht* niet kan ontberen, daarvan getuigen veelvuldige waarnemingen, op planten en dieren gedaan. Beide hebben sterke behoefte aan licht. Het bevordert de stofwisseling in hooge mate, terwijl duisternis haar tegengaat. Slechts het zaad en de wortel der plant kunnen het licht ontberen.

Om een voorbeeld aan te halen, hoe nadeelig de duisternis op de dierlijke stofwisseling werkt, gelieve men slechts te letten op de gevolgen, die het onttrekken van licht voor de gezondheid van menschen heeft, iets waarvan de geschiedenis der wreede strafoefeningen van ouderen en nieuweren tijd ons zoo vele hartverscheurende tafereelen biedt.

Ofschoon het dierlijk organisme het licht niet behoeft te produceren, omdat dit er steeds van buiten — hoewel periodiek in meerdere of mindere hoeveelheid — aan wordt toegevoerd, en eene onveranderlijke kwantiteit geen vereischte daarvoor is, ontbreekt het toch niet aan voorbeelden, dat de stofwisseling lichtverschijnselen kan teweeg brengen. — Men noemt dit: „phosphoriseren der dieren," en treft het aan bij eene menigte wormen, medusen, enz.

Dat daar, waar deze natuurkrachten op elkander werkzaam zijn en door elkander ontstaan, *de electriciteit en het magnetisme* niet ontbreken, daartoe mag men à priori besluiten, naar hetgeen de leer der natuurkrachten in den laatsten tijd heeft opgehelderd.

Maar veel beter dan veronderstellen is het met zekerheid weten. De

kennis van het bestaan der electriciteit in het dierlijk organisme behoort thans tot de meest onbetwistbare eigendommen der wetenschap.

Wat ik onder *„magnetisme"* versta, moet ik hier nader uiteenzetten. Ik bedoel hiermede niet de verhoogde gevoeligheid, die men bij zwakke menschen teweeg brengt door op hunne ziekelijke phantasie te werken, door hen te betasten en te bestrijken, hetgeen men bij uitnemendheid „dierlijk magnetisme" noemt en gewoonlijk een mengsel is van veel leugen met weinig waarheid, welke laatste men door den nevel van bedrog niet gemakkelijk kan doorgronden; — een' toestand, geenszins geschikt voor helderziende geneesheeren, om er als geneesmiddel gebruik van te maken; — iets wat, volgens mijn oordeel, veel meer kwaads dan goeds heeft gesticht; dat zoo dikwerf niet alleen de gezondheid, maar ook de moraliteit heeft ondermijnd, en, wat het wezen betreft, niet veel hooger staat dan de *klopgeesterij*, *tafeldans*, enz. [1]), gewrochten van eene ziekelijke werking des geestes, die overal de *kracht* buiten de *stof* wil opsporen, en de op onveranderlijke natuurwetten gegrondveste verhouding van de eene tot de andere uit het oog verliest.

Door *„magnetisme"* versta ik hier den toestand van zamentrekking of contractie der spieren, die door de electriciteit wordt opgewekt. Deze zamentrekking komt daardoor tot stand, dat de kleine deeltjes, waaruit elke spiervezel bestaat, elkander naderen en aantrekken, zoolang ze door de zenuwen geëlectriseerd worden. Hierdoor krijgen de spieren eene meerdere of mindere kracht, om vooral de beenderen, waaraan ze zijn vastgehecht, en de zich daarop bevindende zwaarten te dragen, gelijk het ijzer door de electriciteit eene aantrekkingskracht voor ijzer erlangt en het vermogen verkrijgt, om zware lasten te dragen. — Den toestand, waarin het ijzer hierdoor geraakt, noemt men in de physica „magnetisch worden." Hoeveel daartegen ook in het midden te brengen is, waag ik het, deze benaming op de, door electriciteit, vooral door die der zenuwen, opgewekte zamentrekking der spieren toe te passen.

---

[1]) Men gelieve de vermelding van deze dwaasheden hier ter plaatse te beschouwen als eene soort van protest daartegen, wat op het tijdstip, toen deze redevoering werd uitgesproken, geenszins overtollig was, omdat niet slechts onnoozele menschen zich er mede bezig hielden, maar zelfs mannen van wetenschap en gezag!

De verrigting der spieren, hare krachtsuitingen, worden daardoor, gelijk ik mij voorstel, beter verstaanbaar.

Wat nu de hoofdzaak betreft, tot welke wij hier moeten terugkeeren: *of de verschillende natuurkrachten wederkeerig invloed op elkander uitoefenen in het organisme*, of de eene door de andere ontstaat en bevorderd wordt, zoo eischt reeds de analogie, naar hetgeen wij uit de physica van deze krachten weten, dat wij er een bevestigend antwoord op geven, zoodat wij reeds à priori kunnen zeggen: de natuurkrachten werken wederkeerig op elkander buiten het ligchaam, — ergo zal het ook wel in het ligchaam geschieden. — De ervaring bevestigt — zooals wij aanstonds zullen zien — geheel deze aprioristische redenering.

Wat den invloed van de stofwisseling op *de electriciteit* betreft, zoo weten wij, dat in al de deelen van het dier, waarin men het bestaan van electriciteit kan aantoonen, deze toe- of afneemt, naarmate de toestand van de stofwisseling is; dat zij bij gezonde en goedgevoede dieren in *hoogere* mate aanwezig is, dan bij gelijksoortige zwakke met verminderde stofwisseling; dat, zoodra de dierlijke stofwisseling geheel heeft opgehouden, de electriciteit ook niet meer te voorschijn treedt.

Deze belangrijke feiten, reeds sedert eenigen tijd in de physiologie bekend, pleiten genoegzaam voor de afhankelijkheid der electriciteit van de stofwisseling in het dierlijk organisme.

Dat het *vermogen der spieren* om door electriciteit te kunnen worden zamengetrokken, *ook van de stofwisseling afhankelijk is*, daarvan kan men zich in het dagelijksch leven genoegzaam overtuigen, indien men ziet, hoe de uiting van meerdere of mindere zamentrekbaarheid der spieren of spierkracht hand aan hand gaat met vermeerderde of verminderde stofwisseling. — Vergelijkt de bewegingen van den gezonden mensch met die van den door ziekelijken toestand zwakken en, zoo als wij het noemen, uitgeputten mensch, en gij zult den invloed der stofwisseling op de zamentrekking der spieren erkennen.

Dat *het magnetisme en de electriciteit* op hunne beurt een sterken invloed *op de stofwisseling* uitoefenen, leeren insgelijks de dagelijksche ondervinding en de vorderingen van de praktische geneeskunde van den lateren tijd.

Dat *ligchaamsbeweging de stofwisseling bevordert*, wie is er wel, die dit niet aanhoudend heeft hooren beweren en bij eigen ondervinding weet? Vergelijkt het uiterlijk van den zich steeds in beweging bevindenden man met dat van hem, die altijd een stilzittend leven leidt. Doorgaans verraadt het eerste eene krachtige, gezonde, het andere, in den regel, eene zwakke, ziekelijke stofwisseling.

Ook *enkele ligchaamsdeelen* kunnen van den invloed van het magnetisme der spieren op de stofwisseling getuigen. Het been, de arm, de hand, de vingers van den werkman en kunstenaar, die, naar den aard van den arbeid en de kunst, meer aanhoudend bepaalde bewegingen moeten maken, zijn ook beter gevoed en ontwikkeld, met andere woorden, daarin is de stofwisseling ook krachtiger dan in andere deelen. Daarentegen ziet men niet zelden die ligchaamsdeelen vermagerd, welke, geheel of gedeeltelijk, het vermogen om zich te bewegen hebben verloren.

Om het meest treffende bewijs te hebben, hoe de spierbeweging op de stofwisseling van invloed is, behoeft men slechts te letten op de vermeerdering of vermindering van den *hartslag*, — dezen allervoornaamsten hefboom der stofwisseling, — naarmate de spierbewegingen toe- of afnemen. Zoo is het getal slagen het minst, als men ligt, wordt iets meerder, als men zit, neemt nog meer in aantal toe bij het staan, en vermeerdert aanmerkelijk bij het gaan.

Ja! de invloed van de zamentrekking der spieren op de stofwisseling is zoo groot, dat hoofdzakelijk door haar verklaard kan worden het groote nut, dat de gymnastische geneeswijze van onzen tijd sticht.

Wat *den invloed van de electriciteit op de stofwisseling* betreft, zoo kan men dezen op verschillende wijze aantoonen, maar in *het levend organisme* slechts langs *indirecten* weg.

1°. Weten wij, dat *de electriciteit hare werking uitoefent op het magnetisme*, de zamentrekking der spieren, en deze weder op de stofwisseling. Hieruit volgt, dat de electriciteit middellijk van invloed is op de stofwisseling.

2°. Leert de *praktische geneeskunde*, dat door de aanwending van electriciteit op verzwakte deelen, vooral ledematen, de stofwisseling er in wordt verbeterd, dat het zwakke deel zijne krachten weder kan herkrijgen.

3°. Bewijst de dagelijksche ondervinding, *dat de opgewektheid des geestes* voordeelig, neerslagtigheid enz. nadeelig op de stofwisseling werkt.

Zonder nu iets naders over de *natuur* of *gesteldheid van den geest* in het midden te willen brengen, omdat wij er niets van weten, zal toch niemand aarzelen, om aan te nemen, dat de hersenen de organen zijn, waardoor de werkingen van den geest zich openbaren, en dat deze werkingen van den toestand der hersenen afhankelijk zijn.

De invloed, welken *opwekkende* en *verdoovende middelen* op de hersenen, en dien ten gevolge op de werkingen van den geest uitoefenen, is een onwederlegbaar bewijs voor het hier in het midden gebragte.

Willen wij de werking der hersenen verklaren, dan zijn wij genoodzaakt, ze met die van de *electriciteit te vergelijken.*

De snelheid, waarmede de bevelen, van de hersenen uitgaande, door de verschillende bewegingen van het ligchaam uitgevoerd worden, en waarmede de indrukken, door de zintuigen opgenomen, tot hen worden overgebragt, kan met geene andere dan met die van de electriciteit vergeleken worden.

Deze snelheid is geenszins afhankelijk van hoogere geestvermogens, want wij vinden ze ook in zenuwelementen, die met de geestvermogens regtstreeks niets hoegenaamd te maken hebben, zooals in het ruggemerg, de zenuwknoopen enz., terwijl ze zich bovendien bij dieren, die veel lager staan dan de mensch, even sterk, ja somtijds in veel grooter mate vertoont.

De mensch onderscheidt zich vooral van de overige dieren door een veel meer ontwikkeld vermogen der hersenen, om zelfstandige bewegingen, zonder dadelijke hulp der zenuwen, te kunnen verrigten.

Deze verrigtingen zijn afhankelijk van de meerdere of mindere ontwikkeling der hersenen in verhouding tot het ligchaam.

Gelijk deze ontwikkeling bij de dieren veel lager staat, staat de ontwikkeling van den geest bij hen ook veel lager; maar ze kan hun, volgens mijn oordeel, geenszins geheel ontzegd worden.

Wij kunnen *de verschijnselen en de werking van den geest* waarnemen, zonder dat wij hem kennen, even als wij de verschijnselen en de werking van de electriciteit waarnemen, die wij ook niet kennen. Ze vertoonen zich voor ons slechts als krachten, die aan eene bepaalde stof gebonden zijn.

Ik begrijp, dat men aarzelt, om aan te nemen, dat de werking van den geest identisch is met die van de electriciteit, maar desniettegenstaande zal toch ieder physioloog, bij ernstig nadenken, moeten toegeven, dat ze steeds door electriciteit vergezeld wordt.

Indien derhalve de werking van den geest op de stofwisseling van invloed is, zooals de ervaring dit leert, dan is de werking van de electriciteit dit ook, en dit is het juist, wat ik wilde bewijzen.

Ik moet hier nog met een woord spreken over de *warmte* en over het *licht*, om den invloed aan te toonen, welken deze krachten *op de electriciteit en op het* (door mij genoemde) *magnetisme* uitoefenen. — Deze invloed komt duidelijk aan den dag, indien wij letten op het opwekkend vermogen, dat het heldere, niet te sterk werkende, licht en een gepaste warmtegraad der atmospheer hebben op de stemming van den geest en op de werking der spieren. Wij gevoelen ons daarin *in den regel* veel opgewekter en bewegen ons gemakkelijker dan in eene te hooge of te lage temperatuur en in de duisternis, al zijn wij met den weg, waarop wij ons bevinden, nog zoo goed bekend.

Maar bovendien, daar de warmte en het licht eenen zoo grooten *invloed op de stofwisseling* hebben, zooals hierboven is aangetoond, volgt daaruit als van zelf, dat ze dezen invloed ook uitoefenen op de electriciteit en op het magnetisme, welke zoozeer van de stofwisseling afhankelijk zijn.

Dat de electriciteit en het magnetisme op hunne beurt *tot de warmteproductie* in het dierlijk organisme bijdragen, dit kan men ook genoegzaam afleiden uit hetgeen door mij is uiteengezet omtrent de afhankelijkheid, waarin de stofwisseling tot de gemelde krachten staat.

Uit het medegedeelde ziet men reeds, dat verreweg de meeste der verschillende natuurkrachten zich in het organisme als *in een' kring bewegen*, dat uit de eene de andere kracht ontstaat en er door wordt onderhouden.

Deze *cirkelbeweging der krachten* is voor het behoud van het dier een vereischte. Zij is het *kenmerk* van het individuële dierlijke leven, dewijl door het gemis van eene schakel aan deze zich in een' cirkelkring bewegende keten dit leven een einde neemt.

Na deze beschouwing van de natuurkrachten in het dierlijk organisme en van hare werking in het algemeen zal ik spreken *over den invloed van de electriciteit op de stofwisseling in het bijzonder.*

Van de natuurkrachten, waardoor het dierlijk leven in stand gehouden wordt, is er geene, die men zoo laat heeft leeren kennen, als de electriciteit. Eerst sedert een twintigtal jaren zijn wij, na de onderzoekingen van MATTEUCCI en DU BOIS REYMOND, met de electriciteit in het dierlijk ligchaam bekend.

Ofschoon zij zonder de andere natuurkrachten in het organisme *niet bestaanbaar is*, neemt zij dáár toch eene eerste plaats in, en wel:

1°. *dewijl ze haren voornaamsten zetel* heeft in het *zenuw-* en *spierstelsel*, — deelen, die het dier bij uitnemendheid kenmerken;

2°. *omdat belangrijke stoornissen* daarin meer van algemeene uitwerking zijn en het leven spoediger benadeelen dan die der andere krachten;

3°. omdat zij eene zoo voorname, zoo niet de voornaamste, *rol bij de geestesverrigtingen* speelt, en

4°. *omdat* haar *onmiddellijke invloed op de stofwisseling* zoo buitengewoon groot is.

Het is deze laatste stelling vooral, waarmede ik mij hier in 't bijzonder zal bezig houden.

Over den *invloed der electriciteit op de stofwisseling* heb ik reeds hierboven gesproken, maar slechts om er op te wijzen, dat men langs *middellijken weg* kan aantoonen, dat ze aan de stofwisseling *in het dierlijk ligchaam* bevorderlijk is. Thans zal ik trachten te bewijzen, dat zij ook *buiten het ligchaam* de stoffen op gelijke wijze omzet, als dit in het ligchaam geschiedt, waardoor haar onmiddellijke invloed op de organische stofwisseling, naar ik meen, duidelijker wordt aangetoond.

Indien men van *stofwisseling in het dierlijk organisme* spreekt, verstaat men daaronder eene omzetting van stof in scheikundige zamenstelling, met of zonder organische vormverandering. Deze vormverandering noemt men morphologische ontwikkeling.

De *scheikundige omzettingen* kunnen namelijk zonder organische vormontwikkeling plaats hebben, maar deze laatste niet zonder verandering in schei-

kundige zamenstelling, want er bestaat geen deel van het ligchaam, — hoe klein dan ook, — dat, bij verschil van kenmerkenden vorm met een ander deel, er in zamenstelling geheel mede overeenkomt.

De *organische vormveranderingen* behooren in gezonden toestand bijna alle tot de zoogenoemde progressive metamorphose. Zij kunnen namelijk dienen, om integrerende deelen van het ligchaam uit te maken. De uitsluitend scheikundige veranderingen zijn bestemd, om ten eerste de verbranding en voeding te onderhouden, ten tweede uit het ligchaam te worden verwijderd als *eindproducten.*

Nu heeft de ondervinding van den laatsten tijd ons geleerd, dat deze omzettingen, die men tot hiertoe alleen aan de werking van het levend organisme heeft toegeschreven, ook *voor een gedeelte*, door den invloed van de eene of andere kracht, buiten het ligchaam kunnen tot stand komen.

De *invloed, dien de electriciteit* in dit opzigt uitoefent, is vooral hoogst opmerkelijk.

Er zijn namelijk stoffen, waaruit, door den uitsluitenden invloed der electriciteit, dezelfde producten ontstaan, als zij teweeg brengen, indien ze in het ligchaam aan dierlijke stofwisseling worden blootgesteld. — En dit is niet alleen het geval, — voor zoover ik tot hiertoe gelegenheid heb gehad te onderzoeken, — ten opzigte van zeer vele enkelvoudige stoffen, zooals van organische zuren, zouten, alkaloïden, enz., maar ook ten aanzien van meer zamengestelde stoffen, b. v. van eiwit, lijm, enz.

Komen *organische, geene stikstof houdende zuren,* aan of niet aan basen gebonden, in het dierlijk ligchaam, dan verbranden ze daarin, gelijk men het noemt, en, zooals door bekwame en geloofwaardige physiologen is aangetoond, — tot koolzuur en water. Dit geschiedt insgelijks, volgens mijne onderzoekingen [1]), als men de electriciteit buiten het ligchaam er op laat werken.

Worden zekere *stikstofhoudende stoffen*, hetzij ze al of niet voedingsmiddelen zijn, in het ligchaam gebragt, dan verbranden ze daarin tot

---

[1]) Zie het Deensch tijdschrift: „*Bibliothek for Loger*" Jan. 1861, bladz. 1—71 en *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskundigen* 1861.

stikstofhoudende eindproducten, zooals ureum, allantoïn, enz. [1]). De electriciteit heeft op deze stoffen dezelfde uitwerking buiten het ligchaam. — Zoo wordt *acidum uricum*, in het ligchaam gebragt, in gemelde stoffen, namelijk in ureum en allantoïn omgezet, terwijl hetzelfde plaats heeft, indien deze stof aan den invloed van de electriciteit wordt blootgesteld [2]).

Het dierlijk ligchaam produceert uit *lijm*, alsmede uit *glycin*, ureum; ook de electriciteit doet dit [3]).

Op het zoozeer zamengesteld *hoendereiwit* heeft de electriciteit een hoogst merkwaardigen invloed, omdat daardoor niet alleen de bovengenoemde eindproducten, ureum en allantoïn, worden voortgebragt, maar ook stoffen, die van eene progressive en vorm-ontwikkeling getuigen, zooals cellen en vezelstof [4]).

Bij deze voorbeelden omtrent de werking van de electriciteit op dierlijke stoffen zal ik nog twee voegen, om te doen uitkomen, welk licht eenige hierdoor verkregen resultaten beginnen te verspreiden over zaken, die vroeger zoo duister waren.

Door *glycerine*, een bestanddeel van vet, weken achtereen met zekere dierlijke organen onaangeroerd te laten staan, verkreeg BERTHELOT, in 1859, uit eerstgemelde stof suiker. Deze uitkomst baarde overal groot opzien, omdat niemand ze verwachtte, en was ook de eerste drijfveer, die mij bewoog, om de electriciteit op gemelde zelfstandigheid toe te passen. Met welk gevolg? — In weinige minuten kon de suiker, waarvan de

---

[1]) Zie de boven aangehaalde tijdschriften.

[2]) *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde* 1860. Ook uit *allantoïn* heb ik door den constanten electrischen stroom *ureum* zien ontstaan. De ureum-ontwikkeling uit piszuur geschiedt door de electriciteit reeds na verloop van 10 minuten.

[3]) In lateren tijd heb ik ook met *taurin* proeven genomen en verkreeg daaruit insgelijks *ureum* tegelijk met *zwavelzuur*. — *Kreatinine*, aan den constanten stroom blootgesteld, geeft ook *ureum*, maar bovendien een zuur, dat ik nog niet ken, en kristallen, die in vorm geheel overeenkomen met *Leucin*-kristallen. Werd leucin zeer langen tijd aan de werking van de electriciteit blootgesteld, dan ontstond hieruit evenzeer *ureum*.

[4]) *Eijer-dooijer* met constanten stroom geeft, volgens mijne latere waarnemingen, dezelfde producten, en bovendien op *leucin* gelijkende kristallen. Uit *caseine* en *nieren-zelfstandigheid* kan op dezelfde wijze ureum worden gevormd.

vorming uit glycerine eerst zooveel tijd en moeite had gekost, duidelijk worden aangetoond [1]).

Hierdoor werd de weg gebaand tot eene groote reeks van proefnemingen, waardoor ik overtuigend meen bewezen te hebben, dat het vet door de glycerine, die het steeds bevat, eene der voornaamste bronnen van suiker in het dierlijk ligchaam is, — een feit, dat èn in diaetetisch èn in physiologisch opzigt als zeer belangrijk mag beschouwd worden.

Dezelfde uitspraak meen ik te mogen doen omtrent een ander resultaat, door de electriciteit verkregen, dat ik hier ook zal mededeelen.

Wendt men de electriciteit aan bij *coffeïne*, een stikstofhoudend bestanddeel der koffij, dan ontstaat daardoor ureum. Deze ureumvorming brengt voorzeker de coffeïne ook in het ligchaam teweeg, hetgeen ons aantoont, dat in de koffij een *verbrandingsmateriaal* aanwezig is, dat de behoefte aan andere verbrandingsstoffen, die alle voedingsmiddelen in de eerste plaats bevatten, eenigzins vermindert, — eene omstandigheid, die rekenschap geeft van het bekende feit, dat het gebruik van koffij de behoefte aan voedsel eenigzins tempert, welke ervaring vooral het vrouwelijk geslacht der minvermogende klasse gelegenheid heeft te maken [2]).

Dat de electriciteit bij dezen scheikundigen invloed, dien zij op de stoffen uitoefent, ook verhinderen moet, dat ze in de *gewone ontbinding* overgaan, was ligt te veronderstellen, en de ervaring heeft deze veronderstelling ten volle bevestigd [3]). — Hierin meen ik een voldoenden grond te vinden,

---

[1]) Zie *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskundigen* 1860, *Holländische Beiträge* van DONDERS en BERLIN III, blz. 61 en *Ugeskrift for Loger* 1861. — Men heeft onlangs de bewering, dat uit glycerine suiker wordt gevormd, van verschillende zijden bestreden. Dit heeft mij aanleiding gegeven, deze zaak aan een nieuw onderzoek te onderwerpen. De resultaten hoop ik spoedig mede te deelen, en daarbij aan te toonen, dat de ingebragte bezwaren slechts *schijnbaar*, niet in wezenlijkheid gegrond zijn.

[2]) *Theobronien* geeft met den electrischen stroom insgelijks *ureum*.

[3]) Indien men in twee verschillende glazen gelijke hoeveelheden eiwit doet en den inhoud van het eene glas weken achtereen aan den constanten electrischen stroom blootstelt, dan zal daarin de *gewone ontbinding* niet plaats grijpen, terwijl dit wel het geval is met den inhoud van het andere glas, waarop de electriciteit heeft gewerkt.

om aan te nemen, dat de electriciteit de voornaamste, zoo niet de eenigste kracht is, die de ontbinding in het dierlijk ligchaam verhindert en hierdoor ook als de eerste factor van het *dierlijk* leven kan beschouwd worden.

Ofschoon *ik* het onderzoek omtrent dit onderwerp nog slechts beschouw als zich in de geboorte bevindend, zouden hier nog zeer vele voorbeelden kunnen worden aangehaald van den invloed der electriciteit op de stoffen buiten het ligchaam, welke geheel overeenkomt met den invloed, dien het levende organisme daarop heeft. — Ik zoude dan echter te veel in bijzonderheden moeten treden, die voor een beknopt betoog niet geschikt zijn, en die U, M. T.! misschien ook te veel zouden vermoeijen.

Ik vlei mij evenwel, dat het hier in het midden gebragte, in verband met hetgeen ik in het eerste gedeelte mijner rede heb aangetoond, toereikend is, ten einde te doen inzien, dat *alle* natuurkrachten in het dierlijk ligchaam gezamenlijk werkzaam zijn, om het leven te onderhouden, en dat de rol, die de electriciteit er bij vervult, eene zeer opmerkelijke en hoogstbelangrijke is.

Deze *zamenwerking van alle natuurkrachten*, alsmede de belangrijke plaats, die de electriciteit er bij inneemt, *kenmerken* juist het leven van het dier en van den mensch.

In de plant zijn ook de beweging, het licht, de warmte en de scheikundige krachten werkzaam. Maar eene kracht, welke met die van het magnetisme der spieren, zooals ik hare zamentrekkingskracht noem, kan worden vergeleken, bestaat er niet.

De *oorzaak der bewegingen*, die men in *de planten* waarneemt, door den invloed van licht, temperatuur, aanraking, enz., schrijven de meest uitstekende planten-physiologen van onzen tijd toe aan den inwendigen bouw, aan de gesteldheid der cellen van de planten, aan scheikundige processen en aan de zoogenaamde diosmose.

Er zijn bovendien in de planten geene elementen, die met de spieren of zenuwen eenige overeenkomst hebben. De schijnbaar willekeurige beweging der *zwermsporen* of *zoosporen* heeft men nog wel niet kunnen verklaren, maar men weet met zekerheid, dat deze haren grond *niet* heeft in eene gesteldheid, welke met die van eenig dier analoog is.

Men heeft wel beweerd, dat *in de planten electriciteit* aanwezig is; maar dit is ook sterk tegengesproken, — en, zoo ze zich er ook in mogt bevinden, waarvoor wel eenige waarschijnlijkheid bestaat, dan is ze er voorzeker in zeer geringen graad in aanwezig, terwijl nergens meer electriciteit wordt gevonden, dan in het dier en in den mensch, bij wien ze de *allervoornaamste voorwaarde* van het leven is. — Als een bewijs hiervoor wil ik nog aanvoeren, dat de hartslag eenigen tijd kan uitblijven, zonder dat het leven wordt uitgebluscht, want de in het ligchaam aanwezige electriciteit kan dezen weder opwekken. Is echter de electriciteit uit het ligchaam verdwenen, dan is het leven voor altijd vernietigd.

De oorzaak daarvan is wel hierin gelegen, dat de electriciteit niet alleen bij de verrigtingen van de hersenen, zenuwen en spieren, met andere woorden, bij die van den geest, bij willekeurige en andere bewegingen werkzaam is, maar, — zooals ik meen te hebben aangetoond, — ook de stofwisseling zoozeer beheerscht, en de gewone ontbinding tegengaat.

Na hetgeen hier uiteengezet is ziet men, dat het niet noodig is de levensverschijnselen te verklaren door zijne toevlugt te nemen tot de zoogenoemde *„levenskracht,”* een woord, dat hoegenaamd geene beteekenis heeft, en dat tot de menigvuldige woorden behoort, die men in den regel bezigt, in den waan, alsof men iets heeft verklaard, dat voor verklaring niet vatbaar is, of dat men wegens gebrek aan *kennis* en *onderzoek* niet in staat is te verklaren.

Wil men het woord „levenskracht” gebruiken als eene uitdrukking, die al de genoemde, in het organisme werkende krachten in zich bevat, dan kan niemand daar iets tegen hebben. — Maar als zoodanig wordt dit woord niet gebruikt. In de beteekenis, waarin het doorgaans gebezigd wordt, is het niets dan een klank.

Doch terwijl *de natuuronderzoeker* zich beijvert, om, waar het slechts mogelijk is, de wetten der natuur te leeren kennen, zal er steeds, ja, ten eeuwigen dage, zeer veel voor hem verborgen blijven. — Zoo zullen wij wel nimmer de wetten leeren kennen, die de verschillende *vormen* van

de dieren en planten en hunne organen bepalen, evenmin als die, waarvan de vormen der delfstoffen afhangen.

Wij zouden op de vraag, daaromtrent gedaan, wel kunnen antwoorden, dat in de kiem of het zaad van elke plant, van elk dier de atomen der stoffen zoo zijn zamengevoegd, dat ze zich slechts in eene bepaalde rigting en binnen bepaalde grenzen kunnen bewegen; maar door zoodanig antwoord zouden wij slechts onze onkunde willen verbergen. Beter is het, ronduit te zeggen: wij weten het niet, evenmin als wij weten, waarom *in* de eene stof de eene, *in* de andere eene andere kracht huisvest.

Er zijn er, welke meenen, dat zij juist voor de genoemde duistere zaken een' sleutel ter verklaring hebben gevonden, indien zij het zoo even door mij aangehaalde woord „*levenskracht*," of ook wel „*vormkracht*" bezigen.

Dat door het eerste woord niets wordt opgehelderd, dat het slechts een klank is, daarvan heb ik reeds boven gesproken. Hetzelfde geldt ten aanzien van het woord „*vormkracht*." Dit woord geeft van de organische vormen geene rekenschap, omdat wij de menigvuldige, scheikundige, plaatselijke en andere verhoudingen der stofdeelen tot elkander, waarnaar de verschillende vormen zich regelen, niet kennen.

De *physioloog* mag zich bij zijn onderzoek slechts bezig houden met hetgeen door waarneming voor hem toegankelijk is. — Hij mag zich van den hem hierdoor voorgeschreven weg niet laten afbrengen door ijdele klanken, die niets verklaren, maar die zijn oog met eenen nevel omgeven en hem verhinderen de grenzen te leeren kennen, welke tusschen het door waarneming bereikbare en het niet bereikbare zijn afgebakend.

Hij mag, ik herhaal het hier ten slotte, zich niet laten afschrikken door de beschuldiging van *materialisme*, waarvoor weinige physiologen van onzen tijd gevrijwaard zijn, te minder, omdat het wezen van materialisme — in de beteekenis, waarin men het woord bezigt, — volgens mijne overtuiging, gelijk reeds boven is aangeduid, niet bestaat. Immers dewijl men moet aannemen, dat al de in de natuur zich openbarende kracht in de stof is gelegen, kan toch wel geen denkend wezen daardoor tot het besluit worden geleid, dat deze stof met de zich daarin bevindende kracht *uit zich zelve is ontstaan*, geenen oorsprong, geenen schep-

per heeft. — Het bewijs daarvoor te willen leveren, zoude onzinnig zijn, dewijl het onderzoek daarnaar buiten het bereik van het menschelijk verstand ligt, even als het dwaas is, te willen beweren, dat de Schepper de eenmaal vastgestelde natuurwetten *moet* veranderen, om zijne almagt aan het menschengeslacht te openbaren [1]).

IK HEB GEZEGD.

---

[1]) Deze redevoering is gehouden in October 1861, met aanteekeningen voorzien en gedrukt in Julij 1863.

VOLKSHUISHOUDKUNDE EN REGTSWETENSCHAP.

INWIJDINGSREDE,

UITGESPROKEN

DOOR

MR. B. D. H. TELLEGEN,

BIJ DE AANVAARDING ZIJNER BETREKKING ALS HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER REGTSGELEERDHEID AAN DE HOOGESCHOOL TE GRONINGEN,

OP DEN 20sten DECEMBER 1860.

EDEL GROOT ACHTBARE HEEREN CURATOREN DER GRONINGSCHE HOOGESCHOOL,

WELEDELGESTRENGE HEER, SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN,

HOOGGELEERDE HEER, RECTOR MAGNIFICUS,

HOOGGELEERDE HEEREN, HOOGLEERAREN IN DE VERSCHILLENDE VAKKEN VAN WETENSCHAP, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN,

EDELACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DIT GEWEST EN VAN DEZE STAD EN DE HANDHAVING DES REGTS IS TOEVERTROUWD,

WELEERWAARDE HEEREN, LEERAREN DER GODSDIENST,

WELEDEL ZEER GELEERDE HEEREN, DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN,

AANZIENLIJKE SCHARE VAN JONGELINGEN, DIE U AAN DEZE HOOGESCHOOL OP DE WETENSCHAPPEN TOELEGT,

GIJ ALLEN VOORTS VAN WELKEN RANG OF STAND, DIE DEZE PLEGTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT,

ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERS!

Geplaatst in de faculteit, waaraan de studie der regtswetenschap in haren geheelen omvang is toevertrouwd, is aan mij tevens opgedragen het onderwijs der volkshuishoudkunde. Gewigtige wetenschap, zij, die de wetten leert kennen, waarnaar de stoffelijke goederen, noodig ter vervulling van 's menschen veelvuldige en veelzijdige behoeften, worden voortgebragt en tusschen de menschen verdeeld! Waarom echter — die vraag rees bij mij op — waarom heeft de wetgever gewild, dat aan de regtsgeleerde faculteit dat onderwijs verbonden zoude worden? Bij den eersten oogopslag toch zoude het schijnen, alsof tusschen deze wetenschap en die des regts geen

of weinig verband bestond. De regtswetenschap leert ons de vervlogene en bestaande inzettingen kennen; zij speurt na, welke regten en pligten er bestaan tusschen burger en burger, staat en onderdaan, volk en volk. De taak harer beoefenaren in het maatschappelijk leven bestaat hoofdzakelijk daarin, dat zij elk bijzonder geval, waarvan het menschelijk verkeer er duizende en duizende oplevert en waarvan geen enkel gelijk is aan het ander, brengen onder den regtsregel, waartoe het behoort. De volkshuishoudkunde of leer van den rijkdom daarentegen heeft tot onderwerp den mensch geplaatst in den maatschappelijken toestand in- en tegenover de natuur, en beschouwt hem in zijn streven naar het bezit van stoffelijke goederen. Zij leidt uit de menschelijke natuur de redenen af, die den mensch doen verlangen naar die goederen, en toont aan en ontwikkelt, hoe en op welke wijze die redenen 's menschen handelingen bepalen. Om dit te kunnen doen, moet zij bekend zijn èn met de wetten van den menschelijken geest, èn met de wetten van de stof; want eerst uit beider verband trekt zij hare gevolgen.

Dat de mensch zoowel om te leven, als ter zijner ontwikkeling, behoefte heeft en behoefte gevoelt aan voedsel, kleeding, deksel en zoo veel meer; dat ter verkrijging van dat alles de arbeid des menschen noodzakelijk is; dat zonder werktuigen, grondstoffen, met één woord zonder kapitaal, de voortbrenging niet kan plaats hebben; dat, om dat kapitaal, te bekomen, het noodig is, dat niet al het voortgebragte verteerd, maar in het voorgaande jaar voor het volgende, door het eene geslacht voor het andere gespaard worde; dat de arbeid zonder de hulp van de natuur en hare krachten niets kan uitrigten, en dus de kennis daarvan een hoofdvereischte is; dat om te arbeiden en om te sparen, er een prikkel moet zijn voor de menschen, welke in eene vrije maatschappij gelegen is in de zekerheid, dat de vruchten van den arbeid en die van het sparen, aan hem die arbeidt, of hem die spaart, ten deel zullen vallen; dat niet ieder mensch, en niet elk volk alles kan doen, maar het werk tusschen de menschen en volken te verdeelen is, en dat de ruilingen en de noodzakelijkheid van een ruilmiddel hiervan een gevolg zijn; ziet daar zoo vele stellingen, waarop ten deele het gebouw der volkshuishoudkunde is opgetrokken, en welke hetzij óf uit 's menschen natuur, zoo als zij zich openbaart in het

maatschappelijk leven, òf uit haar, in verband met de wetten der stof, zijn afgeleid. Hoewel nu de beoefenaar dezer wetenschap verkeerd zoude doen, met het oog te sluiten voor de geschiedenis, daar ook uit haar de menschheid gekend wordt, zoo blijft het desniettemin waar, dat hij zich niet bezig houdt met hetgeen de menschen gedaan en gedacht hebben, dan alleen, voor zoo ver deze kennis hem dieper kan doen indringen in 's menschen natuur, in het streven der menschelijke maatschappij naar het bezit van rijkdom en welvaart; terwijl de regtswetenschap daarentegen zich hoofdzakelijk bezig houdt met hetgeen de menschen voor regt gehouden hebben of nog houden. De beoefenaar der volkshuishoudkunde is in zijne besluiten door niets gebonden, dan door de resultaten, getrokken uit den menschelijken geest en de stof in haar onderling verband; de regtsgeleerde is gebonden door het bestaande of bestaan hebbende regt. Tenzij — en hier ontmoeten beide wetenschappen elkander — tenzij de regtsgeleerde zich bezig houde met de vraag, niet wat regt *is* of geweest *is*, maar wat regt *moet* zijn, en daarvoor de gronden wikt en weegt, waarop het regt is gebouwd. Daar toch ook het regt, zoowel het civiel als publiek en volkenregt grootendeels tot onderwerp heeft de stoffelijke goederen, en de regten en verpligtingen der menschen met betrekking tot die goederen, terwijl daarenboven alle regt om der menschen wille tot stand is gekomen, zoo kan het voor den beoordeelaar van het bestaande regt niet onverschillig zijn, of hij bekend is met de wetten, die de voortbrenging dier goederen en hunne verdeeling tusschen de menschen regelen. Hij, die wil beoordeelen, in hoe verre het bestaande regt bevorderlijk of nadeelig is voor de algemeene welvaart; hij die wil nagaan, in hoe verre het moet worden gewijzigd en verbeterd, — voor dezen moet de volkshuishoudkunde geen gesloten boek zijn.

Ik heb gemeend, dat het voor deze gelegenheid niet ongepast zoude zijn, tot u te spreken over het verband, hetwelk tusschen de regtswetenschap en volkshuishoudkunde bestaat, en eene zwakke poging te doen, om dat verband in eenige bijzonderheden in het licht te stellen. Moge uwe welwillende en verschoonende aandacht mij daarbij vergezellen.

Het regt van eigendom maakt de kern uit van dat gedeelte van het privaatregt, hetwelk de stoffelijke goederen tot onderwerp heeft. Hoewel nu de begrippen over den eigendom — zoo als zoo veel — van de Romeinen tot ons zijn gekomen, zoo zal wel niemand — ook niet de grootste bewonderaar van het Romeinsche regt — meer beweren, dat het daarin zijne regtvaardiging vindt. Het is op wijsgeerig gebied aangetast en verdedigd; met velerlei redenen heeft men het van de eene zijde trachten te ondermijnen, van de andere zijde te handhaven. In vroegeren tijd, toen men, overeenkomstig de wereldbeschouwing dier dagen, datgene als het natuurregt bij uitnemendheid beschouwde, wat in den aanvang bestaan had of bestaan zoude hebben, was ook het denkbeeld algemeen, dat gemeenschap van goederen, als het eerst bestaan hebbende, en *niet* de bijzondere eigendom, overeenkomstig het natuurregt was. Zoo op het voetspoor van anderen onze groote DE GROOT, [1]) die weder door velen werd nagevolgd.

„Daar," zoo spreekt hij ongeveer, „daar die gemeenschap zoowel van de bestaande goederen als van de vruchten, niet meer in overeenstemming was met den toestand des menschdoms, nu het èn zijne eenvoudigheid had verloren, èn in liefde en regtvaardigheid achteruit was gegaan, is de bijzondere eigendom ontstaan, welke geacht moet worden te berusten op eene tusschen de menschen te dien opzigte geslotene overeenkomst." Die overeenkomst was echter niets dan eene fictie, en zij ligt naast hare tweelingzuster, het maatschappelijk verdrag, thans begraven. Anderen, zoo als MONTESQUIEU [2]), hebben den grond van den eigendom gezocht in de wet. Maar is er wel een wankelbaarder grondslag dan deze? De eigendom, zegt hij, berust op de wet. Maar welke waarborg is er, dat de wet van heden ook die van morgen zijn zal? De grond moest juist aangegeven worden, waarom de erkenning van den eigendom in de wet dient te worden opgenomen. Kan de kennis van de wetten der volkshuishoudkunde geen beter steun geven aan den eigendom? Waarom arbeidt men? Waarom spant men zich in? Omdat aan het einde van die inspanning eene beloo-

[1]) Jus Belli ac Pac. II, c. 2. § 2, Mare liberum, c. V, Inleiding II, dl. 3.

[2]) Esprit des Loix XXVI, ch. 15.

ning ligt. De mensch, waar het de voortbrenging van stoffelijke goederen geldt, wordt gedreven door zijn eigenbelang; hij zoude — ik spreek hier in 't algemeen — niet werken, wanneer de vruchten van zijnen arbeid niet hem en de zijnen zouden toebehooren. Waarom spaart men? Waarom wendt men de producten van vroegeren arbeid aan tot nieuwe voortbrenging? Waarom vormt men kapitaal? Omdat die handeling beloond wordt. Wie zoude besparen hetgeen hij bezit, wanneer hij de zekerheid had, dat zijn regt op die besparingen *niet* zoude erkend worden, dat hij daarin tegenover geweld en roof niet zoude worden gehandhaafd? Zoo lang de menschen dus menschen blijven — en wij handelen alleen over menschen en menschelijke maatschappij — zal de eigendom noodzakelijk zijn, want zonder hem geen arbeid, geen sparen, geen vooruitgang, geene welvaart. Of meent men misschien, dat de Economische wetenschap geen heil kan brengen, dan alleen wat betreft den eigendom van roerende goederen, en niet voor de onroerende goederen, voor den bodem, die niet door menschenhanden gemaakt is, maar van nature bestaat en zijne waarde uit zichzelven ontleent. En toch is de bodem ook langzamerhand in de beschaafde maatschappijen een onderwerp van bijzonderen eigendom geworden. Zal het antwoord dan niet dit zijn, dat wel de bodem van nature aanwezig is, maar dat ook in de meeste gevallen de mensch door zijnen arbeid er van gemaakt heeft, wat hij nu is; en dat niemand zich met noeste vlijt op de ontginning en verbetering van dien bodem zoude toeleggen, zoo hij niet wist, dat het voordeel voor hem en niet voor een ander zal zijn? „Zelfs de minst ontwikkelde landbouw veronderstelt grondeigendom, althans tusschen den ploeg en de zicht." En wat dan in eene beschaafde en ontwikkelde maatschappij, waar vermeerdering van bevolking noopt, en vermeerdering van kennis in de gelegenheid stelt, steeds meer producten van den bodem te trekken, en waar men èn door aanwending van kapitaal, èn door verstandige toepassing der natuurkracht, dat alles bewerkt? Wie zal land ontginnen, zoo hij weet, dat een ander daarvan de voordeelen zal plukken? Uit het oogpunt van de voortbrenging van de stoffelijke goederen is alzoo de grondeigendom nuttig, ja noodzakelijk! Mijne redenering is dus deze. Ik begeer niets te kort te doen aan de waarde van het natuurregt; kan het de instelling van den eigendom onder de men-

schen regtvaardigen, wie zou het wraken? Bij den strijd echter, die op dat terrein gevoerd wordt, zoek ik steun in de volkshuishoudkunde, die leert en aantoont, dat de bijzondere eigendom in overeenstemming is met de natuur des menschen; dat hij voor de voortbrenging nuttig en noodig is; en dat hij, aangezien men om goederen te hebben, die eerst moet voortbrengen, ook voor de maatschappelijke welvaart de eerste en sterkste hefboom is. Wij erkennen alzoo het regt van eigendom, en het is voor ons, uit een economisch oogpunt, voldoende geregtvaardigd.

Kan de volkshuishoudkunde het nu laten varen, of moet zij er zich nog verder mede bezig houden? of zal de civilist haar kunnen terugwijzen met het beweren, dat, moge al de volkshuishoudkunde eenig licht kunnen verschaffen over het beginsel, waarop het regt van eigendom steunt, of althans de noodzakelijkheid daarvan in 't licht stellen, daarentegen de ontwikkeling van het begrip van eigendom alleen op het zuiver juridieke gebied te huis behoort? Het regt van eigendom, zegt men, is het regt, om over eene zaak op de volstrekste wijze te beschikken, en haar van elken houder terug te vorderen. De ontwikkeling van dat denkbeeld behoort aan de regtswetenschap en zij roept den Economisten toe: *non tali auxilio!* Is die bewering bij eene grondiger beschouwing echter niet voor tegenspraak vatbaar? Is dit vooral daar niet het geval, waar wij de vraag behandelen, hoe en op welke wijze wij eigendom verkrijgen? Het is waar, omdat wij onze denkbeelden over eigendomsverkrijging hoofdzakelijk van de Romeinen ontvangen hebben, zoo zeggen wij het hun na, dat wij eigendom verkrijgen door toeeigening (occupatio), natrekking (accessio), vormverandering (specificatio), wanneer wij de zaak zonder tusschenkomst van een derde bekomen; of door andere middelen, levering, erfopvolging, wanneer wij haar van den vorigen eigenaar, hetzij bij het leven, hetzij na doode ontvangen. Ik erken, dat de groote Romeinen van die dagen nog steeds onze bewondering opwekken, wanneer wij hunne schriften lezen, wanneer wij zien, hoe elk bijzonder geval hun als van zelf den daarop passenden regtsregel voor den geest brengt, en hoe zij bij elken regtsregel op de toepassing letten; en wanneer wij daarmede vergelijken, hoe zeer onze regtsstudie zich dikwijls in abstractien oplost en er niet zelden strijd is tusschen de theorie en het leven; — wanneer wij onze aandacht vestigen op hun meesterschap over

de taal, op het kernachtige, juiste en doorschijnende hunner uitdrukking, en daarmede vergelijken, hoe gebrekkig en achteloos wij dat werktuig onzer gedachten hanteren; — wanneer wij zien, met welke scherpzinnigheid zij uit testament of overeenkomst de bedoeling der partijen ontwikkelen, of den invloed van dwaling, arglist of geweld op de handelingen der menschen nagaan. Wij staren met bewondering op hunne leer over bezit en bezitregt, dat *monumentum aere perennius*, zoo als het door DE SAVIGNY uit hunne schriften is opgetrokken. En met het oog op dit alles, en zooveel meer, zal ik het dan ook niet betreuren, dat ons regt hoofdzakelijk op hunnen bodem gegroeid is en beaam ik volkomen, dat ook op dit oogenblik de regtsgeleerde nog ter schole moet gaan bij de groote Romeinen van die dagen; en geene regtsstudie, welke dien naam verdient, mogelijk is, zonder grondige beoefening van het Romeinsche regt. Maar van de andere zijde moeten ook wij niet vergeten, dat ons veel helder en duidelijk is geworden, wat in die dagen nog in 't duister verscholen lag. Zij rekenden het niet beneden zich licht te zoeken bij de wijsgeeren van vroegeren en lateren tijd; zoo PAPINIANUS in onze maatschappij had geleefd, ik gis, dat de werken van ADAM SMITH in zijne boekerij niet zouden hebben ontbroken. Hunne opvatting over de middelen van eigendomsverkrijging zoude anders geweest zijn. Bij de Romeinen, waar niet alleen de nijverheid niet in eere was; maar bij wie ook het denkbeeld nog geen wortel had geschoten, dat de arbeid des menschen eigenlijk de waarde aan de zaken geeft, en dat zij naar de meerdere of mindere arbeidskosten tegen elkander worden verruild, en dat hij, die de waarde aan eene zaak had gegeven of doen geven, er de meeste aanspraak op had, bij de Romeinen werd op den arbeid als ratio of middel van eigendomsverkrijging weinig of niet gelet. Waar het niet de vraag was of men *derivatief*, dat is van een ander, eene zaak had bekomen, maar regtstreeks zonder tusschenkomst van een derde, daar stonden de *toeeigening* en de *natrekking* boven aan. De eerste is in onze maatschappij op den achtergrond getreden. Bijna alle zaken hebben thans een eigenaar, alleen de vreedzame hengelaar en de vurige jager eigenen zich nog zaken toe, die aan niemand toebehooren; maar voor het overige is dat middel van eigendomsverkrijging van weinig of geene beteekenis. Ook de tijd van

het schatgraven en schatten vinden is voorbij. Waar thans door toeeigening iets verkregen wordt, geschiedt dit gewoonlijk door iemand, die belust is op het goed van zijn naaste, die grijpt in eens anders beurs.

Van meer gewigt is ook nog in den tegenwoordigen tijd, wat men *natrekking* noemt. Gij wordt eigenaar eener zaak, wanneer zij zich met de uwe vereenigt, de uwe het *principale*, de andere het *accessorium* uitmaakt. Ik zal niet spreken over die natrekking, welke zonder medewerking der menschen ontstaat, b. v. door aanwas, maar uwe aandacht vestigen op die gevallen, waarin de werkzaamheid van een ander persoon in het spel komt. Ook dan werd die zaak de uwe; mits zij slechts het accessorium was van uw eigendom. De vraag bleef dan echter over, wat als de hoofdzaak, wat als de bijkomende zaak was te beschouwen. Bij de Romeinen lag hoofdzakelijk daarbij dit denkbeeld ten grondslag, dat die zaak de bijkomende was, welke zonder de andere niet bestaan konde. Indien iemand, al ware hij ook ter goeder trouw, op uw erf had gebouwd, hij had gebouwd voor u, en het gebouwde werd uw eigendom. Indien iemand uwe wol met purperverw had gekleurd, hij had gewerkt voor u. Indien iemand op uw papier de *historiae* van Tacitus had ter neder geschreven, dan had hij geschreven voor u. Want het gebouw konde niet bestaan zonder den grond, de kleur niet zonder de stof, het geschrift niet zonder het papier. De Romeinen klemden zich geheel en al vast aan het — als ik 't zoo noemen mag — stoffelijke beginsel; en vergaten, dat de zaken daarom onder het regt vallen, omdat zij den mensch van nut zijn, en dus de vraag nooit uit het oog mag worden verloren, wie dat nut, wie die waarde aan eene zaak heeft gegeven. Hoe weinig zij daaraan dachten, ontwaren wij uit het gezegde van LABEO [1]), dat het voor u even onverschillig is, of *uwe* wol purper gekleurd is, dan of zij in het slijk is gevallen, en daardoor hare kleur verloren heeft. Tot welke ongerijmdheden dit beginsel leidde, blijkt uit de toepassing daarvan op de schilderkunst. Wanneer een schilder mijn paneel voor zijnen arbeid heeft gebruikt, is de schilderij mijn eigendom, zegt PAULUS [2]). En nu zegge men niet, dat JUSTINIANUS, en

---

[1]) fr. 26, § 3, Dig. de A. R. D.

[2]) fr. 23, § 3, Dig. de Rei Vindic.

ook anderen vóór hem, het tegenovergestelde beslisten, en de schilderij aan den maker toewezen; dit kwam omdat de natuur hier sterker was dan de leer. De ongerijmdheid sprong te duidelijk in het oog, dat de eigenaar van het paneel of het doek meer zoude gelden, dan hij, die op dat doek had getooverd. Maar *die* tegenovergestelde beslissing was uit een juridiek oogpunt inconsequent; zoodat dan ook GAJUS daarvan zegt: "cuius diversitatis vix idonea ratio reddi potest [1]). De Romeinen zagen niet in, dat de fout in het beginsel lag, waarvan de toepassing slechts het gevolg is. Zij zagen niet in, dat men op iets anders diende te letten, dan alleen op de zich zelve vrij onverschillige omstandigheid, welke zaak zonder de andere niet bestaan kon; dat men niet moest vergeten, wie door zijnen arbeid de waarde aan de zaak had gegeven. Stelt het geval, dat iemand eens anders grond tot eene fabriek heeft ingerigt: zal hij nu moeten toezien, dat deze gebouwen de eigendom worden van een ander, als het later blijkt, dat hij bij vergissing gebruik gemaakt heeft van eens anders erf? Zal hij nu ook, wanneer hij ter goeder trouw is, worden afgescheept met eene vergoeding voor hetgeen dat erf meerder waard is geworden? Zal hij moeten toezien, dat zijn geheel bestaan wordt vernietigd? Door dit zoo te beslissen zag men tevens voorbij, dat degene, wiens eigendom men meende te handhaven, dikwijls met die bescherming weinig gediend was, b. v. wanneer hij niet in staat was, aan den bezitter te betalen datgene, wat het erf meerder waard was geworden; in welk geval eene aan hem te gevene schadevergoeding wegens het verlies van den grond, hem beter zoude hebben gepast. De Romeinen zagen eindelijk voorbij, dat de zaak voor hem van meer waarde is, die haar opzettelijk in den tegenwoordigen toestand gebragt heeft; meer dan voor hem, die dit niet heeft gedaan noch heeft willen doen, haar niet in dien toestand begeert. Waar dus de tegenstrijdige belangen van twee personen tegenover elkander stonden, konde men niet volstaan met het aangenomen willekeurig beginsel, en klemde men zich daaraan alleen vast, omdat men met de ware natuur van den rijkdom en de voortbrenging onbekend was. Desniettegenstaande heeft men, hoewel geplaatst onder het licht onzer dagen, zich van de Romeinsche theorie

---

[1]) Instit. II, § 77.

niet kunnen losmaken, en haar, althans ten deele, ook nog in ons regt gevolgd.

Hoe zeer eene zuiver juridische redenering uit het regt van eigendom onvoldoende is, blijkt vooral bij de beschouwing van hetgeen de uitleggers van het Romeinsche regt betiteld hebben met den naam van *specificatie*. Indien iemand zonder mijnen wil van een aan mij toebehoorend stuk hout eene tafel maakt, dan zoude uit het begrip van eigendom moeten volgen, dat de eigenaar van het hout ook regt op de tafel behield. Is het toch met dat begrip overeen te brengen, dat ik tegen mijn' wil den eigendom eener zaak kan verliezen? Hoe oneigenaardig uit een juridiek oogpunt dit moet beschouwd worden, springt in het oog, wanneer men de genealogie en het wezen van het begrip van de *specificatie* nagaat. Toen die kwestie het eerst zich opdeed, waren de juristen van de oude school, de Sabiniani, van meening, dat door eens anders daad op mijn regt geene inbreuk konde gemaakt worden. De zaak bleef aan den eigenaar. De Juristen van de nieuwere rigting, de Proculejani, daarentegen, waren van oordeel, dat de zaak hem toekwam, die haar een anderen vorm had gegeven. Maar op welken grond? Zij beweerden, dat hetgeen nu gemaakt was, vroeger niet bestond, en dat het dus als eene *res nullius* aan den maker toekwam. De leer der Stoicijnen kwam hun daarbij te hulp, volgens welke het de vorm en niet de stof was, die de zelfstandigheid aan eene zaak gaf. Dus niet omdat de maker daaraan zijnen arbeid had ten koste gelegd, omdat hij aan de zaak de bruikbaarheid had gegeven, welke zij nu bezat, werd zij hem toegekend; maar omdat de zaak aan niemand toebehoorde en de maker zich ze dus mogt toeeigenen. Het denkbeeld van *occupatie* was, hoewel zij het woord niet uitspraken, hunne *ratio decidendi*. Tusschen die beide meeningen in stond later eene derde of *media sententia*, door JUSTINIANUS omhelsd, volgens welke, indien de nieuwe zaak tot hare oude gedaante konde worden teruggebragt, zij verbleef aan den eigenaar der stof, terwijl het omgekeerde plaats vond, wanneer dit niet meer mogelijk was. Wanneer Cajus het metaal van Titius in een standbeeld had herschapen, bleef Titius eigenaar, omdat het standbeeld weder konde worden gesmolten; was er echter wijn uit de druiven gemaakt, dan verloor Titius zijn eigendom en Cajus mogt den wijn opdrinken. In het hedendaagsche regt is

de *media sententia* verworpen en de leer der Proculejani omhelsd. En het standbeeld zoowel als de wijn komen aan dengenen, die de zaak gemaakt heeft tot wat zij nu is. Maar ik vraag: is die beslissing gevallen op juridieke gronden, is het omdat de maker zich eene zaak, die aan niemand toebehoorde, heeft toegeeigend, even als men zich meester maakt van een vogel in de lucht of een visch in het water? Neen, Mijne Heeren, zoowel de oude juristen als die van den nieuweren tijd werden, bewust of onbewust, door eene economische reden gedreven. Zij kwamen tot dit resultaat *contra rationem iuris ob utilitatem* en zij wenschten het te gieten in een juridieken vorm. Want het gold ook van de groote jureconsulten dier dagen, wat thans nog van de Engelschen gezegd wordt: "Si le légiste Anglais se voit réduit à modifier les (loix) en quelque point, pour les adapter aux changements, que le temps fait subir aux sociétés, il recourt aux plus incroyables subtilités, afin de se persuader, qu'en ajoutant quelque chose à l'oeuvre de ses pères, il ne fait que développer leur pensée et compléter leurs travaux" [1]). En zoo was het ook hier. Waar men meende of zeide voort te bouwen op het bestaande regt, week men daarvan af. Men deed dit om redenen, in het maatschappelijk verkeer en in eene onbewuste opvatting van den waren grond van den eigendom gelegen. Wanneer iemand een tak van nijverheid uitoefent, en hij komt ter goeder trouw in 't bezit van grondstoffen en verwerkt die, en geeft daaraan een anderen vorm en eenen hoogeren en anderen graad van bruikbaarheid, dan is er niemand, die er meer aanspraak op heeft dan hij, omdat de bruikbaarheid, die nu de zaak heeft, haar door hem is gegeven. Hij moet daarvan niet kunnen ontzet worden, om eene omstandigheid buiten zijne schuld, en de eigenaar der stof moet met de waarde der stof tevreden zijn. Waar zoude het daarenboven met de nijverheid henen, wanneer den fabrikant het gevaar boven het hoofd hing, dat de stoffen, door hem verwerkt, hem door een derde zouden kunnen worden ontnomen, omdat misschien degeen, die ze aan den fabrikant had verkocht, niet op eene wettige wijze in haar bezit was gekomen? Maar is die zienswijze overeen te brengen met het

---

[1]) Tocqueville, la Démocratie en Amérique. III ch. 1 p. 17.

strenge regt, volgens hetwelk de eigenaar zijne zaak van elken houder kan terugvorderen? Ik betwijfel het, al schijnt dan ook nog een der eerste Duitsche juristen van den tegenwoordigen tijd zich met den aangevoerden juridieken grond te vereenigen, en al keurt hij het af, dat men de ratio dier bepalingen zoekt in de zucht, om de nijverheid te begunstigen [1]).

Zoo was dan reeds bij de Romeinen het leerstuk der specificatie een bewijs, hoe men ter beoordeeling van de middelen van eigendomsverkrijging niet volstaan kon met zich op een streng juridiek standpunt te bewegen, maar bewust of onbewust de eischen van het maatschappelijk verkeer in aanmerking nam en moest nemen. En is men in het nieuwe regt bij die afwijking staan gebleven? Is het ook nu nog waar, dat alleen *vervorming* den eigendom eener vreemde zaak doet verkrijgen en daardoor aan den vorigen eigenaar ontneemt? Aan ieder regtsgeleerde moet bij deze vraag voor den geest komen de thans in het Fransche en Nederlandsche regt geldende regel: *en fait de meubles possession vaut titre*. Met andere woorden: dat, wanneer gij ten gevolge van koop of welken anderen titel van eigendomsverkrijging, eigenaar van een stuk roerend goed zijt geworden, en een ander later daarvan het bezit erlangt, gij die zaak van dezen niet kunt terugvorderen, dan *alleen* in het geval, wanneer zij u ontstolen of door u verloren is. En vindt gij die zaak, ook al is zij door diefstal uit uwe handen geraakt, bij een derde, die haar op eene jaarmarkt of van een koopman gekocht heeft, dan moet gij, om uwe zaak terug te bekomen, den koopprijs betalen door den kooper er voor besteed! Tot het regt van eigendom nu behoort de bevoegdheid, om de zaak van elken houder op te vorderen; onze wetgever schrijft het met *zoo vele* woorden in zijn wetboek (art. 629 B. W.), en slechts in zeer enkele gevallen heeft desniettemin bij roerende goederen, in onze maatschappij van zoo groote waarde, die terugvordering plaats. Zoude het te oneerbiedig zijn te gissen, dat onze wetgever, geheel levende in zijne Romeinsche regtsbegrippen over eigendom, toen hij die bevoegdheid tot terugvordering in *'t algemeen* toekende, er niet aan dacht, dat de regel: *en fait de meubles possession vaut titre*, daarin eene groote bres schoot? En wat mag de reden

[1]) Puchta, Instit. II p. 660.

zijn van die beperking van het eigendomsregt op roerende zaken? Men zal mij antwoorden: „wij hebben haar overgenomen uit den Code Civil, deze uit de Coûtumes, de Coûtumes uit het Germaansche regt; die regel is echt nationaal; hij gold reeds in overoude tijden bij onze voorouders." Met dit antwoord geeft men misschien wel den historischen oorsprong aan de hand, maar daarmede wordt het beginsel niet geregtvaardigd, *tenzij* men zoude willen aannemen, dat de Nederlandsche wetgever uit zijnen aard moest nabaauwen, wat de Code Civil verordend, en ook de Code weder geregtvaardigd was met over te nemen, wat de Coûtumes geleerd hadden. De Franschen zouden nog eene verschoonende reden voor die navolging gehad hebben, want die regel van Germaansch regt was althans in de landen de *droit coûtumier* in zwang gebleven. Maar dit was bij ons niet het geval. Het Romeinsche regt had ook in dit opzigt het Germaansche regt bijna overal verdrongen. Eerst LODEWIJK NAPOLEON bragt ons dien regel in zijn wetboek (art. 1906). Dat men dien nu bij de Nederlandsche wetgeving bestendigde, en niet volgde het ontwerp van B. W. van 1820, waarin het tegenovergestelde was voorgesteld, daarvoor moet wel eene andere reden geweest zijn, dan de terugkeer tot het Germaansche regt. Immers, Mijne Heeren, de toestand der Germaansche nog eenvoudige maatschappij was geheel anders, dan de hedendaagsche met al hare ingewikkeldheid. De voorname rijkdom dier dagen zat in de onroerende of vaste goederen — waaronder, naar ik meen, ook nog wel het vee begrepen was; de tilbare of roerende waren van geringe beteekenis. Tegenwoordig echter zit de voorname rijkdom der volkeren in roerende goederen ten gevolge van de vlugt, die de nijverheid in haren geheelen omvang genomen heeft, ten gevolge van de vele behoeften der menschen, die vroeger niet bestonden, en thans hare vervulling eischen. Oppervlakkig zoude men dus meenen, dat de eigendomsactie in die dagen met minder nadeel konde gemist worden, toen de waarde der roerende goederen luttel was; met minder nadeel dan thans, nu zij een groot, zoo al niet het grootste gedeelte van den nationalen rijkdom uitmaken. En toch is dit niet geschied. En toch, zoovals VOET [1]) dit noemt, heeft men op dit punt

[1]) Ad. tit. Dig. de Rei Vindic. n. 12.

het huwelijk met het Romeinsche regt door echtscheiding ontbonden. En waarom, Mijne Heeren, waarom anders, dan om redenen van algemeen nut? Die eene roerende zaak koopt, kan het dier zaak niet aanzien, of de verkooper eigenaar daarvan is. Hij zoude moeten opsporen, op welke wijze die verkooper in het bezit dier zaak is gekomen, en hij zoude dit in de meeste gevallen niet of niet dan met veel moeite kunnen doen. De omloop der roerende goederen zoude even langzaam en langzamer moeten worden, dan die der vaste goederen. En hoe nadeelig dit voor de volkswelvaart zoude moeten zijn, springt ieder in het oog. Onze hedendaagsche maatschappij is geheel en al op de verdeeling van den arbeid tusschen mensch en mensch, tusschen volk en volk gegrondvest: bijna geen arbeid, waarvan niet de ruiling een gevolg is; ja bijna geen arbeid, waaraan geene ruiling voorafgaat. Naarmate die ruilingen sneller en zekerder plaats vinden, in die mate zal ook de voortbrenger zich spoediger kunnen ontdoen van zijne producten en de opbrengst daarvan tot nieuwe productie gebruiken, in die mate zal ook de kooper de voortbrengselen voor zijne nijverheid spoediger en beter kunnen aanwenden. Moest nu aan elke ruiling een onderzoek naar de regtmatigheid van het bezit voorafgaan, de handel zoude verlammen, en de invloed daarvan op de nijverheid doodend zijn. Stelt u voor, dat een graanhandelaar van een agent te Riga of Odessa koren heeft gekocht, dat hij het cognossement van de lading heeft ontvangen, daardoor regtens in het bezit dier granen is gekomen, en hij den agent den koopprijs heeft betaald. Waar zoude het henen, wanneer de vroegere eigenaar dier granen, de eene of andere Russische grondeigenaar, later zoude kunnen opkomen en zeggen: ik vorder mijn eigendom terug, want de agent had niet de bevoegdheid die goederen, of althans niet tegen dien prijs, te verkoopen. Het regt van terugvordering van roerende goederen paste in een' tijd, toen elk met zijn huisgezin het noodige voortbragt, en er geen of weinig verdeeling van den arbeid, en dien ten gevolge weinig of geen ruiling plaats greep; des noods in een tijd, waarin de ruiling beperkt is tot ééne plaats en eene kleine uitgestrektheid; maar zij behoort niet meer in den tegenwoordigen tijd te huis, waar tijd geld is, en de geheele aarde, wat de nijverheid en den handel betreft, bijna één geheel uitmaakt, waarin grondstoffen en fabri-

katen circuleren door al de volkeren en over al de werelddeelen. Maar om tot die uitkomst te kunnen geraken, moest men niet vasthouden, wat KALTENBORN [1]) zeer voorzigtig uitdrukt, *„an überkommene so zu zagen in „der Juristischen welt eingebürgerte, stereotype Rechtsbegriffe, namentlich „nicht allzu strenge an das Römische Recht.*" En men heeft dit dan ook in waarheid niet gedaan, en de waren kunnen snel circuleren door de gansche wereld, even als het bloed door het ligchaam, zonder dat de verkrijger behoeft te vreezen, dat een derde als eigenaar opkomt en hem het goed weder kan ontnemen; altijd behoudens de beide uitzonderingen van diefstal en verlies, in welke gevallen echter de eigenaar dengenen, die hetzelve op eene gebruikelijke wijze gekocht heeft, den koopprijs moet terug betalen. En ook dan nog kan deze het goed behouden, wanneer hij het als grondstof tot fabrikaat heeft gemaakt, wanneer hij er een anderen vorm aan heeft gegeven; want dan is de eigendom door de specificatie overgegaan. Ik vraag na dit alles, Mijne Hoorders, is men op juridieken weg tot die beperking van den eigendom gekomen, of ligt daaraan niet eene economische reden ten grondslag? „On a pensé," zeggen DELLAMARRE en LE POITEVIN [2]) „que la lésion de quelques intérêts particuliers ne devait pas entraver la liberté du commerce, et qu'ainsi l'exigeait la raison d'Economie commerciale." En dat is de waarheid, Mijne Heeren. Niet om tot het het Germaansche regt terug te keeren, is de regel: *en fait de meubles possession vaut titre* aangenomen; maar, zoo als CASAREGIS dit uitdrukt, *ne ratio libertatis publici commercii impediretur vel turbaretur.*

Zoo is dan het eigendomsregt op roerende goederen door de eischen van het maatschappelijk verkeer beperkt en geregeld. Is het onbescheiden van mij, met u nog een blik te werpen op de onroerende goederen en ook die uit datzelfde oogpunt te beschouwen? Komt dan ons niet reeds dadelijk het regt van verjaring voor den geest? Al is men ook op de wettigste wijze eigenaar geworden van een erf, wanneer een ander daarvan het bezit heeft, en het onder zekere voorwaarden gedurende een bepaald tijdsverloop behoudt, dan wordt de eigendom verloren en vervalt aan den be-

[1]) Seerecht I p. 310.
[2]) Contrat de Commission, II p. 671.

zitter. Geene uitvinding is dit van latere tijden, maar, zoo als men weet, zoo wel wat roerende als onroerende goederen betreft, eigen aan het Romeinsche regt. De juridieke grond, waarop DE GROOT [1]) en anderen de verjaring hebben zoeken te verdedigen, bestond daarin, dat, wanneer iemand zoo lang stil zat, hij gerekend moest worden zijn goed te hebben afgestaan. Maar hoe kan stilzwijgen alleen, soms van iemand, die van de zaak onbewust is, gelijk staan met afstand, met vervreemding, waartoe eene wilsverklaring vereischt wordt? Die redenering moge nog eenige waarde hebben, waar eens de verjaring bestaat en geldt; dan kan men misschien zeggen: „gij weet, dat door zulk een tijdsverloop uw eigendom verloren gaat; indien gij dus uw goed laat verjaren, moet dit beschouwd worden als een vervreemding." In dien geest wordt dit argument dan ook door ULPIANUS gebruikt [2]). Maar eene gevolgtrekking, uit de eens bestaande verjaring afgeleid, kan geenszins dienen, om de verjaring zelve, haar beginsel, te regtvaardigen. Wij vinden die regtvaardiging evenmin in de redenering van DE GROOT, wanneer hij zegt, hoe degeen, die eens anders goed bezit, in een staat van zonde verkeert, en dat men wel mag aannemen, dat de ware eigenaar het aan dezen heeft willen afstaan, daar men van goede menschen niet vooronderstellen mag, dat zij hunnen naaste voortdurend in een toestand van zonde willen zien verkeeren. Daar moet, volgens DE GROOT, de ware eigenaar gerekend worden het goed aan den onregtmatigen bezitter te hebben willen overlaten, ten einde dezen uit de zonde te verlossen.

Indien men dergelijke gronden in den tegenwoordigen tijd onder de oogen krijgt, dan staat men verbaasd, hoe een man als DE GROOT zulke zwakke en gezochte redenen konde aanvoeren, en kunnen wij er alleen dit nut uit trekken, te leeren nederig te zijn, wanneer wij zien, dat zelfs uitstekende denkers zoo zeer kunnen falen. Maar hoe kwamen dan de Romeinen tot deze inbreuk op het *regt*, tot deze „onregtvaardigheid?" [3]) Door de overtuiging, dat het algemeen welzijn de verjaring eischte. Wat

---

[1]) Jus Belli ac Pacis II c. 4 § 8.

[2]) Fr. 28 Dig. de Verb. Signif.

[3]) Gibbon Dl. V. ch. 44 p. 383. „conscientious injustice."

[4]) Fr. 1 Dig. de usucap.

CICERO reeds zegt, lezen wij breeder bij GAJUS, [4]) dat *bono publico*, tot nut van 't algemeen, de verjaring is ingevoerd, ten einde er geen lange en voortdurende onzekerheid zoude kunnen bestaan over de vraag, wie eigenaar was, of, zoo als DE GROOT [1]) het zegt: „om ieder op 't zijne te doen letten: de eigendommen te stellen in verzekerdheid en alle geschillen af te snijden." En ook in den tegenwoordigen tijd — en nog meer dan onder de Romeinen — moet daardoor de verjaring worden geregtvaardigd. Zekerheid van eigendom is noodzakelijk voor de algemeene welvaart. Niet alleen omdat de zekerheid den bezitter kracht en lust geeft den grond ten meerderen nutte voor zich en de zijnen, en dus ook voor de geheele maatschappij, aan te wenden, maar ook en bovenal in het belang van het *crediet*. Dit laatste klemt in onze maatschappij met dubbele kracht. Er zijn velen, zeer velen, die in het bezit van kapitaal zijn, maar dit niet of niet voordeelig weten aan te wenden. Er zijn er daarentegen weder anderen, die behoefte hebben aan kapitaal, ten einde het in hunne handels-, fabrieks- of landbouwnijverheid tot bevordering der voortbrenging te doen strekken, en gaarne aan den eigenaar van het kapitaal eene vergoeding voor het gebruik daarvan willen betalen. Wat men gewoonlijk geld leenen tegen interest noemt, is eene der meest dagelijksche handelingen van het maatschappelijk leven, en die handeling brengt de kapitalen uit onvruchtbare handen in die van hen, welke ze vruchtdragend weten aan te wenden. Wie nu zekerheid kan geven voor kapitaal en interest, bekomt natuurlijk dat kapitaal op ligtere voorwaarden. En welke zekerheid is beter, dan die bestaat in verpanding van het vaste goed, dat de geldleener in eigendom heeft, en waarop hij misschien dat kapitaal wil ten koste leggen? Zal de geldschieter echter gerust zijn geld kunnen leenen, dan moet hij zekerheid hebben, dat het verpande goed werkelijk de eigendom van den schuldenaar is. Om hiertoe mede te werken, dient ook de verjaring. Het is hier niet alleen de vraag, of het hard is, dat iemand, die zoo vele jaren zich als eigenaar heeft beschouwd, en als zoodanig heeft geleefd en gewerkt, uit zijn bezit zoude worden ontzet, wanneer de verjaring niet dáár was, om hem te beschermen; *maar* ook of niet het algemeen er groot

---

[1]) Inleiding, II, dl. 7.

belang bij heeft, dat er over den eigendom de minst mogelijke onzekerheid heersche. En daarbij heeft het algemeen groot belang. Het is een feit, door de economie in 't licht gesteld, dat de interest, gegeven voor het gebruik van een kapitaal, ten deele dient als belooning voor den kapitalist, omdat hij zijn eigendom niet zelf verteert, maar hem aan een ander ter voortbrenging afstaat; en ten deele moet beschouwd worden als premie van verzekering voor het gevaar, dat de geldschieter loopt, het geleende niet terug te zullen bekomen. Waarom is de rente zoo hoog in die landen, waar geene regtszekerheid of zekerheid van den eigendom bestaat? Omdat het gevaar voor den geldschieter daar zoo veel grooter, en de interest hooger is, naar mate de kansen van verlies voor hem meerdere zijn. Denkt aan de verbazend hooge interessen, soms tot 50 pCt. in 't jaar, bij de Oostersche volken.

De onzekerheid van den eigendom drukt dus niet alleen op de invidueele bezitters, maar belemmert het crediet in 't algemeen. Waar de interest ten gevolge van onzekerheid hoog is en moet zijn, zal de nijverheid minder bloeijen, ja moeten kwijnen.

Met het oog op dit alles zoude ik de vraag willen doen, of onze wetgever verstandig heeft gehandeld, nu *eens* het beginsel van verjaring was aangenomen, de lange termijnen uit het Justinianeische regt bij ons over te brengen, ja ze nog in één geval te verlengen? Dat JUSTINIANUS geen vrede had met den korten termijn van twee jaren voor de verjaring der vaste goederen, volgens de wet der XII tafelen, was niet vreemd. Wat toch in de tijden der republiek, met een nog beperkt grondgebied, voldoende konde zijn, was niet meer geschikt voor het onmetelijke Romeinsche rijk. Maar omgekeerd ook, welk een onderscheid tusschen JUSTINIANUS' tijd en den onzen! Toen in vergelijking met thans, beperkte middelen van gemeenschap, zoowel om van de eene plaats te komen naar de andere, als om bekend te worden met hetgeen elders voorviel. Nu een tijd, waarin alles bekend wordt zoodra het gebeurd is; waarin men elk oogenblik op de hoogte kan zijn van hetgeen met iemands eigendom voorvalt, al is men ook honderde uren van zijne woonplaats verwijderd. Ik vraag met vertrouwen: moest de behoefte aan zekerheid van den eigendom er niet toe geleid hebben, om in onzen tijd kortere termijnen van verjaring aan te nemen, dan door JUSTINIANUS waren verordend voor zijne onderdanen?

Voegt hierbij nog de omstandigheid, dat men met eens in de 20 of 30 jaren een exploit van sommatie te laten uitbrengen, iemands bezit tot in eeuwigheid in het onzekere kan laten. Want hierdoor wordt, volgens ons regt, de verjaring gestuit en begint haar termijn op nieuw te loopen. Volgens het Fransche regt werd tot stuiting der verjaring nog eene dagvaarding, d. i. eèn regtsgeding of eene daarmede in kracht overeenstemmende handeling vereischt. Eene wijziging in de elfde ure in onze wet gebragt, en waarvoor geene reden is aangevoerd en ook geene kan worden aangevoerd, tenzij, dat die bepaling sluit in het stelsel, dat verjaring eene vervreemding is, en dat zij in het canonieke regt was opgenomen. Had men meer op den economischen grond der verjaring, dan op het canonieke regt gelet, mij dunkt, men had die bepaling niet in de wet gebragt, en zich bij het te dien opzigte in het Fransche regt bepaalde gehouden.

Waartoe die lange duur der verjaring leidt, leert de aan ons allen bekende geschiedenis van de kwestie over de aanwassen aan de wadden. Art. 538 C. N., in verband met een keizerlijk decreet van 1811, deed de vraag ontstaan, of die aanwassen aan de bezitters der landen, dan wel aan het Domein toebehooren? Men wacht tot in 't laatst van 1838, dus bijna 30 jaren, voordat het Domein de zaak brengt voor den regter. Dit geding loopt ongelukkig voor den eischer af. Hangende hetzelve ontvangen al de landgebruikers, die in hetzelfde geval verkeeren, drie dagen vóór de dertig jaren verloopen zijn, eene sommatie van het Domein. Sedert slaapt die zaak weder, totdat, in 't laatst van 1855, naar ik meen, al die landgebruikers voor den regter worden geroepen; tegen een hunner wordt het geding voortgezet, en na eenige jaren te hebben geduurd, eveneens ten nadeele van het Domein beslist. En wie weet, wanneer die kwestie als beëindigd zal kunnen worden beschouwd? Noemt gij dit zekerheid aan den eigendom verschaffen, wanneer de termijn van verjaring zoo lang wordt gesteld, dat dergelijke zaken als die domeinprocessen mogelijk zijn? Wanneer eene geheele klasse van ingezetenen gedurende zoo vele jaren in 't onzekere kan worden gelaten, of hetgeen zij bezit het hare is? Wanneer dientengevolge de verkoopswaarde dier gronden gedrukt, en de geldschieters vreesachtig worden?

Onze bepalingen over de verjaring eischen dus — met het oog op haar

doel, zekerheid van eigendom te verschaffen, — verbetering. Tenzij men, wat, volgens sommigen, misschien nog beter ware, en hier te lande *in kiem* bestaat, maar niet tot wasdom is gekomen; tenzij men hier, in navolging van het oude en nieuwe Duitsche regt, zoude willen invoeren de openbaarheid des eigendoms; dat is, dat openbare registers niet in naam, maar in der daad aanwezen, wie als eigenaar van een onroerend goed is te beschouwen. Zoo als thans de zaak is geregeld, weet ieder man van zaken, en hebben vele ingezetenen tot hunne schade geleerd, dat in het bekend zijn als eigenaar in de openbare registers geen waarborg gelegen is, dat iemand werkelijk eigenaar is. Het gaat er mede als met de onbeëedigde verklaring van een kind in eene strafzaak; zij kan niet als bewijs dienen, maar kan ons alleen op het spoor brengen van andere middelen van bewijs. Zoo ook de publieke registers betrekkelijk den eigendom. Om dit echter te veranderen, om aan die registers volledige kracht toe te kennen, is het noodig, dat niemand, zonder voorafgaand onderzoek door de daartoe gestelde magt, en zonder bekendmaking aan het publiek, als eigenaar ingeschreven worde, en dat gelijke voorzorg gebruikt worde bij de inschrijving van hypotheken en andere zakelijke regten. Die formaliteiten vereischen tijd en kosten, en hierdoor kan de zekerheid van den eigendom te duur worden gekocht. Ik behoef u niet te wijzen op de klagten, hier en daar in Duitschland over dit punt aangeheven; ik wijs u alleen op het grootboek der Nederlandsche schuld en de ondervinding daarbij opgedaan, wat het dikwijls in heeft, aan die administratie zekerheid te verschaffen, dat men werkelijk eigenaar eener inschrijving is geworden. Ik zoude vreezen, dat men ook evenveel en misschien nog meer moeite zoude hebben, aan de daarvoor gestelde personen de zekerheid te geven, dat men een stuk goed werkelijk in eigendom had bekomen. Men zoude alzoo, door in dit onderwerp alleen op de ééne zijde der zaak te zien, de andere zijde vergeten, en schipbreuk kunnen loopen op langdurige en kostbare formaliteiten, waar men de klip der onzekerheid van den eigendom wenschte te ontzeilen. Kan men echter, wat ik op dit oogenblik niet wensch te beslissen, beide klippen voorbijgaan en de openbaarheid van het eigendomsregt, met vermijding dier bezwaren, in werkelijkheid invoeren, dan zoude daarmede de geheele verjaring van onroerende goederen, die in het Duitsche stelsel

niet past, kunnen vervallen: maar geschiedt dit niet, dan eischt de verjaring herziening uit — wat ik meen te moeten noemen — economische redenen.

Ik heb u alzoo, Mijne Heeren, rondgeleid door het regt van eigendom, en dit regt van zijne economische zijde beschouwd. Ik heb gemeend, daarmede beter mijn doel te bereiken, namelijk u de overtuiging te geven, dat er tusschen de regtswetenschap en de volkshuishoudkunde een naauw verband bestaat, dan wanneer ik u dat verband in algemeene trekken had trachten te schetsen. Ubi rerum testimonia adsunt, non opus est verbis. En de door mij bijgebragte voorbeelden getuigen, naar mijne bescheidene meening, van dat verband. Zij bewijzen, dat het regt van eigendom niet alleen moet geregeld worden, maar ook geregeld en gewijzigd is, naar hetgeen de algemeene welvaart eischt. En wat nu van den eigendom waar is, zal ook wel waar moeten zijn van de andere gedeelten des regts, voor zoo ver zij tot de stoffelijke goederen in betrekking staan. Ook daar zal moeten gelden, wat ROSCHER zegt: de regtswetenschap leert *hoe het is;* maar *waarom het zoo is*, zal in ontelbare gevallen alleen door de volkshuishoudkunde kunnen worden beantwoord.

Ik meen dan voldaan te hebben aan hetgeen ik mij had voorgesteld. Of heb ik mijn doel niet bereikt, en moet ik misschien nog eene tegenwerping uit den weg ruimen? Want hoezeer bij deze gelegenheid *alléén* het woord hebbende, zoo wensch ik toch de bezwaren, die men mogt opperen, niet met stilzwijgen voorbij te gaan. Ik hoor zeggen: "Hetgeen gij hebt betoogd, is niet nieuw. Bij de Romeinen zoowel als bij andere volken heeft men zich bij de ontwikkeling des regts steeds laten leiden door hetgeen men in 't belang der algemeene welvaart meende te zijn. Wij erkennen het met u, het regt van eigendom is niet gehandhaafd in dien zin, dat men door middel van een juridiek betoog er alles uit heeft ontwikkeld, wat in zijn beginsel verscholen lag. Maar wat gij met den nieuwen naam van Economische reden noemt, dat kenden de Romeinen ook, maar zij noemden het met een anderen naam: de *utilitas*. "*Utilitatis causa contra rationem iuris introductum est.* Door ontelbare voorbeelden," zegt reeds JULIANUS, [1]) "kan men aantoonen, dat veel in het regt

---

[1]) L. 51, § 2, Dig. ad. leg. Aquil.

tot nut van 't algemeen tegen de ratio disputandi is opgenomen." Gij wilt, en wij vergeven het u, de eer geven aan de wetenschap, door u beoefend, de wetenschap, welke als zoodanig de kinderschoenen nog niet heeft uitgetrokken, want zij is nog geen honderd jaren oud. In 1776 kwam toch eerst *Adam Smith's Wealth of nations* in het licht."

't Is zoo, Mijne Heeren. Ook voor dat de volkshuishoudkunde als wetenschap in het leven was getreden, ja, ten allen tijde, hebben de menschen zich, bewust of onbewust, laten leiden door hetgeen zij voor de algemeene welvaart nuttig en noodzakelijk achtten, en heeft zich dit streven ook afgespiegeld in de regtsovertuiging der volkeren. Ook lang vóór Adam Smith zijn er velen geweest, die over de voortbrenging en verdeeling des rijkdoms hebben nagedacht en hunne denkbeelden daarover hebben medegedeeld. Niet altijd hebben de bestuurders en regtsleeraars der volken gefaald, wanneer zij, met het oog op de maatschappelijke welvaart, dit verordenden, dat vaststelden; niet altijd zijn de onderzoekingen daartoe betrekkelijk ijdel en vruchteloos geweest. Want wat van elke tot den mensch betrekkelijke wetenschap waar is, geldt ook hier. Lang vóór dat de geneeskunde een wetenschappelijken grondslag had bekomen, is over de menschelijke natuur en hare ziektetoestanden nagedacht en zijn de menschen behandeld, en niet altijd was die behandeling verkeerd, al werd ook de wetenschappelijke grondslag gemist. En zoo ook in de leer der maatschappelijke welvaart. Instinctmatig of bewust heeft het menschdom zijnen weg bewandeld, en niet altijd was die weg de verkeerde. Maar eene wetenschap van de rijkdom, zoo als zij thans bestaat, was daarom nog niet in het leven getreden. Of doelde misschien CICERO op haar, toen hij zeide [1]: „Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, vellem etiam de utenda, commodius a quibusdam optimis viris ad Ianum medium sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola disputatur?" Wat ik vrij zoude vertalen: „de wijsgeeren des rijksdoms moet gij zoeken in den effectenhoek op de Amsterdamsche beurs! Niet meer alzoo in onzen tijd, Mijne Heeren! Gij vindt die wijsgeeren thans in het stille studeervertrek, in de kabinetten der vorsten, in de raadzalen der volken. Want hoewel

[1]) De Offic. II, c. 25.

men in vorige tijden *praktisch* even veel op had met stoffelijke goederen als thans, zoo was dit *theoretisch* niet het geval. Rijkdom werd, hoe ook begeerd, toch niet zelden beschouwd, althans betiteld, als het slijk der aarde. De philosophen vonden het beneden zich de wetten na te speuren, die aan de voortbrenging van den rijkdom ten grondslag liggen; zoo CICERO. Langzamerhand heeft men echter den mensch leeren beschouwen zoo als hij is, met zinnelijke en geestelijke vermogens en behoeften, als één geheel. Men zag in, dat, om den mensch te kennen, men hem van alle zijden moest beschouwen; men begreep, dat ter zijner ontwikkeling zoowel de ligchamelijke als geestelijke behoeften in aanmerking moesten komen. Het was niet meer beneden den wijsgeer den mensch ook van die materiële zijde te onderzoeken en te beschouwen. Maar om op dit onderzoek eene wetenschap te kunnen bouwen, moest men eerst zijn gekomen tot de overtuiging, dat, wat de natuurkunde van de stof had geleerd, ook gold voor den mensch; dat ook de menschelijke natuur zich volgens vaste wetten ontwikkelde; dat ook hare verschijnselen tot vaste wetten konden worden teruggebragt. Nu was eerst de volkshuishoudkunde mogelijk. Nu konde eerst ADAM SMITH haar wel niet openbaren, maar staande op de schouders zijner voorgangers, haar tot ontwikkeling brengen, haar als systematisch geheel, en onderscheiden van andere wetenschappen, bij de menschheid inleiden. Wat die wijsgeer begonnen is, daaraan hebben anderen voortgewerkt, dat hebben anderen meer en meer volmaakt. Is het dus waar, Mijne Heeren, dat de regtswetenschap voor een groot deel tot onderwerp heeft de stoffelijke goederen en de regten en verpligtingen ten aanzien van die goederen; en is het ook waar, dat er thans in waarheid eene wetenschap van den rijkdom bestaat, dan moet daaruit noodzakelijk volgen, dat beide wetenschappen met elkander in verband staan: dat de regtswetenschap licht kan putten bij hare zuster, de volkshuishoudkunde. Waar dit dan ook nog wordt betwijfeld, ligt de reden van dien twijfel dieper: namelijk in het wantrouwen op die jongere wetenschap, in de meening, dat zij misschien niets is dan eene, wel niet onaardige, maar toch ijdele bespiegeling, eene holle theorie! Maar zijn dan al die uitstekende mannen, die in de laatste eeuw zich met haar hebben bezig gehouden, een MALTHUS, een SAY, een RICARDO, een MILL, een ROSCHER

en wie al meer, alchymisten geweest? Was het voor een droombeeld, dat ROBERT PEEL in het laatst van zijn leven het hoofd heeft gebogen, toen hij de achting en genegenheid zijner partijgenooten aan de lessen der volkshuishoudkunde ten offer bragt? Durft men beweren, dat onze edele GYSBERT KAREL VAN HOGENDORP, toen hij die lessen met mond en pen verkondigde, en daarvoor de miskenning zijner tijdgenooten moest inoogsten, de tolk was eener dwaalleer? De geschiedenis van ons vaderland is de welsprekendste getuige van het tegendeel. Neen, Mijne Heeren, die oogen heeft om te zien, en ooren om te hooren, kan in den tegenwoordigen tijd de waarde der volkshuishoudkunde niet meer miskennen. Ik heb gemeend, om het verband dezer wetenschap met die des regts in 't licht te stellen, u op het voetspoor van DANKWARDT [1]) te moeten rondleiden langs de paden van het civiele regt: dat gedeelte van het regt, waar haar invloed nog het minst is doorgedrongen. Mijne taak ware gemakkelijker geweest, hadde ik uwe aandacht gevestigd op het publiek- en volkenregt. Die daarop zijnen blik vestigt, zal het regt van bestaan der volkshuishoudkunde niet meer ontkennen; in haar niet kunnen zien de begoocheling van welwillende, maar kortzigtige menschen. Vroeger was het denkbeeld algemeen, dat de Staat niet alleen bevoegd, maar ook verpligt was, de ruiling tusschen zijne onderdanen en die van andere staten te beperken en te belemmeren. Dit denkbeeld was niet gegroeid op het juridieke terrein; volgens de strenge leer van den eigendom zoude men eerder moeten komen tot algemeene vrijheid van handel. Wanneer ik beperkt wordt in de vrijheid van ruiling, word ik beperkt in de beschikking over mijn eigendom. Desniettegenstaande hebben de bestuurders der volken nooit zwarigheid gezien, den handel met het buitenland te beperken. Uitgaande van het denkbeeld, dat de rijkdom alleen in edele metalen bestond, belemmerde men den invoer van vreemde, bevorderde men den uitvoer van inlandsche waren, ten einde op die wijze edel metaal in ruiling te bekomen. Wanneer de invoer van edel metaal den uitvoer daarvan gerekend werd te overtreffen, was er *winst*, wanneer het tegendeel plaats had, *verlies*. Van hier het denkbeeld, dat zoo lang heeft geheerscht, en tot zoo

[1]) Nationalökonomie und Jurisprudenz, Rostock, 1857.

vele oorlogen heeft aanleiding gegeven, dat het voordeel der eene natie moest gebouwd zijn op het nadeel der andere. Maar die dwalingen zijn door de volkshuishoudkunde weggevaagd. Zij heeft geleerd, dat de rijkdom bestaat in alle stoffelijke goederen, noodig ter vervulling van 's menschen behoeften, en niet alleen in edel metaal, waarvan het nut hoofdzakelijk daarin bestaat, dat het als ruilmiddel kan dienen. Zij heeft geleerd, dat de arbeid verdeeld moest worden tusschen de volkeren, en dat de ruilingen, zoo zij door geene tusschenkomst der Regering belemmerd worden, zoowel den een als den ander bevoordeelen; dat het voordeeliger is producten, die elders met minder kosten, d. i. met minder arbeid, kunnen worden voortgebragt, in te ruilen, dan ze zelfs met meer kosten in 't leven te roepen; dat eindelijk producten tegen producten werden verruild, en dat men, wanneer men aan andere volken wil verkoopen, ook wederkeerig van hen koopen moet. Welke klove ligt er dan niet tusschen de nog door VOLTAIRE verkondigde meening, dat geen volk winst kan behalen, zoo niet een ander volk verliest, en tusschen de leer der volkshuishoudkunde, dat de welvaart der eene natie door die der andere bevorderd wordt! Welke heilzame gevolgen heeft die verandering van zienswijze reeds niet uitgeoefend op de beginselen van handelswetgeving in Europa, en niet het minst in ons vaderland. Waar vroeger alle heil gezocht werd in belemmering en bevoorregting, is thans de vrijheid met haren bezielenden adem op den voorgrond, de tusschenkomst der Regering op den achtergrond getreden. De natuurlijke loop der zaken heeft den gekunstelden toestand reeds ten deele verdrongen. En vestigt uwen blik op het regt der volken. Welk een afstand tusschen het regtsbeginsel der Romeinen, wien geen eigendom zoo heilig was als die op de vijanden was buit gemaakt, en tusschen den regel van het toekomstige volkenregt, dat alle eigendom der onderdanen, ook van de tegenpartij, moet worden geëerbiedigd. Wat reeds lag in het beginsel, dat de oorlog tusschen de staten en niet tusschen de ingezetenen gevoerd wordt, heeft zich uit dat beginsel niet kunnen ontwikkelen, zoolang de Economie niet geleerd had, dat ook in oorlogstijd het in aller belang is, den handel der volken zoo min mogelijk te beperken. Werd ook al de eigendom der bijzondere personen te lande in theorie althans gespaard, tot nu toe was het algemeen

aangenomen, dat ter zee bijzonder eigendom mogt worden prijs gemaakt. Wat heeft het niet eene moeite en een strijd gekost, om ten minste die vijandelijke goederen, welke zich op onzijdige schepen bevonden, geëerbiedigd te zien, en den regel: vrij schip, vrij goed, in het volkenregt te doen opnemen. Eerst in den laatsten Russischen oorlog werd die regel ook door zijnen vroegeren bestrijder, Engeland, erkend, en het congres voor Parijs zette daarop zijn zegel. En nog zijn er geene vijf jaren verloopen en reeds breekt de dageraad aan, die ons doet vertrouwen, dat met eenigen tijd de stemme, uit Bremen opgegaan en die heeft weêrklonken door de geheele beschaafde wereld, zal doordringen in de kabinetten en congressen der vorsten en de raadzalen der volken, en dat het Europeesch volkenregt het nieuwe beginsel in zich zal opnemen, dat, met uitzondering van oorlogscontrabande, de eigendom van bijzondere personen niet alleen te land, maar ook ter zee zal worden geëerbiedigd. En ook dit zullen wij, onder zoo veel, te danken hebben aan de kracht der economische wetenschap.

Die kracht, thans reeds zoo duidelijk en heilzaam in het Staats- en volkenregt, zij zal zich ook meer en meer doen gevoelen op het regt tusschen burger en burger en ook daar haren gezegenden invloed uitoefenen. — Dit zij zoo!

Edel Groot Achtbare Heeren Curatoren der Hoogeschool! Door het geëerbiedigd Hoofd van den Staat, op Uwe voordragt, benoemd tot hoogleeraar in de regtsgeleerde faculteit, heb ik thans voldaan aan het voorschrift der wet en mijn ambt met eene inwijdingsrede aanvaard. Wat de wet echter niet voorschrijft, maar waartoe mijn gemoed mij dringt, is, UE.G.A.H.! mijnen dank te betuigen voor de eervolle roeping op deze plaats. Die onderscheiding was niet alleen streelend voor mijn gevoel, maar zij verschaft mij ook eenen werkkring door mij gewenscht. Want waarom het te ontveinzen? hoe gezegend ook in mijn praktisch leven, hoe te huis ook in den broederkring der Groningsche balie, hoe begunstigd ook door het vertrouwen mijner medeburgers, zoo waren er toch niet zelden oogenblikken in mijn leven, waarin heimwee mij beving naar het stille

studeervertrek, naar eene andere, meer wetenschappelijke, loopbaan! En deze mij te zien geopend in de plaats waar ik ben geboren en getogen, waar hetgeen het dierbaarst is hier op aarde, mij omringt; aan die inrigting, waar ik zelf mijne wetenschappelijke vorming heb ontvangen, ziet daar E.G.A.H.! wat mij overvloedige stof tot dankbaarheid geeft. Of ik de mij opgelegde en door mij aanvaarde taak naar eisch zal vervullen, of ik èn der wetenschap bevorderlijk èn de mede aan mijne zorg toevertrouwde studenten tot nut zal kunnen zijn, dit zal de toekomst moeten leeren. Ik ben diep doordrongen van het besef, dat, hoezeer ons aller lot moge liggen op de knieën der Goden, toch ook onder de gunstigste omstandigheden het bovenal van mij zelven en mijne eigene krachtsinspanning zal afhangen, of ik dit ambt met eere zal bekleeden. U te betuigen, dat dit mijn streven zijn zal, en daarover uit te weiden, schijnt mij op dit oogenblik en van deze plaats ijdel, overtollig. Betuigingen bij de intrede eener loopbaan, wanneer alles met een waas van nieuwheid en frischheid is overdekt, geven op zich-zelve weinig waarborg voor de toekomst. Ik wil dan alleen dit zeggen: VAN REES, wiens opvolger ik ben, heeft mij een navolgingswaardig voorbeeld achtergelaten. Moge de herinnering, die hier van hem zal blijven, mij ten spoorslag strekken, om met verdubbelden ijver mij op de wetenschap toe te leggen, mij aan het onderwijs te wijden. En mogt het mij dan gelukken, zijn gemis eenigermate te vergoeden, dan zult Gij, E.G.A.H.! geen berouw gevoelen, mij gebragt te hebben op deze plaatse, en zal ik met genoegen kunnen terugzien op het oogenblik, waarin ik mijne vorige betrekking vaarwel zeide en, uwe roepstem en die des Konings volgende, het hoogleeraarsambt heb aanvaard. Moge het mij eindelijk gegeven zijn, u nog lang te zien geplaatst aan het hoofd der Hoogeschool, aan uwe zorgen toevertrouwd!

Het is niet zonder weemoed, dat ik mijn blik op u vestig, Hooggeleerde Heeren, zeer geachte ambtgenooten! Voor dertien jaren de rijen der studenten verlatende, keer ik nu tot deze inrigting in eene andere betrekking terug. Maar wanneer ik uwe achtbre rij overzie, dan mis ik daarin velen, die voor dertien jaren nog waren in de kracht huns levens, een sieraad van deze Akademie. Ik zie niet meer in uw midden mijnen

leermeester NIENHUIS, bij mij in dankbre herinnering, toen nog scherpzinnig en vol ijver, thans door ziekte en zwakte onafgebroken aan zijne woning gekluisterd! Ik mis, onder vele anderen, den voor mij onvergetelijken STAR NUMAN, den man, die leefde in- èn voor zijne leerlingen, die hun lot als het zijne beschouwde, en ook na het verlaten der Akademie hen nooit uit het oog verloor. Hier getuigenis te geven van zijn welwillend gemoed, van zijne edelaardige inborst, was mij eene behoefte op dit oogenblik. Dat gevoel van piëteit moest ik voldoening geven, alvorens tot u, de levenden, het woord te rigten. Ik treed dan op in uw midden, ik zie onder u vroegere leermeesters, vele vrienden; gij allen ontvingt mij met die welwillendheid, welke mij doet vertrouwen, dat mijne benoeming u niet onaangenaam was. Die welwillendheid, ik heb ze noodig, om mij zonder schroom bij u aan te sluiten. Gij allen, beproefd in de wetenschap, ziet uwen kring vermeerderd met iemand, die eene praktische loopbaan verlaat, die wel de studie nooit heeft verwaarloosd, maar toch een groot gedeelte van zijnen tijd aan andere bezigheden heeft gewijd; iemand, die uit de praktische wereld de overtuiging medeneemt, dat de waarheid niet zelden twee zijden heeft; dat tegenspreken en tegengesproken te worden wrijving geeft van gedachten en den mensch nader brengt tot de waarheid; iemand, die hoopt en vertrouwt, dat door omgang met u, zijne liefde tot de wetenschap worde opgewekt, de klip der eenzijdigheid door hem worde ontweken, opdat hij geen onwaardig lid zij of worde van uwen kring. Wilt zijne vriendschap aannemen, moge de uwe hem niet ontbreken.

In het bijzonder beveel ik mij aan bij u, ambtgenooten in de regtsgeleerde faculteit, en vooral bij u, Hooggeleerde Heer PHILIPSE. Er zijn bijna vier *lustra* voorbijgegaan, sedert ik door u werd ingeleid in de schatkamers van het Romeinsche regt. Steeds is mij uw beeld bijgebleven als dat van den Romeinschen jurist, en dit niet alleen om den rijkdom van uwe kennis en de helderheid en juistheid van uwen geest, maar niet minder om uwe onkreukbare regtvaardigheid. Gij zijt nu omringd door-, gij zijt het middenpunt van drie uwer vroegere leerlingen. Moge de genegenheid, die gij betoont aan DIEPHUIS en GRATAMA, in deze nieuwe betrekking ook door mij worden verworven!

Studenten! Gij zijt kweekelingen van dezelfde Hoogeschool, waaraan ik mijne vorming te danken heb. Ge herinnert mij de gelukkige dagen mijner jeugd, toen mijne vrienden en ik hier hunne studien volbragten, en de genoegens des levens door ons niet werden versmaad. Velen zijn over den aardbodem verstrooid, enkelen rusten reeds onder de groene zoden. Maar, zoo velen als nog in leven zijn, bij allen is heilig de herinnering aan het streven dier dagen, en het leven aan deze Hoogeschool. Ik keer thans tot haar terug, niet als student, maar om uw leermeester te zijn. Leermeester te zijn van jongelieden, die zich hier voor maatschappij en staat wenschen te bekwamen, gewigtige, moeitevolle taak, die op mijne schouders rust! Ik zal u mededeelen wat ik bezit aan kennis en wetenschap, ik zal dat kapitaal moeten trachten te vermeerderen, om u in waarheid tot nut en zegen te kunnen zijn. Maar wat ik u niet kan geven, waartoe ik u alleen kan opwekken, is, dat gij bezield wordt door de overtuiging, dat het u hier op aarde niet te doen moet zijn, na te zeggen, wat een ander u heeft voorgezegd; maar dat het uw pligt is, zelven te onderzoeken, u zelven van alle zijden te ontwikkelen, tot zelfstandige mannen op te groeijen. Daarvoor is kennis noodig, want zonder kennis geene ontwikkeling des menschen: maar kennis alleen baat niet; zoo zij niet in waarheid uw eigendom wordt, zoo zij niet met zelfstandigheid gaat gepaard. De vrije maatschappij, waarin gij zult optreden, is niet tevreden met werktuigen, die door anderen worden in beweging gebragt; maar zij eischt zelfstandige burgers, die hunne handelingen bepalen naar hetgeen zij zelven nuttig en oirbaar achten. Bekwaamt u hier voor die gewigtige taak; wendt daarom uwe lippen niet af van den beker der vreugde, die past aan uwen leeftijd; maar vergeet onder de genietingen uwer jeugd de toekomst niet. Vergeet niet, dat gij eens aan uw vaderland rekenschap zult moeten geven van hetgeen gij gedaan hebt, en hetgeen gij zijt; denkt dat voor u is weggelegd de schoone taak van, getrouw aan de Grondwet, getrouw aan den Koning, te leven en te werken tot heil van het geheele Nederlandsche volk.

Moge Gods zegen op uwe pogingen en op de mijne rusten!

IK HEB GEZEGD.

ORDO LECTIONUM,

IN ACADEMIA GRONINGANA

HABENDARUM

INDE A DIE III M. SEPT. A. CIƆIƆCCCLX AD FERIAS AESTIVAS A. CIƆIƆCCCLXI.

IN FACULTATE IURIDICA.

HENRICUS NIENHUIS muneris vacationem consecutus lectiones nullas edicit; quodsi alia ope iuris studiosis prodesse poterit, eam, quantum per vires licebit, petentibus lubens accommodabit.

IACOBUS HERMANNUS PHILIPSE diebus Martis, hora XI, Mercurii, hora X, Iovis et Veneris, hora XI, *Institutiones* IUSTINIANI explicabit; die Lunae, Martis, Iovis et Veneris, hora IX, selectos *Pandectarum* locos tractabit; die Lunae, hora X et XI, die Martis, hora X, *Historiam Iuris Romani* enarrabit; die Mercurii, hora IX, Iovis et Veneris, hora X, *Encyclopaediam et Methodologiam Iuris* tradet.

BERNARDUS IANUS GRATAMA tradet *Ius naturale* diebus Lunae et Martis, hora IX, die Mercurii, hora XI; *Ius criminale* diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X; *Ordinem Iudiciorum publicorum* diebus Lunae et Martis, hora XI, die Mercurii, hora IX.

OTTO VAN REES *Oeconomiam politicam* docebit diebus Martis, hora XII, et Mercurii, hora XII et I; *Statisticam patriae* diebus Lunae, hora XII et I, et Martis, hora I; *Ius publicum* diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora X; *Ius gentium Europaeum* iisdem diebus, hora XI.

GERHARDUS DIEPHUIS *Ius civile* hodiernum tradet die Mercurii, hora XI, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XII; *Ius mercatorium* explicabit diebus Martis et Mercurii, hora XII, die Saturni, hora XI; de *Iudiciis privatis* aget diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora I.

Disputationibus publicis et privatis lubentur praeërunt Iuris Professores.

IN FACULTATE MEDICA.

IACOBUS BAART DE LA FAILLE diebus Mercurii et Iovis, hora VIII, et Saturni, hora IX, sed post ferias Paschales diebus Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, hora VIII, *Artem Obstetriciam theoreticam et practicam* exponet, et in Nosocomio ad parturientium lectos practice instituet; diebus Lunae et Martis, hora VIII, *Artis Obstetriciae partem technicam* docebit; *Therapiam specialem* morborum tradet diebus Veneris et Saturni, hora VIII, et post ferias Paschales diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, hora VII; diebus Lunae et Saturni, hora IX, *Medicinam forensem* docebit; diebus Lunae, Mercurii, Iovis et Saturni, hora X—XII, Martis et Veneris, 6½ vespertina, in Nosocomio Academico *Clinicis exercitationibus* vacabit.

FRANCISCUS ZACHARIAS ERMERINS *Pathologiam generalem* docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Saturni, hora IX; *Histologiam*, diebus Lunae, Mercurii et Iovis, hora XI; *Anatomiam pathologicam*, diebus Martis, hora XI, et Veneris, hora VIII et X. *Exercitationibus clinicis* in Nosocomio quotidie vacabit, hora I.

IANUS HISSINK IANSEN *Chirurgiam* docebit die Martis, hora X; diebus Iovis et Veneris; hora IX; et post ferias Paschales etiam die Saturni, hora IX; *Doctrinam de morbis oculorum* tradet diebus Mercurii et Saturni, hora XII; *Clinicis exercitationibus* in Nosocomio Academico vacabit diebus Lunae; Martis; Iovis et Veneris, hora XII; *Anatomen corporis humani* exponet diebus Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, hora IV; *Dissectionibus cadaverum anatomicis* tempore opportuno instituendis quotidie praeërit.

ISAÄCUS VAN DEEN *Physiologiam generalem* docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora VIII; *Physiologiam specialem et experimentalem* diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora VIII, et die Saturni, hora XI—I; *Remediorum effectum et therapeuticum usum* diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X; *Pharmacognosin et Pharmacologiam experimentalem* die Mercurii, hora XII, die Veneris hora IX, die Saturni, hora X; *Diaeteticam et Politiam medicam* die Lunae, hora IV—VI; *Morbos systematis nervosi* die Ve-

neris, hora IV—VI; *Indagationibus physiologicis* in Laboratorio Physiologico quotidie praeërit.

Disputationibus privatis praeërunt Medicinae Professores, horis postea indicandis.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

HERMANNUS CHRISTIANUS VAN HALL die Veneris, hora VIII et IX, autumnali et aestivo tempore etiam diebus Martis, Iovis et Saturni, hora VIII, *elementa Botanices* illustrabit; die Martis, hora I, *Botanices sublimioris* selecta quaedam capita tradet; die Mercurii, hora IX et X, aget de plantis *medicinalibus* aliisque vario respectu *utilibus*, sive de *Botanica applicata*, ordine Familiarum naturalium; die Saturni autem, hora X et XI, *Oeconomiam ruralem* docebit. Post ferias Paschales et mense Septembri, alternis dierum hebdomadibus, die Mercurii, hora matutina 7½, *excursionibus botanicis* praeërit.

IANUS GUILIELMUS ERMERINS diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XI, *Arithmetices*, *Algebrae*, *Geometriae* et *Trigonometriae planae* elementa explicabit; *Physicam experimentalem* docebit die Mercurii, hora I; diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XII, *Physicam theoreticam* universe, aut selecta eius capita, provectioribus discipulis exponet. De *Matheseos elementis* disquisitio habebitur diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora pomeridiana III.

NICOLAUS MULDER die Lunae, hora X, *Zoologiae elementa*, die Martis, hora X et XII, *Historiam Mammalium et Avium naturalem* docebit; diebus Veneris et Saturni, hora XI, *Anatomen animalium comparatam* tradet. *Exercitiis zoologicis* et *zootomicis practicis* quotidie praeërit.

GUILIELMUS ADRIANUS ENSCHEDÉ diebus Iovis et Saturni, hora IX, *Stereometriam* et *Trigonometriam sphaericam* docebit; selecta *Algebrae* capita exponet diebus Lunae et Martis, hora XI; *Astronomiae elementa* tradet die Lunae, hora I, et die Iovis, hora pomeridiana VI; *Geometriam analyticam*, *Calculum differentialem* et *integralem*, *Mechanicam analyticam* exponet horis

commilitonibus commodis. *Exercitia mathematica* futurorum Praeceptorum moderabitur.

PETRUS IOHANNES VAN KERCKHOFF diebus Lunae et Martis, hora IX, die Mercurii, horis XI et XII, *Chemiam anorganicam* docebit; diebus Iovis, hora XI, et Saturni, hora X, *Chemiam corporum organicorum* exponet; diebus Lunae, hora XII, et Iovis, hora X, *Chemiam pharmaceuticam* tradet; *Chemiae technologicae capita* in usum publicum explicabit diebus Lunae et Martis, hora pomeridiana VI; *Chemiam practicam* docebit et *Exercitia analytica* in Laboratorio moderabitur quotidie.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

PETRUS HOFSTEDE DE GROOT diebus Lunae et Mercurii, hora VIII, Martis, hora X, *Historiam Ecclesiae Christianae*, secundum *Lineamenta* a se typis divulgata, enarrabit; diebus Lunae et Mercurii, hora X, *Encyclopaediam Theologi Christiani*, secundum *Compendium* a se et L. G. PAREAU editum, exponet; diebus Lunae et Mercurii, hora IX, et Martis, hora XI, *Theologiam Naturalem*, secundum *Compendium* a se editum, tradet; diebus Mercurii et Veneris, hora I, *Theologiam Biblicam*, secundum *Lineamenta* a se edita, explicabit.

LUDOVICUS GERLACHUS PAREAU diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora XI, *Dogmaticam et Apologeticam Christianam*, secundum *Compendium* a se et P. HOFSTEDE DE GROOT editum, exponet; diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora XII, secundum *Compendium* suum typis expressum, in *Theologiam Christianam moralem* inquiret; diebus Lunae atque Veneris, hora XII, et die Martis, hora I, loca nonnulla *Hermeneutices sacrae*, secundum *Compendium* suum typis editum, tractabit et quaedam *Carmina Hebraïca* cum commilitonibus interpretabitur.

GUILIELMUS MUURLING die Luuae, hora XI, et die Veneris, hora X, aget *de Historia et de Critica librorum Novi Foederis;* diebus Martis, Iovis et Veneris, hora IX, *Epistolae* PAULI *ad Romanos* Cap. IX—XI, et *Euangelii* IOHANNIS partem interpretabitur; diebus Martis et Iovis, hora IV, et die Iovis, hora X, *Theologiam practicam* tradet, secundum *Compendium*

suum typis editum; die Veneris, hora IV, *exercitia Homiletica*, et die Saturni, hora XI, *exercitia* provectiorum *Cathechetica*, cum pueris instituenda, moderabitur.

Disputationibus cum plubicis tum privatis de *Locis Theologicis*, die Mercurii, hora IV, suis vicibus, praeërunt Theologiae Professores.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITTERARUM HUMANIORUM.

FREDERICUS CHRISTIANUS DE GREUVE diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XI, *Logicam* docebit; diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora IX, *Historiam Philosophiae antiquae* exponet; iisdem diebus, hora X, *Metaphysicam* tradet; hora auditoribus commoda *Ethicam* explicabit. Cum provectioribus HEGELII *Philosophiam Naturae* interpretabitur.

IOSUA IOANNES PHILIPPUS VALETON *Antiquitatem Hebraïcam* explicabit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora IX; *Elementa Grammatices Hebraïcae*, additis exercitiis analyticis, tradet diebus iisdem, hora VIII; *Grammaticam linguarum Semiticarum comparatam*, additis exercitiis analyticis Arabicis et Aramaeis, exponet diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora VIII; *Librum* DEUTERONOMII interpretabitur diebus iisdem, hora IX; IOËLIS *Vaticinia* interpretabitur die Saturni, hora X. Cum provectioribus KOSEGARTENII *Chrestomathiam* privatim leget die Iovis, hora VI, et *Chrestomathiam Kirschianam a* BERNSTEINIO *editam* eodem die, hora VII.

GUILIELMUS IOSEPHUS ANDREAS IONCKBLOET *Historiam Patriae politicam* exponet diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora I; *Linguam Litterasque Belgicas* explicabit et *Eloquentiae* praecepta tradet iisdem diebus, hora XII; *Exercitia practica* moderabitur die Mercurii, hora XII; Litteras mediobelgicas docebit diebus Lunae et Martis, hora I; SHAKSPERII tragoediam OTHELLO interpretabitur diebus et horis auditoribus commodis; *Exercitia oratoria* moderabitur diebus Lunae et Iovis, hora VI p. m.

GUILIELMUS HECKER *Antiquitates Romanas* exponet diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora IX; *Historiam universalem* diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X; *Antiquitates Graecas* diebus et horis postea indicandis.

CORNELIUS MARINUS FRANCKEN die Lunae, hora XII, Martis, hora XII et I, interpretabitur PLATONIS *Protagoram* et *Apologiam*, HESIODI *Opera et Dies;* die Iovis, Veneris, Saturni, hora X, CICERONIS *de Oratore* librum II, HORATII *Satiras* et *Epistolas* selectas; die Iovis et Veneris, hora XI, cum provectioribus pertractabit TACITI *dialogum de Oratoribus*, *Lyricorum Graecorum* potiora fragmenta et historiam (secundum BERGKII *Anthologiam Lyricam*); litterarum candidatis *Paedagogices* elementa exponet die Lunae et Mercurii, hora I; latine scribendi et disserendi exercitia moderabitur hora postea indicanda.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ACADEMIA GRONINGANA

DIE XXXI M. DECEMBRIS CIƆIƆCCCLX.

In	Facultate	Medica	22.
〃	〃	Disc. Math. et Phys.	30.
〃	〃	Theologica	37.
〃	〃	Phil. Theor. et Litt. Hum. . .	50.
〃	〃	Iuridica	49
			188.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA GRONINGANA;

INDE A DIE XI OCTOBRIS CIƆIƆCCCLX AD X OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXI.

IN FACULTATE MEDICA.

1860.

d. 14 Nov. DUCO ANTONIUS VON EICHSTORFF TALMA, Dockumensis, Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

d. 15 Dec. GUILIELMUS DOORENBOS, H. fil., ex pago Smilde Drenthinus, privatim defensa dissertatione lingua vernacula conscripta sub titulo: *Iets over pseudoplasmata in de hersenen* etc., Med. Doct.

eodem die TIDDO FOLMER REDDINGIUS, ex pago ten Boer Groninganus, Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

1861.

d. 19 Jan. IOANNES THEODORUS SORMANI, Groninganus, Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

d. 1 Iunii. CAROLUS DIDERICUS SCHÖNFELD WICHERS, ex pago Nietap Drenthinus, Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

d. 22 Iunii. HENRICUS BEINS, ex pago Hoogezand Groninganus, Med. Doct. privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude.*

d. 26 Iunii. SIBRANDUS STRATINGH TRESLING, Groninganus, privatim defensa dissertatione lingua vernacula conscripta: *Het voorkomen der corpora amylacea in het dierlijk organisme*, Med. Doct., *magna cum laude.*

d. 27 Iunii. GUILIELMUS BERKHUIS, ex pago Leens Groninganus, privatim defensa dissertatione lingua vernacula conscripta, cui titulus: *Verhandeling over emphysema pulmonum*, Med. Doct., *cum laude*.

d. 29 Iunii. MARCUS IANUS ADRIANI, ex pago Zuidbroek Groninganus, privatim defensa distertatione lingua vernacula conscripta, cui titulus: *Verhandeling over de te korte navelstreng en de daardoor te weeg gebragte nadeelen*, Med. Doct., *magna cum laude*.

eodem die. TJARCO WIEBINGA BEUKEMA, ex pago Niezyl Groninganus, privatim defensa dissertatione lingua vernacula conscripta, cui titulus: *Beschrijving van een geval van hoornvliesverweeking bij eenen typhuslijder* enz., Med. Doct., *cum laude*.

d. 14 Aug. PETRUS DE JAGER, Groninganus, privatim defensa dissertatione lingua vernacula conscripta, cui titulus: *Iets over spier-irritabiliteit*, Med. Doct., *magna cum laude*.

d. 28 Sept. STEPHANUS IACOBUS VAN ROYEN, Math. Mag., Philos. Nat. et Med. Doct., privatim defensis thesibus argumenti obstetricii, Art. Obst. Doct., *cum laude*.

IN FACULTATE IURIDICA.

1860.

d. 16 Nov. EPIMACHUS IACOBUS MARCUS IGNATIUS CANTER CREMERS, Groninganus, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *cum laude*.

1861.

d. 11 Mart. ALEXANDER FREDERICUS DE SAVORNIN LOHMAN, Groninganus, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *magna cum laude*.

d. 21 Mart. BARTHOLDUS ERMERINS, Medioburgensis, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *cum laude*.

d. 19 April. IANUS ADRIANUS IOOST SLOET, Zutphaniensis, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct.

d. 26 April. IANUS REMEESIUS VAN IDDEKINGE, Groninganus, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *cum laude*.

eodem die. WIARDUS MODDERMAN, Groninganus, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *magna cum laude.*

d. 31 Maii. SUFFRIDUS SWART, Leovardiensis, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct.

d. 21 Iunii. PETRUS LAMBERTUS DE GAVERE, Groninganus, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *cum laude.*

d. 24 Iunii. LAMBERTUS GUILIELMUS VAN KLEFFENS, ex pago Akkerwoude Frisius, publice defenso specimine *de pactis, conventioni de hypotheca constituenda adiectis, lege confirmatis*, Iur. Rom. et Hod. Doct., *magna cum laude.*

d. 27 Iunii. HAIO ALBERTUS SPANDAW, ex pago Zuidbroek Groninganus, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct.

d. 28 Iunii. GUSTAVUS GUILIELMUS VAN IMHOFF, Groninganus, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct.

eodem die. MICHAEL ADRIANUS WICHERS, Winschotanus, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *cum laude.*

d. 9 Oct. LOUW REITSMA, ex pago Oostermeer Frisius, privatim defensis quaestionibus iuris inauguralibus, Iur. Rom. et Hod. Doct., *magna cum laude.*

ATHENAEUM ILLUSTRE

AMSTELODAMENSE.

NOMINA PROFESSORUM,

QUI

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI CONIUNCTISQUE CUM EO SEMINARIIS

INDE A KAL. IAN. AD D. XXXI M. DEC. CIϽIϽCCCLX

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

IN FACULTATE IURISPRUDENTIAE.

H. DE BOSCH KEMPER, Clar. Ord. Praeses a. 1860—1861.
M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

H. BEYERMAN.
P. I. VETH.
I. C. G. BOOT.

IN FACULTATE MEDICINAE.

G. VROLIK.
C. B. TILANUS, Prof. honorarius.
P. H. SURINGAR, Prof. honorarius.
I. VAN GEUNS.
G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, Prof. extraordinarius.
A. HEYNSIUS.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

C. I. MATTHES.
C. A. I. A. OUDEMANS.
E. H. VON BAUMHAUER.

IN FACULTATE THEOLOGIAE.

G. MOLL.
F. I. DOMELA NIEUWENHUIS, } Proff. in Semin. Luther.
A. D. LOMAN, }
S. HOEKSTRA, Ben. fil. } Proff. in Semin. Teleiobapt.
I. G. DE HOOP SCHEFFER, }
I. TIDEMAN, Prof. in Semin. Remonstr.

ACTA ET GESTA

IN CONVENTIBUS CLARISSIMI ORDINIS PROFESSORUM

ATHENAEI ILLUSTRIS AMSTELODAMENSIS,

ANNO CIƆIƆCCCLX.

Die 18 m. Januarii Vir plurimum reverendus IACOBUS GISBERTUS DE HOOP SCHEFFER, Verb. Div. minister, Theologiae in Teleiobaptistarum Seminario docendae munus auspicatus est oratione habita „*de Providentia divina Teleiobaptistas Neerlandicos ab exitio vindicante.*"

SERIES LECTIONUM,

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI ET IN SEMINARIIS

HABENDARUM INDE A DIE I M. OCT. A. CIƆIƆCCCLX AD FERIAS AESTIVAS A. CIƆIƆCCCLXI.

HIERONYMUS DE BOSCH KEMPER

privatim tradet *Encyclopaediam Iuris*, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX;
Ius publicum, iisdem diebus, hora XI;
Ius gentium, diebus Martis et Mercurii, hora X;
Methodum procedendi in causis criminalibus, die Veneris, hora X et XI;
Statisticam patriae, die Iovis, hora X, et Veneris, hora IX.

MARTINUS DES AMORIE VAN DER HOEVEN

privatim *Ius civile Hollandicum* docebit, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX matutina;
Institutiones Imp. Iustiniani interpretabitur, iisdem diebus, hora X;
Methodum procedendi in causis civilibus tradet, iisdem diebus, hora XII;
Digestorum selecta capita tractabit, iisdem diebus, hora I.

HUGO BEYERMAN

privatim *Rhetoricam* sive praecepta stili Belgici; additis belgice scribendi exercitationibus, tradet die Lunae, hora X—XII et die Saturni, hora IX—XI;

Historiam Patriae enarrabit, die Lunae, hora XII—II et die Saturni, hora XI—I;

Pronuntiationis sive *eloquentiae exterioris* exercitia moderabitur.

PETRUS IOANNES VETH

privatim *Historiam populi Israëlitici enarrabit*, diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora VIII matutina;

docebit *Antiquitates Hebraeas*, iisdem diebus, hora IX;

Grammaticam Hebraeam, adiuncta librorum Iudicum et Ruth lectione continuata, iisdem diebus, hora X;

Grammaticae Aramaeae elementa diebus Martis et Iovis, hora XI;

Logicam tradet, diebus Lunae et Saturni, hora VIII; *Psychologiam*, die Lunae, hora IX.

IOANNES CORNELIUS GERARDUS BOOT

privatim *Historiam veterem* explicabit diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora XII;

Literas Latinas docebit enarrando *Ciceronis orationem pro Milone*, *Horatii epistolas selectas*, *Ciceronis libros de Officiis*, iisdem diebus, hora I;

Literas Graecas interpretandis *Hesiodi de agricultura carmine*, *Lysiae orationibus nonnullis*, *Euripidis Medea*, iisdem diebus, hora II;

Antiquitatum Romanarum capita selecta enarrabit binis horis intra septenos dies, auditoribus commodis.

GUILIELMUS VROLIK

docebit *Zoologiam* et *Anatomen comparatam*, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora matutina X;

Anatomiam C. H., iisdem diebus, hora matutina XI, praeterea tempore autumnali et hiemali quotidie hora p. m. I;

Methodum secandi, tempore hiemali quotidie.

CHRISTIANUS BERNARDUS TILANUS

privatim docebit *Pathologiam* et *Therapiam chirurgicam*, ter quavis hebdomade, hora XII;

Examini aegrotantium et *artis exercitio* in Nosocomio Scholae Clinicae praeerit diebus singulis, hora IX;

Enchireses medicas in cadavere exercendi occasionem praebebit diebus et horis indicandis.

PETRUS HENRICUS SURINGAR

privatim *Therapiam generalem* docebit, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora p. m. III;

Doctrinam morborum singularium interpretabitur, iisdem diebus, hora p. m. II;

Praxin medicam ad lectulos aegrotantium moderabitur, diebus singulis, hora matutina VIII.

IOANNES VAN GEUNS

privatim *Anatomiam pathologicam* et *Pathologiam generalem* docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora X;

Morborum signa indagandi methodum exponet, una cum exercitationibus clinicis, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora XI;

Medicinam forensem et *Politiam medicam* tradet bis quavis hebdomade.

GUSTAVUS EDUARDUS VOORHELM SCHNEEVOOGT

privatim *Neuropathologiam* docebit et ad lectulos aegrotantium exponet, die Saturni, hora XI—I;
Elementa psychiatriae exponet hora dein indicanda.

ADRIANUS HEYNSIUS

Physiologiam et *Histiologiam* docebit diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XI aliisque horis dein indicandis;
Excercitationibus histiologicis, experimentis et indagationibus physiologicis in Laboratorio physiologico quotidie praeerit.

CAROLUS IOANNES MATTHES

privatim docebit *Planimetriam* et *Trigonometriam rectilineam*, diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora XII;
Physicam experimentis illustratam, iisdem diebus, hora XI;
Stereometriam, inclusa *Trigonometria sphaerica*, in commodum Medicinae et Literarum studiosorum, diebus Martis et Iovis, hora I;
Astronomiam popularem quae dicitur, horis cum auditoribus constituendis.

CORN. ANTON. IOANN. ABRAH. OUDEMANS

privatim tradet *Botanices Elementa*, diebus Lunae et Veneris, horis VIII—X;
Anatomiam et *Physiologiam* plantarum, obiectis microscopicis illustratas, diebus Martis et Iovis, hora X;
Pharmacologiam generalem et *specialem*, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XI.

EDUARDUS HENRICUS VON BAUMHAUER

privatim *Chemiam anorganicam* docebit, diebus Martis et Iovis, horis VIII—X;
Chemiam organicam, die Mercurii, horis VIII—X;
Chemiam pharmaceuticam, die Veneris, horis VIII—X;
Chemiam analyticam docebit, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, horis II—IV;
in usum publicum *Chemiae technologicae capita* exponet horis vespertinis dein indicandis;
Exercitia analytica in Laboratorio moderabitur quotidie, horis IX—IV et horis vespertinis VI—X.

GUILIELMUS MOLL

privatim tradet *Historiam Ecclesiae Christ. in patria nostra*, diebus Iovis et Veneris, hora XII;
Historiam universalem Religionis et Ecclesiae Chr., diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora XI;
Theologiam dogmaticam, iisdem diebus, hora IX;
Studia ad *Introductionem in Theologiam* et ad *Historiam Ecclesiae Neërlandicae* pertinentia, et *Exercitationes homileticas* moderabitur, diebus et horis deinceps indicandis.

FERDINANDUS IACOBUS DOMELA NIEUWENHUIS,
Professor in Semin. Evangel.-Luther.,

Theologiam dogmaticam tradet, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX;
Homileticam, diebus Martis et Mercurii, hora X;
Philosophiam moralem, diebus Iovis et Veneris, hora X;
Loca selecta N. T. interpretabitur die Martis, hora IX;

Exercitiis oratoriis vacabit die Iovis, hora III, *catecheticis*, die Martis, hora XII, *homileticis*, die Martis, hora VIII p. m.;

Discipulis Orationes sacras habentibus praeses aderit die Veneris, hora II.

ABRAHAMUS DIDERICUS LOMAN,

Professor in Semin. Evang.-Luth.,

Exegesin N. T. tradet, interpretando *Evangelio Ioanneo* inde a Cap. IV, diebus Iovis, hora XII, et Veneris, hora XI;

Exegesin V. T., explicandis selectis quibusdam capitibus e vaticiniis Iesaianis, diebus Martis et Mercurii, hora I;

Philosophiam religionis tractabit diebus Martis et Mercurii, hora II, et die Iovis, hora I.

privatim quaedam patrum Apostolicorum scripta exponet die Lunae, hora VI p. m.

SYTSE HOEKSTRA BEN. FILIUS,

Professor in Semin. Teleiobapt.,

Theologiam christianam dogmaticam docebit diebus Martis, Mercurii, Iovis, Veneris hora IX;

Disciplinam morum christianam tradet diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora X;

De Methodologia doctrinae religionis aget diebus et horis deinceps indicandis.

IACOBUS GISBERTUS DE HOOP SCHEFFER,

Professor in Semin. Teleiobapt.,

Exegesin V. Testamenti docebit explicandis Amosi vaticiniis, diebus Mercurii et Iovis, hora I;

Exegesin N. Testamenti interpretanda priore Pauli ad Thessalonicenses epistola, diebus Martis et Mercurii, hora II;

Historiam Ecclesiae Christianae primoribus adumbratam lineis tradet, die Martis, hora I;
Exercitationes homileticas moderabitur, die Iovis, hora II;
Exercitiis oratoriis vacabit, die Mercurii, hora III;
Commilitonibus orationes sacras habentibus praeses aderit, die Lunae et die Veneris, hora II dim.

IOANNES TIDEMAN,
Professor in Semin. Remonstr.-Reform.,

Theologiam Chr. dogmaticam docebit diebus Martis, Mercurii, Iovis, Veneris, hora IX;
Theologiam practicam, diebus Martis et Mercurii, hora X;
Encyclopaediam Theologiae Chr. tradet die Iovis, hora X;
Historiam Religionis, die Veneris, hora X;
Discipulis orationes sacras habentibus praeses aderit die Martis, hora II;
Exercitia oratoria moderabitur, die Martis, hora III.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI CONIUNCTISQUE CUM EO SEMINARIIS

DIE XXXI M. DECEMBRIS CIƆIƆCCCLX.

In	Facultate	Theologiae	64.
〃	〃	Iurisprudentiae	50.
〃	〃	Literarum	1.
〃	〃	Medicinae	13.
〃	〃	Philosophiae	1.
			129.

ATHENAEUM

DAVENTRIENSE.

38

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORIS

QUI

A. D. XVI FEBR. CIↃIↃCCCLX A. D. XVI FEBR. CIↃIↃCCCLXI

DOCENDI MUNUS OBIERUNT

IN ILLUSTRI ATHENAEO DAVENTRIENSI.

V. S. M. VAN DER WILLIGEN, Mathes. et Phys. Prof., h. t. Rect. Magn.
I. VERBURG, Theol. et Doctrin. Moralis Prof. honorarius.
P. BOSSCHA, Litt. Antiq. Prof. honorarius.
I. DUYMAER VAN TWIST, Iur. Prof.
M. I. COP, Chemiae Prof.
I. VAN VLOTEN, Litt. Belg. et Hist. Patriae Prof.
L. MULDER, Botan., Geol. et Oecon. ruralis Prof.
E. I. KIEHL, Litt. Antiq. Prof.
I. I. METZLAR, Litt. Hebr. et Antiq. Prof. extraord.

S. SUSAN, Litt. Hod. Lector.

ORDO LECTIONUM

HABENDARUM

IN ILLUSTRI DAVENTRIAE ATHENAEO,

A. D. XVIII SEPT. A. CIƆIƆCCCLX USQUE AD FERIAS AESTIVAS A. CIƆIƆCCCLXI,

RECTORE MAGN. V. S. M. VAN DER WILLIGEN.

V. S. M. VAN DER WILLIGEN, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct.*, *Matheseos et Physices Professor*, h. t. *Rector Magnificus*, Elementa Geometriae docebit diebus Martis, Mercurii et Veneris, hora matutina . . . . VIII.

Arithmeticam universalem, diebus Mercurii, hora . . . . . . IX.

Iovis, hora . . . . VIII.

Veneris, hora . . . . IX.

Physicam experimentalem diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora post meridiem . . . . I.

Calculum differentialem diebus Martis et Iovis, hora . . . . IX.

Mechanicam, quam applicatam vocant, die Veneris, hora . . X.

Publicas habebit lectiones de quodam argumento e physica experimentali desumto.

I. VERBURG, *Theol. Doct.*, *Litteraturae Orientalis*, *Theologiae et Doctrinae Moralis Professor honorarius*, si qui sint Athenaei cives, qui ad studia sua dirigenda ipsius opem in iis, quas professus est, literis, adhuc desiderent, illorum desiderio satisfacere, quantum poterit, haud recusabit.

P. BOSSCHA, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Iur. Utriusq. Doct.*, *Prof. honorarius*, Historiam recentiorem lubens desiderantibus explicabit, aut aliquam veterum litterarum partem horis cum auditoribus conveniendis.

Praeterea lectiones publicas habebit de aliquo historiae capite.

I. DUYMAER VAN TWIST, *Iur. Rom. et Hodierni Doctor, Iur. Professor*, Institutiones Iustinianeas explicabit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . X.

Historiam Iuris Romani tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . .

Encyclopaediam Iuris docebit diebus Lunae et Iovis, hora . . IX.

Ius Naturae exponet diebus Martis, hora . . . . IX.

et Veneris, hora . . . . X.

Oeconomiae politicae principia tradet diebus Lunae et Mercurii, hora . . . . XII.

Selecta Iuris mercatorii capita exponet hora auditoribus sibique commoda.

M. I. COP, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct., Chemiae Professor*, Chemiam corporum anorganicorum docebit diebus Lunae, Martis et Iovis, hora . . . . IX.

Chemiam corporum organicorum tradet diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . X.

De arte pharmaceutica disseret die Lunae, hora . . . . X.

et Mercurii, hora . . . . IX.

Technologiam chemicam tractabit, diebus et horis auditoribus commodis.

Chemiam physiologicam aut Chemiae forensis capita selecta tradere paratus est.

Chemiam analyticam docens quotidie exercitia moderabitur in laboratorio, ubi experientibus praesto erit C. WALIG HZ.

Provectiorum colloquiis praeerit hora dein constituenda.

I. VAN VLOTEN, *Theol. Doct., Litt. Belg. et Hist. Patriae Professor*, Historiam patriae tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora XII.

Grammaticam et Litteras Neerlandicas et praecepta stili bene Neerlandici docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora I.

Logicam docebit diebus Lunae et Mercurii, hora . . . . . . III.

Exercitia oratoria et stilistica moderabitur die Lunae, hora II.

et Martis, hora . . . . III.

Grammaticam Gothicam et Grammaticam litterasque Anglo-

saxonicas provectioribus tradet horis cum auditoribus, si qui adsunt, conveniendis.

Privatim explicare continuabit opera poëtica Hareniorum, Vondelii et Bilderdykii selecta die Iovis, hora vespertina . . . V.

Seculi XVI historiam continuabit, tempore hiberno, lectionibus publicis, decimo quinto quoque die Saturni, hora vespertina . . . . VII.

L. MULDER, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct.*, *Botanices*, *Geologiae et Oeconomiae ruralis Professor*, Botanicem generalem:

a. Morphologiam plantarum docebit diebus Lunae et Mercurii, hora . . . . XII.

b. Anatomen et physiologiam plantarum diebus Lunae et Mercurii, hora . . . . XI.

Botanicem specialem (phytographiam plantarum et botanicem systematicam) exponet die Iovis, horis . . . . XI et XII.

Botanicem generalem et specialem provectioribus exponere perget die Martis, horis . . . . XI et XII.

Favente coeli temperie, cum discipulis excursiones botanicas moderabitur.

Pharmacognosin tradet diebus et horis auditoribus commodis.

Geologiae capita selecta tradere paratus est diebus et horis auditoribus, si adsunt, commodis.

Oeconomiam ruralem docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . X.
et Veneris, horis . . . . XI et XII.

Artem mercium dignoscendarum (warenkennis) exponet diebus et horis cum auditoribus conveniendis.

E. I. KIEHL, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct.*, *Litterarum Antiquarum Professor*, Sophoclis Oedipum Regem, deinde selecta e Xenophonte, Lysia, Theophrasto, Herodoto, Homero interpretabitur diebus Lunae, hora . . . . VIII.
Iovis, hora . . . . X.
Veneris, hora . . . . XI.
Saturni, hora . . . . VIII.

Ciceronis orationes Catilinarias, selecta ex Horatio et Virgilio, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, hora . . . . . X.

Antiquitates Romanas tradet diebus Lunae, Martis et Iovis, hora . . . . XI.

Saturni, hora . . . . IX.

Historiae antiquae capita selecta, bella Punica, historiam Romanam a. L. Sylla usque ad proelium Actiacum diebus Lunae et Martis, hora . . . . IX.

Mercurii, hora . . . . XI.

Iovis, hora . . . . IX.

I. I. METZLAR, *Litt. Hebr. et Antiquitatis Prof. extraord.*, Grammaticam Hebraeam tradet die Martis, hora . . . . I.

et die Mercurii, hora . . . . II.

Liber *Exodus* explicabitur die Mercurii hora . . . . VIII et IX.

De Antiquitatibus Hebr. lectiones habebit die Martis, hora XI.

et die Veneris, hora . . . . I et II.

Introductionem in V. F. libros tradet die Martis, hora . . . VIII et IX.

Locos quosdam selectos tractabit die Veneris, hora . . . . . . VIII et IX.

S. SUSAN, *Litterarum Hodiernarum Lector*, Athenaei civium, qui Litteras Germanicas, Anglicas, Italicas et Gallicas sibi tradi cupient, desiderio lubens satisfaciet. Idem cum auditoribus de poemate Italico, *La Gerusalemme liberata di Torquato Tasso* inscripto, disseret.

Colloquia in linguis hodiernis moderabitur, hora auditoribus commoda.

Disciplinae mathematicae et physicae, litterae Belgicae et historia patriae, ceterae doctrinae, quae alumnis Athenaei linguae Latinae non peritis utiles esse possunt, sermone tradentur vernaculo.

Bibliotheca Athenaei unicuique patebit die Mercurii, horis . . . I—IV.
et die Saturni, horis . . . . XI—II.
feriarum autem tempore die Mercurii, horis. . . . . . . II—IV.

Laboratorium chemicum, herbarium, apotheca mercium et museum physicum inspici possunt quotidie, exceptis horis quibus habentur lectiones.